

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE SAİMBEYLİ (HAÇİN)

(1918-1921)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLBAHAR GÖK

DANIŞMAN

DOÇ. DR. CİHAT YILDIRIM

AKSARAY 2019

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE SAİMBEYLİ (HAÇİN) (1918-1921)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLBAHAR GÖK

DANIŞMAN

DOÇ. DR. CİHAT YILDIRIM

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİNFORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren yirmi dört ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Gülbahar

Soyadı : Gök

Bölümü : Tarih

İmza :

Teslim tarihi : 13 / 07 / 2019

TEZİN

Türkçe Adı: Milli Mücadele Dönemi'nde Saimbeyli "Haçin" (1918-1921)

İngilizce Adı: Saimbeyli "Haçin" in the National Struggle Era (1918-1921)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Gülbahar Gök

İmza:

T.C.

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ ONAY SAYFASI

Gülbahar GÖK tarafından hazırlanan "Milli Mücadele Dönemi'nde Saimbeyli (Haçin) (1918-1921)" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından ~~oy birliği~~ / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: Doç. Dr. Cihat YILDIRIM
Aksaray Üniversitesi -Türkiye Cum Tar. A. B. D. .....

Üye: Doç. Dr. Fatih TUĞLUOĞLU
Aksaray Üniversitesi -Türkiye Cum Tar. A. B. D. .....

Üye: Dr. Öğr. Üy. Hüseyin KALEMLİ
Nevşehir H. B. V. Üni. Türkiye Cum. Tar. A. B. D .....(Red)

Tez Savunma Tarihi: 14/06/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 25/07/2019 tarih ve 2019/30-5 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Öğrenci
Gülbahar GÖK
İmza

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU
İmza

ÖNSÖZ

Haçin; halk arasında şimdiki bilinen adı ile Saimbeyli, Adana'nın küçük ve şirin bir kazasıdır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan Haçin Kazası, ulaşımı zor olduğundan ötürü doğal bir sığınağı andırır. Haçin Kazası, Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin en yoğun yaşadıkları bölgelerden biridir. Öyle ki 1900'lülerde kazanın nüfusun yarısından fazlasını Ermenilerin oluşturduğu düşünülürse; gerek Osmanlı Devleti gerek Ermeniler gerekse Batılı güçler için ne kadar önemli bir bölge olduğu anlaşılabilir.

Haçin gibi elbette Haçin'i içinde barındıran Çukurova bölgesi sahip olduğu değerler neticesinde tarihin hemen her döneminde birçok devletin sahip olmak istediği önemli bir coğrafya olmuştur. Anadolu'nun Türkler için yurt olma sürecinde Çukurova ve çevresinde yerleşik hayat yaşayan Ermeniler ile Türkler arasında güzel dostluklar yaşanmıştır. Ancak XX. yüzyılın başlarından itibaren Ermeniler, Batılı devletlerden özellikle de Fransızlardan almış oldukları destekle 1909 yılında Adana ve çevresini kana bulamışlardır. Adana Olayları'nın Haçin (Saimbeyli) Kazası'na sıçramasından dolayı burada Müslüman ahaliye karşı insanlık suçları işlenmiş, Ermeniler tarafından halk vahşice katledilmiştir.

Haçin'li Müslümanlar, Doğan Bey ve Tufan Bey önderliğinde, Mustafa Kemal Paşa'dan da almış oldukları destekle Ermenilere karşı kurtuluş mücadelesi başlatmışlardır. Doğan Bey ve Tufan Bey önderliğinde Mili Mücadele başarılı bir şekilde yönetmiştir. Nitekim bölgedeki Arap Ali, Gizik Duran gibi çete liderlerinin de milli kuvvetlere katılmalarıyla Milli Mücadele çok daha güçlü bir hale gelmiştir. Haçin'de yaşanan olaylar, özellikle son dönemde Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı kullanmaya çalıştıkları "Sözde Soykırım" iddialarının aydınlatılmasına ışık tutacak niteliktedir.

Çalışmamızda Türkler'e karşı yapılan vahşet, soykırım ve insanlık suçlarının yanı sıra Türklerin kurtuluş mücadelesi gibi Müslümanlar ve Ermenilerin birbirlerine karşı olan tüm münasebetlerini araştırırken; Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden, daha önce konu üzerine yazılmış olan benzer içerikli makalelerden, kitaplardan, anılardan, sözlü tarih çalışmalarından, gazete ve dergilerden yararlanmaya gayret ettik.

Milli Mücadele Dönemi'nde Haçin (Saimbeyli)'nin 1918-1921 yıllarını araştırmak maksadıyla; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Milli Kütüphane, Çukurova Üniversitesi Kütüphanesi, Saimbeyli İl Halk Kütüphanesi, Adana İl Halk Kütüphanesi, Mersin İl Halk Kütüphanesi, Aksaray Üniversitesi Kütüphanesinde kaynak taramaları yapıldıktan sonra çalışmamızı belgeler dâhilinde anlatmaya çalıştık. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yeni Adana Gazetesi Ahmet Remzi Yüreğir'in ve Milli Mücadele Kahramanlarının anıları çalışmamız için oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmamızın giriş kısmında Ermenilerin, Türkler Çukurova bölgesi ve Haçin kazası ile olan ilişkilerinden bahsettikten sonra; Ermenilerin kökenlerinden başlayarak olay zinciri dâhilinde Haçin ve halkının Milli Mücadele yıllarını ve kurtuluş mücadelesinde yaşanılan olayları ayrıntılarıyla kimi zaman sözlü kaynaklara başvurarak anlatmak gayretindeyiz.

Çalışmamda desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve yazım aşamasında bana rehberlik eden danışman hocam Doç. Dr. Cihat YILDIRIM'a, çalışma yaptığım dönem aralığında gerek maddi gerekse manevi yardımlarını esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

GÜLBAHAR GÖK

ADANA 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE SAİMBEYLİ (HAÇİN)

(1918-1921)

Yüksek Lisans Tezi

Gülbahar Gök, Aksaray 2019

ÖZET

Meşrutiyetin vermiş olduğu özgürlük ortamı Ermeniler arasında milliyetçi fikirleri güçlendirmiştir. Ermeniler, batılı devletlerden almış oldukları destek ve güç ile Çukurova bölgesinde Büyük Kilikya Devleti'ni kurma çabasına girmişlerdir. 1909 yılında Adana'da Ermenilerin başlattığı olaylar kısa sürede büyüyerek tüm Çukurova'yı sarmış ve çevre bölgelere de yayılmıştır. Özellikle Saimbeyli (Haçin) merkezli kurulmak istenen Ermeni Devleti uğruna yıllarca bölgeye silah ve cephane stoklayan Ermeniler; Adana olaylarını fırsat bilerek misyonerlerin yönlendirmesi ile katliamlara başlamışlardır. Fransızların Adana'yı işgalinden sonra bölgeye gönderilen Kaymakam Arminek, Ermeni anarşizmini önleyemediği için daha fazla dayanamayarak istifa etmiş yerine Çalyan Karabet geliştir. Ancak Çalyan Karabet'i de ciddiye almayan Ermeniler, yapmış oldukları terör faaliyetleriyle Haçin'i kana bulamışlardır. Bölge halkına türlü işkenceler, soykırımlar, insanlık dışı uygulamalar yaparak, şehri defalarca yakmışlardır. Gizik Duran, Arap Ali gibi çete liderlerinin desteğini alan milli kuvvetler Doğan Bey ve Osman Tufan Paşa önderliğinde birleşerek Haçin'i Ermenilerden kurtarmışlardır. Bölgeye 14/05/1925 tarihinde, Haçin'in kurtuluşunda önemli rol oynayan ve Mamure istasyonunda şehit düşen Saim Bey'in adı verilmiştir.

Bilim Kodu : 118101

Anahtar Kelimeler : Saimbeyli, Haçin, Doğan Bey, Osman Tufan Bey,Saim Bey, Gizik Duran, Çalyan Karabet.

Sayfa Adedi : 131

Danışman : Doç. Dr. Cihat YILDIRIM

AKSARAY UNIVERSITY

SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

SAİMBEYLİ IN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE (HAÇİN)

(1918-1921)

Master Thesis

Gulbahar Gok, Aksaray 2019

ABSTRACT

The environment of freedom given by the Constitutional Monarchy strengthened the Nationalist ideas among the Armenians. The Armenians tried to form the Great Cilician State in the Çukurova region with the support and power they received from the Western States. The events initiated by the Armenians in Adana in 1909 grew in a short period of time and spread all over Çukurova and spread to the surrounding regions. Especially, the Armenians who stocked arms and ammunition for years for the sake of the Armenian State, which is intended to be based in Saimbeyli (Haçin); They started the massacres with the guidance of the missionaries by knowing the events of Adana. Arminek, who was sent to the region after the French occupation of Adana, could not stand more because he could not prevent the Armenian anarchism and instead he developed Çalyan Karabet. However, Armenians, who did not take Çalyan Karabent seriously, have found Haçin into the blood through their terrorist activities. They tortured the city many times by making torture, genocide and inhuman practices. Gizik Duran, Arap Ali, such as the support of the gang leaders of the National Forces Doğan Bey and Osman Tufan Pasha led by the leadership of Haçin'i rescued from the Armenians. On 14/05/1925 the region was named after Saim Bey, who played an important role in the liberation of Haçin and died in the Mamure station.

Science code: 118101

Keywords: Saimbeyli, Haçin, Doğan Bey, Osman Tufan Bey,
Saim Bey, Gizik Duran, Çalyan Karabet.

Number of pages: 131

Consultant: Doç. Dr. Cihat Yıldırım

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ iv
ÖZET vi
ABSTRACT vii
KISALTMALAR LİSTESİ x
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 5
ERMENİLERİN ÇUKUROVA TARİHİNDEKİ YERİ 5
A. Çukurova Bölgesi ve Ermeniler 5
B. Ermenilerin Tarihi ve Çukurova'ya Gelişleri 6
C. Osmanlı Devleti ve Ermeniler 9
İKİNCİ BÖLÜM 15
ERMENİ SORUNU VE BATININ ETKİSİ 15
A. Ermeniler Tarafından Kurulan Cemiyetler ve Faaliyetleri 15
B. Ermeni Meselesi ve Avrupalı Devletlerin Ermeni Meselesindeki Rolü 21
1. Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti ve Ermeniler Üzerindeki Etkileri 21
a. İngiltere'nin Ermeni Meselesindeki Rolü 23
b. ABD'nin Ermeni Meselesindeki Rolü 23
c. Rusya'nın Ermeni Meselesindeki Rolü 25
d. Fransızların Ermeni Meselesindeki Rolü 26
2. Ermeni Meselesinde Misyonerlerin Etkisi ve Kadın Misyonerler ve Haçin ile Olan Bağları 28
a. Mrs. Josephine Coffing 30
b. Rosa Lambert 31
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 33
ERMENİ OLAYLARI ÖNCESİNDE ÇUKUROVA BÖLGESİ 33
A. Çukurova Bölgesi ve Ermeni Olaylarının Çıkış Tarihi 33
B. 14 Nisan 1909 Adana Olayları 34
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 40

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ÇUKUROVA 40
A. 14-27 Nisan 1909 Dörtyol Olayları 40
B. Fransızların Çukurova'yı İşgali 42
C. Adana'daki Diğer Ermeni Olayları 44
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 46
HAÇİN'DE ERMENİ TERÖRÜ 46
A. Milli Mücadele Öncesi Haçin'de Yaşanılan Ermeni Terörü 46
1. Haçin'de Atılan İlk Kurşun Mülazım Teber Efendi 46
2. Haçin'de Ermeni Terörü 48
3. Aziz Ağa'nın (Çoban Aziz'in) Katledilmesi 49
BEŞİNCİ NÖLÜM 51
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ HAÇİN 51
A. Milli Mücadele Döneminde Haçin'de Yaşanılan Olaylar 51
1. Haçin'de Ermenilerin Yaptığı Büyük Katliam 51
2. Kaytancızadeler'den Çerkez Ali ve Eşi Hava Hanım 55
3. Genco Çavuş'un Öldürülme Hadisesi 58
B. Haçin'in Kurtuluşu 61
1. Haçin'in Kurtuluşuna Doğru 61
2. Haçin'in Kuşatılması ve Ermenilerden Temizlenmesi 71
C. Haçin Savaşı'nın Unutulmaması Gereken İki Büyük Kahramanı 80
1. Gizik Duran (Attığını Vuran Duran) ve Faaliyetleri 80
2. Şehid-i Muhterem Saim Bey 86
SONUÇ 92
KAYNAKÇA 95
EKLER 109

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BM	Birleşmiş Milletler
Bknz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviri
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
H.	Hicri Takvim
Haz.	Hazırlayan
MKA	Milli Kütüphane Arşivi
R.	Rumi Takvim
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Haçin[1], günümüzde bilinen ismi ile Saimbeyli; Kozan Dağı da denilen Antitoroslar'daki sarp geçitlerle çevrilmiş bir vadide kurulan Adana'nın bir ilçesidir.[2] Haçin; dışardan bakıldığında sadece bir kaza, kasaba gibi görülse de Ahmet Kaytancı'nın[3] ifadesi ile "Yanık bir şehir"dir. Haçin; gerek yıllar önce yaşamış olduğu ağır dramlar neticesinde halkın yanmış olan yüreğinden, gerekse bir var oluş mücadelesi neticesinde 4 defa yakılıp kül edilmesinden dolayı bu ismi almıştır. Oysaki etrafı dağlarla çevrili bir kaza olan Haçin'de halk o yıllarda barış içinde yaşamışlardır. Ancak bölgeye dışarıdan gelen misyonerlerin yapmış oldukları faaliyetler, yılların arkadaşlarını, dostlarını, komşuculuk faaliyetlerini bitirecektir. Ermenilerin çıkarmış olduğu isyanlar ve anarşizm neticesinde Haçin'de taş üstünde taş kalmamıştır. Haçin halkı Ermenilerin yapmış olduğu soykırım faaliyetlerine ve işkencelere maruz kalmıştır.

Haçin'de Türkler ile Ermeniler arasında kurulmuş olan çok özel bir dostluk bağı bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, 4.800 evi bulunan ve 30.000 kişilik nüfusu barındıran Haçin, Osmanlı Devleti'nde, Ermenilerin Türk nüfusa oranla, en kalabalık olduğu yerler arasındadır.[4]

Anadolu'nun Türkleşme sürecinde, Ermenilerin yaşadığı mıntıkalar, Türkler ve Bizanslılar arasında yaşanılan mücadeleye ev sahipliği yapmıştır. Nitekim Ermenilerde kendilerini yıllarca baskı altında tutan Bizans İmparatorluğuna karşı Türklerin yönetimini istemişler ve

[1] Metin içinde Saimbeyli Kazası eski adı olan "Haçin" olarak kullanılmıştır.
[2] Mustafa Onar, "Saimbeyli'de Türk Ermeni İlişkilerinden Örnekler", **Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, BRC Matbaacılık, C1, Ankara,2003, s.220., Milli Kütüphane Arşivi (MKA), **Saimbeyli İlçesi'nin 1994 Yılı Haritası**, HRT.1994 CD.112 DN.689.
[3] Ahmet Kaytancı, Saimbeyli' şair ve yazardır. Bölgede Katliamlara şahit olan ve duyduğu acıdan ötürü Haçin Ağıdı'nı söyleyen Melek Hanım'ın yeğenidir. Haçin'de Türklere karşı katliamlar yaşanırken kendi ailesinden yaklaşık olarak 40 kişi katledilmiştir. Ahmet Kaytancı, Haçin Savaşı'na katılanlar ve savaşa şahit olmuş yaşayan kişilerle birebir söyleşi yaparak yazmış olduğu " Yanık Şehrin Hikâyeleri Hacın" adlı kitabında sözlü tarih çalışmalarına yer vermiştir.
[4] Kemal Çelik, "Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)", **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara, 1999, s.225.

desteklemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre zarfında diğer etnik guruplara olduğu gibi Ermenilere karşı da son derece adil ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilenmiştir. Zamanla Ermeniler ve Türkler arasında özel ve kuvvetli dostluk bağları gelişmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti de en sadık olan millet olarak görülmüşlerdir. Yıllarca süren dostluk ve kardeşlik ortamı ne yazık ki Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesiyle bozulmaya başlamıştır. Özellikle Batılı Devletlerin Osmanlı Devleti'ni bir ağaç kurdu gibi yavaş yavaş ve içten çökertme çabaları sonuç vermeye başlayacaktır. Özellikle Fransız İhtilali neticesinde tüm dünyayı saran milliyetçilik düşüncesi Ermeniler arasında da büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Batılı Devletlerin Osmanlı'yı çökertmek uğruna; adeta bir yarış yapılıyormuş gibi Anadolu da ardı ardına açtıkları misyoner okulları onlar için uzun vadeli yatırımlar olsa da amaçlarını nihai sonuca ulaştıracaktır. ABD'li misyonerlerin bizzat yakından ilgilendikleri ve Osmanlı'ya karşı kışkırttıkları Ermeniler, zamanla birer Türk ve Müslüman düşmanlarına dönüşeceklerdir.

Batılı devletlerin teşvik ve yönlendirmeleriyle ayrılıkçı bir ideolojiyi benimseyen Ermeniler, Anadolu'da büyük bir Ermeni Devleti kurma hayaline kapılarak bu uğurda çalışacaklardır. Osmanlı'nın Meşrutiyet rejimini benimsemesiyle birlikte bu rejimin vermiş olduğu özgürlük ortamı Ermenileri oldukça fazla etkileyecektir. Bu özgürlük ortamında kendilerini hiçbir şeyin engelleyemeyeceğine olan inançları ile faaliyetlerini tamamen bu amaca adayacaklardır. Büyük Ermeni Devletini kurmak amacı ile Doğu Anadolu ve Çukurova bölgelerinde sık sık isyan hareketleri başlatacaklardır. Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Osmanlı Devleti Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetleri karşısında 27 Mayıs 1915'de Tehcir Kanunu'nu yayınlayarak Osmanlı Ordusuyla karşı karşıya gelebilecek her hangi bir iç unsur oluşmasını engellemek için, Ermenilerin bir kısmını zorunlu göçe tabiî tutmuştur. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini sağlayan Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından yer yer işgal edilmeye başlanmıştır. İşgal edilen bölgelerin başında Çukurova bölgesi gelmektedir. Özellikle Fransa sanayisi için büyük öneme sahip olan Çukurova bölgesi Fransızlar tarafından 1918 yılında Çukurova bölgesi Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sırasında Ermeniler Fransızların yanında yer alacaktır. Mondros Antlaşması neticesinde Anadolu'ya dönen Ermenilerin birçoğu Osmanlı Devletine karşı ayrılıkçı faaliyetleri destekleyeceklerdir.

Çukurova bölgesinde bulunan Haçin, Ermenilerin yoğun yaşadığı bölge olması bakımından ve kurulması planlanan Büyük Kilikya Ermeni Devleti için önemli bir noktadır. XX. yüzyılda Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ni yaşarken dış düşmanlara karşı vermiş olduğu savaş kadar içteki düşmanlık gayesi güden kendi vatandaşlarına karşı da var olma mücadelesi vermiştir. Mondros Ateşkesi gereğince kendi devletlerini kurmaya çalışan Ermeni Komitecileri, özellikle Çukurova bölgesi, Haçin ve Zeytun'da büyük katliamlar yapmışlardır. Adana'nın önemli bir kazası olan Haçin Ermenilerin yoğun yaşadığı bir kazalardan biridir. Nitekim Haçin'de açılmış olan Amerikan Koleji özellikle Ermeni çocuklarını eğitmeye yönelik özel müfredat programları hazırlayarak; Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda eğitmişlerdir. Avrupa görüp gelen Ermeni vatandaşlar görmüş oldukları her şeyi Haçin'e uygun hâle getirmişlerdir.

XX. yüzyılın Avrupa'sında dahi olmayan 7 katlı bir gökdelen edasındaki Marhasahane[5] binası 1912 yılında Ermeni bir mimar olan Asador Efendi tarafından inşa edilmiştir. Ancak böyle bir binanın Avrupa'da dahi bir benzerinin 1900'lü yıllarda bulunmadığı düşünülürse; Torosların zirvesinde etrafı sarp dağlarla çevrili bir kazada böylesine ihtişamlı bir binanın misyonerler tarafından bu bölgede neden inşa ettirildiği sorusu akıllara gelir. Kuşkusuz misyonerlik faaliyetleri ve Ermenilere milli bir kimlik oluşturmak için özellikle bu bölgenin konumu ve coğrafi şartları misyonerler açısından tamda ihtiyaç duydukları gizliliği sağlamaktadır. Bölgenin dışarıya kapalı ve sarp bir bölgede bulunuyor olması, misyonerlerin bu bölgeye geç ulaşmış olmasına ve Türk-Ermeni dostluğun yıllarca sürmesine sebep olmuştur. Ancak dışarı ile iletişim kuran da, batılıların etkisine giren de Ermeniler olmuştur.[6]Nitekim tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik düşüncesi ve yapılan ıslahatların getirmiş olduğu rahatlık ve tabii ki Ermenilerin hamiliğini üstlenmiş olan batılı devletlerin özellikle Fransa'nın destek ve teşviki ile bu kardeşlik ortamı yok edilerek Ermeniler tarafından bağımsız bir devlet hayalinin ateşi sarmıştır etrafı. Bu ateşin etkisi ile Ermeniler artık dost, kardeş sıfatlarından ayrılarak; düşman, gavır (gavur) gibi yeni sıfatlara ulaşacaklardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında göç eden Ermeniler, Mondros Mütarekesi'nin sonucunda Batılı Devletlerin destekleri ile Haçin'e dönmüşlerdir. Geri dönen Ermeniler'le birlikte başka Ermeniler de Haçin'e yerleştirilerek kazanın nüfusu

[5]Bknz. Asador Efendi Tarafından İnşa edilen Marhasahane Binası (Haçin) Ek 16.

12.000'e ulaşmıştır.[7] Ermeniler öncelikle çete faaliyetlerine başlayarak Müslüman ahaliyi gasp etmişlerdir.

Öte yandan Haçin Ermenileri Adana Olayları'nın akabinde yıllarca bölgede hazırlıklarını yaptıkları katliamlara başlamış ve çok kanlı olaylara imza atmışlardır. Evlerini, ailelerini, namuslarını emanet aldıkları Türk komşularına karşı soykırıma giderek çok ağır vahşetler ve insanlık suçları işlemişlerdir. Milli Mücadele yıllarında Haçin'de yaşanılan insanlık suçu neticesinde bölge halkı toprağını kaybetmemek uğruna Ermenilere karşı ölüm kalım savaşına girmişlerdir.

[6] Mustafa Onar, **"Saimbeyli'de Türk Ermeni İlişkilerinden Örnekler"**, s.220.
[7] Kemal Çelik, **"Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)",** s.225.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERMENİLERİN ÇUKUROVA TARİHİNDEKİ YERİ

A. Çukurova Bölgesi ve Ermeniler

Çukurova bölgesi; coğrafi özellikleri, iklimi, jeopolitik konumu ve tarihsel süreçte birbirinden farklı birçok ulusun kültürel özelliklerinin kaynaşma noktası olması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bölgede Bizans egemenliği altında bir Ermeni kolonisi oluşturma düşüncesi, X. yüzyıla kadar uzanmakla birlikte; Ermeniler Çukurova'da önemli bir güç olmuşlar, fakat ne Osmanlı Devleti döneminde ne de daha öncesinde nüfus bakımından salt çoğunluğa ulaşamamışlar. Ermenilerin Anadolu'da nüfus bakımından salt çoğunluğu oluşturamamaları, dillerinin bu coğrafyada tek ve baskın bir dil haline gelememesi, Kilise mimarisi dışında bu topraklarda etkili bir kültürel miras bırakamamaları düşünülürse güçlü bir devlet kuramadıkları sonucu ortaya çıkar. Oysaki bir toprak parçasının belirli bir halkın anayurdu olmasının birtakım koşulları vardır. Bunlar;

"1-Bölgenin otokton (yerleşik) halkı olmak,
2-Bölgeye ilk kez gelip oturmuş olmak,
3-Uzun yıllar o bölgede oturmuş olmak,
4-Bölgede bağımsız devletler kurmuş olmak,
5-Bölgede nüfus çoğunluğuna sahip olmak,
6-Bölgeye dil ve kültürünü yaymış olmak,
7-Bölgede bir uygarlık yaratmış olmak"[8]

Bu şartlar dikkate alındığında Ermenilerin Anadolu'nun yerli halkı olmadıkları sonucuna varılmakla birlikte zaten bilinen bir gerçekliktir. Zira Ermenilere ait olan kaynaklarda da bu gerçeğe vurgu yapılarak; aslında kendilerinin Balkanlardan geçerek Doğu Anadolu'ya

[8] Yavuz Ercan, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu**, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yay., Erzurum, 1984, s.212.

geldiklerini ve Anadolu'nun yerli halkı olmadıklarını belirtmektedirler.[9] Tarihsel geçmişe bakıldığında Anadolu topraklarının; Ermenilere oranla "Türklerin yurdu" olduğunu kanıtlayan oldukça fazla kalıcı kültür ve dil unsurunun varlığı bir gerçektir. Bunun en büyük kanıtı olarak Anadolu Selçukluları, Osmanlı Devleti gibi büyük Türk devletlerinin yanında Beylikler Dönemi'nde Anadolu'ya inşa edilen mimari ve bayındırlık hizmetlerini (köprüler, hamamlar, medreseler, camiler, kervansaraylar vb.) ve etkin dilin Türkçe olmasını örnek verebiliriz.

B. Ermenilerin Tarihi ve Çukurova'ya Gelişleri

Nordik ve Alpin ırkları karışımı bir halk topluluğu olan Ermeniler; kendileri için "Hayik" yaşadıkları bölge için ise "Hayastan" demişlerdir. Yaşadıkları bölge Anadolu'dan İran yaylasına geçişi meydana getiren oldukça geniş bir bölgedir.[10] M.Ö.521'de Darius kitabesinde "Armania" olarak geçmiş olup "yüksek memleket" anlamında kullanılan bir kelimeyi ifade eder.[11] Ermeniler atalarının mitolojik bir kahraman olan "Hayk" olduğuna inanmışlardır. Halk kahramanlarının "Aram" olduğunu belirttikleri için başka milletler onlara Aram adıyla bağlantılı olarak "Armanian" (Ermeni) demişlerdir. Zira Aram; Ermenilerin inancına göre onları yabancı devletlerin baskısından ve hâkimiyetinden kurtaran bir kahramandır.[12] Ermenilerin bir zamanlar yoğun yaşadıkları Doğu Anadolu bölgesinde kurulan en eski medeniyetin Urartular olduğu bilinen tarihi bir gerçekliktir. Ancak Kafkas dillerinin bir çeşidini kullanan Urartularla, bölgeye sonradan M.Ö. VII. yüzyılda da gelen ve dilleri Hint-Avrupa ailesinden olan Ermeniler arasında herhangi bir dilsel ve kültürel ilişki kurulamamıştır.[13] Ermenilerin kökenlerine dair birçok farklı görüş olmakla birlikte gerçekten saf bir ırk olup olmadıkları günümüzde de kesin olarak cevaplanamayan önemli bir sorudur. Asıl önemli soru Anadolu'ya nasıl geldikleridir. Ermeni ismine eski Yunan kaynaklarında, M.Ö. VI. yüzyılın sonlarından itibaren rastlanır. Kafkaslardan Kimmerler ile, kısmen de batıdan, Balkanları ve Küçük Asya'yı geçerek Frigler ile birlikte gelip yerleştikleri sanılır. Bunların yanında, Kitabı Mukaddes'teki

[9] Seyit Sertçelik, **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914**, SRT Yayınları, 2. Baskı, 2015, Ankara, s.3.
[10] "Ermeniler", **Meydan La Rousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi,** Sabah Yay., İstanbul, 1992, C6, İstanbul, 1992, s.344.
[11] Güray Kırpık, "Birinci Haçlı Seferlerinde ve Kurtuluş Savaşında Türk-Ermeni-Fransız Münasebetlerinin Benzer Yönleri", **Turkish Studies,** İnternational Periodical For the Languages, Literature and Historiy of Turkish or Turkic, Vplume 3/4, Summer 2008, s.532.
[12] Seyit Sertçelik, **age.**, s.11.
[13] "Ermeniler", **Meydan La Rousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, Sabah Yay.,C2, İstanbul, 1992, s.344.

bilgilere göre Ermenilerin soyunu Sincan'dan gelmiş olan Yafes soyundan kral Hayk'a bağlayanlar vardır.[14] M.Ö. VII. yüzyıldan Selçuklu akınlarına kadar geçen süre zarfında birçok imparatorluğun, krallığın, devletin korunması için zayıf krallıklar, eyaletler ya da satraplıklar[15] şeklinde yönetilmişler ancak büyük ve güçlü bir İmparatorluk hiçbir zaman kuramamışlardır. Önce Medler'in, Persler'in ve daha sonra Roma İmparatorluğunun egemenliği ve himayesi altına girmişlerdir. M.Ö. I. yüzyılda Anadolu'da güçlü bir yönetim kuran Kral II. Dikran ülkesinin topraklarını geliştirerek Ermeni Krallığını gücünün doruğuna ulaştırmıştır.[16]

Ermenilerin, M.S. 300'de Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesinin ardından özellikle M.S. 5.yüzyılın başlarında Aziz Mesrop'un Ermeni alfabesini geliştirmesiyle birlikte; edebiyat, heykel ve mimarlıkta önemli bir gelişme sağlayarak büyük bir Ermeni medeniyeti kurulmuştur. Ermenilerin yaşadığı topraklar, 7. yüzyıldan başlayarak önce Arapların hâkimiyetleri altına girmiş daha sonraları ise Türk ve Moğol istilalarına maruz kalmıştır. 14.yüzyılda ise Memlüklü'ler tarafından işgal edilmiştir.[17] Arapların hâkimiyeti altında genel valilikler tarafından yönetilen Ermeniler; Abbasî hâkimiyeti sırasında (750'den itibaren) bölgede büyük bir isyan çıkararak Araplardan muhtariyet almışlardır. Araplar zamanında üçü Bağrat (Ani Bağratlıları 885-1045, Kars Bağratlıları 968-1064, Taşirk Bağratlıları 982-1064) ve biri Ardzrunîler (808-1021) olmak üzere dört ayrı krallık kuruldu. Ani Krallığını 1045'te Bizanslılar yıkınca; Selçuklu akınlarına dayanamayacaklarını anlayan Ardzrunîler topraklarını Bizans İmparatorluğuna teslim etmişlerdir (1021). Kars Bağratlıları ise başkentleri Kars'ı Alp Arslan'a teslim ettiler (1064).[18] Anadolu'nun Türk yurdu olma serüveninin başlangıcından itibaren; Anadolu toprakları, özellikle Ermenilerin yoğun yaşadıkları coğrafyalar Türk-Bizans mücadelesine sahne olmuştur. Bizans toprakları üzerinde yaşayan halkın özellikle Ermenilerin itaatkâr kalması amacıyla sürekli baskı yoluna gitmiştir. Nitekim bu baskılardan en çok etkilenen Gregoriyen Ermenileri olmuştur. Bu baskıya dayanamayan Gregoriyen Ermenileri

[14] "Ermeniler", **Meydan La Rousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, Sabah Yay., C2, İstanbul, 1992, s.344.
[15] Büyük İmparatorluklar, merkezden uzak olan yerlerin yönetimini kolaylaştırmak için topraklarını eyalet benzeri bölgelere ayırarak başına merkezden görevlendirdikleri "Satrap" adı verilen valileri atamışlardır ve bu eyalet topraklarına "Satraplık" denilmiştir. Bknz. Muzaffer Duran, "Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2015, S.34, s. 61, 62
[16] "Ermenistan", **Temel Britannika Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi,** Ana Yay., C6, İstanbul, 1992, s.172.
[17] Seyit Sertçelik, **age.**, s.2.
[18] "Ermeniler", **Meydan La Rousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, Sabah Yay., C6, İstanbul, 1992, s.345.

Çukurova topraklarına gelerek yerleşmişlerdir.[19] Ermeniler 1198 yılında Sis'te[20] Vatikan'a bağlı bir patriklik olduklarını ilan etmişlerdir. Ancak o yıllarda Bizans İmparatorluğu Ermenileri Rumlaştırmaya çalışmıştır.[21] İşte bu dönemden sonra Anadolu'nun Türk hâkimiyetine girmesiyle birlikte Çukurova bölgesinde ikamet eden Ermeniler güven içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[22] Ancak Osmanlı Devleti döneminde de Rum Patrikhanesinin boş durmayarak Hristiyan olan diğer vatandaşları Rumlaştırma politikasına devem etmesi üzerine Ermeni vatandaşlar Vatikan'a olan bağlılıklarına son vererek yeni bir patrikhane kurma arayışına girmişlerdir. Neticesinde Eçmiadzin'de[23]1441 yılında Ermeni patrikhanesi yeniden kurularak Sis Patrikhanesi ikinci dereceye düşmüştür.[24] Özellikle II. Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra tüm azınlıkların hayatında olduğu gibi Ermenilerinde hayatında olumlu yönde gelişmeler yaşanmış zira Fatih Sultan Mehmet'in adaletli yönetiminden tüm Hristiyanlar gibi Ermeniler de hoşnut kalmışlardır. Nitekim Fatih Sultan Mehmet, Ermenilerin dinlerini serbestçe yaşayabilmelerini sağlamak amacıyla Bursa Ermeni Metropoliti Ovakim'i[25] İstanbul'a çağırarak, 1461 yılında Ermeni Gregoryan Patrikanesini kurdurtmuştur. Osmanlı Devleti bu patrikhaneye geniş yetkiler vermiştir. Zira bu patrikhane sadece dini ritüelleri yerine getirmekle kalmayarak dünyevi işlerin (nikâh akdi, devletle olan ilişkiler, Ermenilerin ticari ve hukuksal işleri vb.) düzenli yapılmasından da sorumlu olmuştur.[26] Patrikhane, Ermeni vatandaşların eğitim gibi konularıyla yakından ilgilendiği gibi Batılı devletlerin temsilcileriyle de doğrudan temas kurabiliyorlardı. Bu özellikleri sayesinde günden güne güçlenen Ermeni Patrikhanesi, siyasi bir güç haline gelmeye başlamıştır.[27]

Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Türk siyasi birliğini gerçekleştirdiği yıllarda yurtlarında yaşamaya devam etmişler; Osmanlının sağladığı huzur ve refah dolu yıllarda zamanla batı yönünde yayılma imkânı bulmuşlardır.[28]Ancak şu bir gerçektir ki, Ermeniler ne Osmanlı

[19] **Agm.,** s.345.
[20] Kozan'ın eski adı.
[21] Seyit Sertçelik, **age.**, s.11.
[22] Çukurova bölgesine verilen isim.
[23] Eçmiadzin kelimesi, "Allah'ın Tek oğlunun indiği yer" anlamına gelmektedir. İnanışa göre Hz. İsa, Eçmiadzin'e (Ermenistan) inerek Ermeni kilisesini kurmuş ve bu kiliseyi Doğu ve Batı kiliselerinden bağımsız olarak ortaya çıkarmıştır. Bknz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** Belge Yayınları, 1976, İstanbul, s.121, 126., Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi,** Ocak Yayınları, Ankara , 1997, s.307.
[24] Yavuz Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler (Kuruluştan Tazminata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Huhuksal Durumları)**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001, s.96,102.
[25] Başpiskopoz Ovakim, İstanbul Ermenilerinin ilk patriki.
[26] Seyit Sertçelik, **age.**, s.12.
[27] **Age.**, s.13.
[28] "Ermeniler", **Meydan La Rousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi,** Sabah Yay.,C6, İstanbul, 1992, s.345.

Devleti döneminde ne de daha önceki dönemlerde gerek Çukurova bölgesi gerek ise Anadolu'nun tamamında hiçbir zaman nüfus olarak çoğunluğu oluşturamamışlardır. XII. ve XVI. yüzyıllarda bölge genelinde Türkler nüfus olarak büyük bir üstünlüğe sahip olmuşlardır. Sadece Sis bölgesinde Ermenilerin Türklere yakın bir nüfusu olduğu bilinmektedir.[29]

C. Osmanlı Devleti ve Ermeniler

Türkler Anadolu'ya hâkim olduğu yıllardan itibaren Ermeniler ile dostane ilişkiler yürütmüşler ve hatta Osmanlı Devleti'nde en sadık millet anlamına gelen "millet-i sadıka" ya da "tebaa-ı sadıka" olarak nitelendirilmişlerdir. Peki, ne olmuştu da tebaa-ı sadıka olarak nitelendirilen bu halk yaşadıkları imparatorluğa karşı ayrılıkçı politikalar, devlete karşı ihanetler ve halka karşı acımasızca uygulamalara başlamışlardı? XVIII. yy da Fransa'da başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçilik akımı; farklı etnik unsuru içerisinde barındıran imparatorlukların sarsılmasına neden olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti; gerilemeye başladığı dönemlerde bu akımın etkisinden kurtulamamıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte özellikle batılı büyük devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlıya karşı izledikleri politikaların doğal bir sonucu olarak Ermeni milliyetçiliği sorunu ortaya çıkmıştır.[30] Uluslararası alanlarda güç yarışına giren batılı büyük devletler İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkanlar ile Anadolu'daki Türk varlığını kendileri için büyük ve sürekli bir tehdit unsuru olarak gördüklerinden dolayı etkisi günümüze kadar devam eden Şark Meselesi[31] adında bir mesele yaratarak gündem oluşturmuşlardır.[32] Türklerin üç kıtanın kesişme noktaları üzerinde bulunmaları ve Avrupa toprakları üzerine yayılmaları batılı devletler açısından büyük bir sorun olarak algılanmakla birlikte bu tarihi soruna çözüm arayışları içine girmişlerdir. Uluslararası platformlarda siyasal antlaşmalar, neden ve sonuçları bakımından; gerek bölgesel gerekse dünya milletleri üzerindeki etkisi yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu antlaşmalar tarihsel dostlukların başlangıcı olabileceği gibi tarihsel

[29] İbrahim İslam, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova'da Ermeni Terörü", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl 8, S13, Eylül 2015, s.479.
[30] Seyit Sertçelik, **age.**, s.2.
[3131]Şark Meselesi, terim olarak ilk kez 1815 yılında Viyana Kongresinde kullanılmıştır. Şark Meselesi diğer adıyla Doğu Sorunu Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı 19. Yüzyıldan sonra ortaya çıkan uluslararası diplomatik sorun halini almıştır. Bknz: Emrullah Yalçın, "Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası", **Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C2, S4, Aralık 2015, s.75.
[32] Seyit Sertçelik, **age.**, s.1.

düşmanlıklara da zemin hazırlayabilirler. Uluslararası görüşmeler, konferanslar, sözleşmelerle iradî veya gayriiradî sınırlar oluşturulur, devletler kurulur, ülkeler paylaştırılır ve hatta uluslar bölünebilirdi.[33] Osmanlının parçalanma sürecinde imzalanan birçok antlaşma gibi Ayastefanos "Yeşilköy" ve Berlin Antlaşmaları bölgesel olduğu kadar dünyayla ilgili günümüze kadar devam eden birçok sorunun kaynağı olma özelliği taşımaktadır. Nitekim bu antlaşmaların içerdiği maddeler; Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve parçalanmasını hızlandıran, Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerindeki etnik kimlik kargaşasını körükleyerek yeni devletlerin kurulmasına ve hatta Balkan toprakları üzerinde günümüze kadar devam eden çatışmalara zemin hazırlamışlardır.[34]

Ermenilerin bağımsız devlet kurma düşünceleri ilk defa İran'da yaşayan Ermeniler arasında çıkmıştır. Osmanlı Devleti ile İran arasında ticari faaliyetlerde bulunan Ermeni tüccarlar giderek zenginleşmiş, bunun sonucunda da bir Ermeni Burjuvazi sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu Ermeni Burjuvazi sınıfının bazı temsilcileri, yeni bir toplum oluşturma ideolojisini geliştirerek Ermeni devleti kurulması için birtakım projeler gündeme getirmişlerdir. Bu kesimin Ermeni devleti kurma projelerinin gelişmesinde en etkili olan neden hiç kuşkusuz o dönemlerde İran'da yaşayan hâkim Ermeni sınıfın ekonomik çıkarlarının kötüye gitmesi olmuştur. İranlı tüccar ve "melik" adı verilen Ermeniler çıkış noktası olarak yeni bir devlet kurmayı görmüşler ve bu noktada yardıma ihtiyaç duydukları için batılı devletlerle irtibat kurmayı amaçlamışlardır. Bu amaç uğruna Katolik misyonerlerin yardımlarını almak istemişler ve Ermeni Patriği tarafından 1678 de 6 kişiden oluşan bir heyet Avrupa'ya gönderilerek Papa ve Avrupalı büyük devletlere yardım çağrısında bulunsalar da bu ilk teşebbüs başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[35] XVII. yüzyılın son çeyreğinde İran Ermenileri batılı devletlere yardım çağrısında bulunarak İran hâkimiyetinden kurtulmak istemiş buna rağmen Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler ise 93 Harbi'ne kadar böyle bir düşüncenin içine girmemişlerdir.[36] Çar I. Petro[37], tahta çıktıktan sonra Rusya, kuzeyde büyük kazanımlar elde edince yönünü güneye çevirmiştir. Bu belirlenen yeni rota sebebiyle Osmanlı Devleti ile Rusya sıklıkla savaş meydanlarında

[33] Temuçin Faik Ertan, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **Kök Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, C2, S2, 2000, s.209.
[34] Temuçin Faik Ertan, **agm.**, s.209.
[35] Bknz. Seyit Sertçelik, **age.**, s.33,34.
[36] **Age.,** s.2.
[37] Petr Alekseyevich Romanov (1672-1725), 1682 yılında Rus tahtına çıkmıştır. Düzenli Rus ordusunu ve donanmasını kuran I. Petro, hem kuzey hem de güneyde yayılmacı bir politika izlemiş, ülkesinin refahı için her alanda reform yapmıştır. Osmanlı Devleti'nde "Deli Petro" lakabıyla ün salan Rus Çarı I. Petro, Rus tarihinin en önemli devlet adamlarının başında gelmektedir. Zira onun zamanında belirlenen sıcak denizlere ulaşma politikası uzun yıllar büyük bir devlet ideolojisi haline gelmiştir.

karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin karşısında savaş kazanabilmesinin tek yolu; Osmanlıda yaşayan Hristiyan vatandaşları kendi tarafına çekebilmesiydi. Nitekim Osmanlıda yaşan gayr-i müslim halka karşı hürriyet ümidini vermesi gereklidir. İşte bu ümit ışığı Osmanlı Devleti'nde yaşayan Hristiyanların ve Ermeni vatandaşların beklediği ışıktır. Ancak Çarlık Hükümeti Ermenilere ulaşmak ve kendi emellerini gerçekleştirmek için Hristiyan vatandaşları sadece bir araç olarak görmektedir.[38] Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer azınlık unsurlar gibi Ermenilerin de bağımsızlık isteği doğrultusunda Rusya ile ilk temasa geçtikleri dönem Çar I. Petro dönemi olmuştur. Özellikle İran coğrafyasında yaşayan İran Ermenileri kendilerine bağımsız bir devlet kurmak ya da en azından özerk bir devlet olabilmek ümidiyle Çar'dan yardım istemişlerdir. 1722 yılında Çar I. Petro Ermenilerin ve Gürcülerin cazip yardım ve destek sözlerinin karşısında daha fazla dayanamayarak İran seferine çıkar ancak kesin bir galibiyet alamadan ordusunun erzak sıkıntısını ileri sürerek ülkesine geri döner. Bu sırada ona yardım amacı ile Kafkaslarda bekleyen Ermeni askerleri Çar'ın ordusunun ülkesine döndüğünü öğrenince geri çekilmeye başlar ve nihayetinde İranlı askerler ile tek başlarına savaşmak zorunda kalırlar. Rus topraklarında Ermenilerin yayılması ise II. Yekaterina [39] devrine rastlamaktadır.

Osmanlı Devleti topraklarından göç eden Ermeniler Kırım bölgesine gelerek oraya yerleşmişlerdir. Ruslar ise hem Ermenilerin ticari zekâsından yararlanmayı hem de onları Osmanlı Devleti ile olacak muhtemel savaşlarda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmayı hedeflemiştir. [40] Rus Çarı I.Pavel [41] zamanında Rusların Güney Kafkasya'ya doğru yayılmasından edişe eden İran, Rusları durdurmak amacıyla harekete geçmiştir. Rusların Kafkasları ele geçirmesinden endişe eden İngiltere, tarihi zekâsını kullanarak İran'a kurnaz bir proje teklifinde bulunmuştur. Ermenilerin üzerinde en büyük etkisi bulunan ve Rus ordusuna mütemadiyen yardım eden Eçmiadzin manastırını yıkarak Rusların Ermeni desteğinden mahrum kalmalarını amaçlamıştır. Uluslararası çıkarlar söz konusu olduğunda İngiltere'nin kendileri gibi Hristiyan olan diğer devletlerin dini hassasiyetlerini nasıl da görmezden geldiklerine dair en güzel örnek bu olsa gerek. İranlılar bu tavsiyeyi dikkate alarak Eçmiadzin manastırını yıkmak istediklerinde manastırda bulunan rahipler bir şekilde

[38] Seyit Sertçelik, **age.**, s.34.
[39] Yekaterina II. Alekseyevna (1729.1796), 1762 tarihinden itibaren Rusya'yı yöneten Çariçe, özellikle Karadeniz kıyıları ve Kafkasya bölgesinde Rus hakimiyetini güçlendirmiştir.
[40] Seyit Sertçelik, **age.,** s.36,38.
[41] I. Pavel (1754-1801), Rus tahtına 1796 yılında çıkmıştır. 1801 yılında Dvoryanlar tarafından öldürülmüştür.

bu girişimin önüne geçerek manastırın yıkılmasını engellemişlerdir. [42] Rus Çarı I. Nikolay[43] kendisinden önceki çarların uygulamış oldukları siyasi politikalarını bir adım ileri götürerek; Ermenilere siyasi özerklik vereceği vaadinde bulunmuş ve Ermenilerin büyük ölçüde desteğini kazanmıştır. Zira İran'da yaşayan Ermeniler Patrik V. Nerses'in de çağrısı üzerine 1826-1828 İran –Rus savaşlarında İran'a karşı Rusya'yı destekleyerek Rusların başarılı olmasında etkin rol oynamıştır. Çar hükümeti Ermeniler üzerinde uyguladıkları bu çekici politikanın ne kadar etkili olduğunu görünce aynı politikayı Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermeni vatandaşların üzerinde de uygulayabilmek için fazla zaman kaybetmemiştir. Çarlık Rusya'sı Osmanlı Devleti'ne karşı 1828 yılında savaş ilan etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin topraklarında yaşayan Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Osmanlı, İran-Rus savaşları sırasındaki Ermenilerin İranlılara karşı yapmış olduğu faaliyetlerden habersiz olduğu için sınırlara yakın yaşayan Ermeni vatandaşları Anadolu'nun iç kısımlarına doğru sevk etmiştir. Kafkaslarda Ahaltsiha (Ahıska) bölgesinde yaşanılan 1828-1829 yıllarındaki savaşlarda Ruslar bölgeyi ele geçirmiştir. Ruslar ve Ruslara destek veren Ermeniler büyük bir hızla Anadolu topraklarına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Rusların Beyazıt'ı ele geçirmeleri Ermenilerde büyük sevinç yaratmakla birlikte Müslümanların yoğun yaşadıkları bölgelere ani baskınlar yaparak 1000'den fazla Müslüman'ı vahşice katletmişlerdir.

1828-1829 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında yaşanılanlar neticesinde Müslümanlar Ermenilerin "millet-i sadıka" vasfını yitirdiklerini çok net ve acı bir şekilde idrak etmişlerdi. [44] Yaşanan hadiseler neticesinde iki halk birbirlerine karşı büyük bir güvensizlik, kuşku ve korku oluşmuştur. Öte yandan Kafkaslarda Rus hâkimiyeti altına giren Ermeniler zaman ilerledikçe Rusların bu bölgelerde uyguladığı politikalardan hoşnut olmamış ve Osmanlı Devleti'nin topraklarına geri dönebilmek için türlü arayışlara girmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin hoşgörü politikası farklı etnik unsurları koruyucu nitelikteyken, Rusya'nın uyguladığı politika zamanla Kapitalizmin gelişmesine "melik" olarak adlandırdıkları tüccar kesimin etkisinin iyice artmasına neden olmuştur. Halk bu durum karşısında meliklerin mülklerini yakarak isyan etmiş, vergi ödemeyi reddetmiştir. Çarlık rejimi bu duruma engel olmaya çalışsa da pek etkili olamamıştır.[45] Osmanlı Devleti 3 Kasım 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan ederek; bütün vatandaşların kanun önünde

[42] Seyit Sertçelik, **age.,** s.44,45.
[43] Çar I. Nikolay (1796-1855), Rus tahtına 1825 yılında çıkmıştır.
[44] Seyit Sertçelik, **age.**, s.50,51.
[45] **Age.**, s.59.

eşitliğini kabul etmiş, gayr-i müslimlerin ırz, can ve mal güvenliğinin sağlanmasını garanti altına almıştır.[46] Ancak bu durum gayr-i müslim halkı yeterince memnun edememiştir. Zira Ermeni vatandaşlar kendi devletlerini kurma fikrinden kolaylıkla vazgeçmeyeceklerdir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanılan 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında Batılı Devletler Hristiyan vatandaşların haklarının koruyuculuğunu üstlenmiş ve bu doğrultuda Osmanlı Devleti'ne baskı uygulamaya başlamışlardır. Nitekim Hristiyanlar için istenilen hakların Kırım Savaşı sonucunda imzalanacak olan barış antlaşmalarına madde olarak eklenmek istenmesi Osmanlı Devleti'ni farklı bir çare bulmaya itmiştir. Osmanlı Devleti 18 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı'nı ilan ederek dış baskılardan kurtulmayı hedeflemiştir. Islahat Fermanı, 30 Mart 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşmasının 9.maddesinde şu şekilde kayda geçirilmiştir;

> *"Padişah Hazretleri, tebaalarının refahı için sarf etmekte oldukları devamlı himmetleri yolunda din ve ırk farkı gözetilmeyerek, cümlesinin durumunu ıslah edici olmakla beraber İmparatorluğun Hristiyan halkı hakkında inayetkâr niyetlerini teyit eden bir yüksek ferman ihsan buyurmuş olduklarından ve bu hususta olan asil düşüncelerine bir delil göstermek istediklerinden müstakil iradelerinden sadır olmuş olan bu yüksek fermanın Paris antlaşması Devletlerine tebliğini tensip buyurmuşlardır."*[47]

Maddenin devamında büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nin tebaasının sorunlarına karşı müdahale ederek Osmanlının iç işlerine karışmalarının önüne geçilmiş olsa da Hristiyan uyruklu vatandaşların Osmanlı Devleti'ni Batılı Devletlere şikayet etmeye devam etmişlerdir. Bunun sonucu olarak da büyük devletler buldukları her fırsatta Osmanlının iç işlerine müdahale etmeye çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nde, zaten İslam hukuku kapsamında "zımmî" olarak adlandırılan gayr-i müslim vatandaşların can, mal ve ırz güvenlikleri sağlanmaktaydı.1839 ve 1856 tarihli fermanlarla bunlar yazılı hale getirilmiş, böylelikle büyük devletlerin Hristiyan vatandaşların haklarını bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmasının önüne geçilmek istenmiştir. Osmanlı tarihinin en önemli savaşlarından biri olan 93 Harbi neticesinde Rusya ile imzalanan Ayastefanos barışından Rusların kazançlı çıkması; tarafların yeniden düzenlenen bir kongrede karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. 13 Haziran 1878'de düzenlenen Berlin Kongresi

[46] **Age.**, s.63.
[47] Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, **Islahat Fermanı Devri(1856-1861)**, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Dizi13, S16, C6, Ankara, 2007, s.6,9.

neticesinde Berlin Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma Ermeni Sorununa dair bir dönüm noktası teşkil etmiştir.[48]

[48] Temuçin Faik Ertan, **age.**, s.209., Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861),** 6. Cilt, 6.Baskı , Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.6.

İKİNCİ BÖLÜM

ERMENİ SORUNU VE BATININ ETKİSİ

A. Ermeniler Tarafından Kurulan Cemiyetler ve Faaliyetleri

Yıllarca Anadolu'da Müslüman Türkler ve gayr-i müslim halk ile iç içe kardeş gibi yaşayan sıkı komşuluk ilişkileri yürüten Ermeniler, Osmanlı Devleti'nde sadık-ul millet olarak görülmüştür. Nitekim bu kardeşliğin ve millet olma bilincinin en güzel örneklerinden birini Jakob Künzler'in Der Orıent adlı dergiye 1928 yılında hatıralarıyla birlikte yazmış olduğu "Den Türken und den Armaniern gewidmet!(Türkler ve Ermeniler, yeni bir dönem)" başlıklı makalesindir. Jakob Künzler, Osmanlı'da ikamet ettiği yıllarda karşılaştığı bir Ermeni kadınına; Amerikalı kadınlara benzediğini söylemesi üzerine kadın kızarak; "Ben bir Osmanlı kadınıyım, Amerikalı biri ban bir şey yutturamaz!" demesi örnek olabilir.[49]

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde kurmuş oldukları 'Hayır Kurumları' ve cemiyetlerin Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanlarının ardından sayısal olarak artış gösterdikleri gözlenmiştir. Elbette bu tür kurumların açılmasının ardında kendilerince bir takım sebepler ve hususlar vardır. Bu hususların en belirleyicisi de kendilerine ait olan bir Ermeni devletinin temellerinin atılabilmesi için zemin oluşturabilmektir. Bunun olabilmesi için de Ermeniler kendi aralarındaki milli şuur ve birlikteliğin bekası için çalışılması gerektiğinin bilincindedirler. Esasen Ermeniler bir ulus ya da milletten ziyade giderek organize olan bir cemaate dönüşmüştürler. Bu organizasyonda 1860'ta padişaha sunulan ve 1863'te kabul edilen Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân'ın etkisi büyük olmuştur. [50] Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde ayrılıkçı faaliyette bulunmalarını sağlayan etkenlerden biri de yurt dışına özellikle Fransa'ya giden

[49] Sacit Kutlu, "Jakop Künzler'in 1928'de DER ORİENT'e Yazdığı Makale Türk-Ermeni Sorununun çözümünde Bir İpucu mu?", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yayınları, Eylül 2009, S189, s39.
[50] Cengiz Aktar, "Adana ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarih", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 2009, S191, s.57.

Ermenilerin buralarda benimsemiş oldukları milliyetçilik ideolojisiyle geri dönmeleri olmuştur. Geri döndüklerinde Ermenilerin iki farklı cemaate ayrıldıkları görülmüştür. Bunlardan ilki Minas ve Canik isimli iki Ermeni Milliyetçisinin yanında yer alanlar, diğer gurup ise Agop Gıcıkyan'ın akıl hocalığını yaptığı Kevork Yeremyan, Bağos Dıdyan, Karabet Balyan, Mığırdıç Cezayirliyan'ın oluşturduğu gruptur. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra özellikle Fener Rum Patrikhanesi'nin 1847'de elde ettikleri ve kendi cemaatlerinin işlerini yönetme yetkisi veren muhtıranın Ermenileri de kapsaması için yapmış oldukları çalışmalar etkisini göstermiş ve bu iki ayrı Ermeni Cemaati sonunda birleşmişler ve biri Ruhani diğeri ise dünyevi olmak üzere iki ayrı meclise sahip olmuşlardır.[51] Osmanlı Devleti'ne karşı ayrılıkçı faaliyetlere başlamışlar ve Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde Ermenilerin yoğun yaşadıkları muhtelif yerlerde birçok cemiyet kurmuşlardır. Ermeni cemiyetlerinin kuruluşlarındaki amaç; eğitim kurumları, spor tesisleri, yurtlar ve yetim haneler açmak vasıtasıyla Ermeni cemaatinin kültürel, bedensel, hayır vasıtası ile kalkınma ve yardımlaşmalarını sağlamaktır.[52] Özellikle bu amaç uğruna XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren batılı devletlerin Protestan ve Katolik Ermenilerine yönelik okul ve sosyal hizmetler alanlarındaki faaliyetleri ile koyu bir Ermeni milliyetçiliği aşılamaya çalışmaları ve bu alanda da büyük ölçüde başarılı olmaları işin renginin anlaşılması yönünde oldukça önemli bir unsurdur haline gelmiştir.[53] Kurulan dernekler kısa bir zaman içinde öncelikli amaçlarına ulaşmış olmalılardır ki; özellikle Çukurova bölgesinde ve çevresinde neredeyse fakir denilebilecek Ermeni aileleri kalmamıştır. Özellikle Adana gibi bereketli topraklar üzerinde Ermenilere ait olan çiftlik sayılarının her geçen gün artış gösterdiği saptanmıştır. Zira bölgede yaşayan Müslüman Türklerin temel geçim kaynaklarının tarım ve hayvancılık olduğu düşünülürse ekonomik gelir getirebilecek olan zanaat işlerinin neredeyse hepsi Ermenilerin eline geçmiştir. Onlar da usta çırak ilişkisi gerektiren bu mesleklerin devamlılığı için hep kendi soydaşlarını seçmişler ve böylece 'Meslek Sırrı' denilen bu sırlar Ermenilerin tekeline kalmıştır. 1830 yılında Katolik Ermeniler, 1850 yılında ise Protestan Ermenileri ayrı birer cemaat olarak Osmanlı Devleti tarafından tanınmışlardır. Buna istinaden 1846'da Millettaş Cemiyeti, 1853'de Maarif Cemiyeti, 1860'ta Hayırsever Cemiyeti, 1870- 1880 tarihleri arasında

[51] Turgay Uzun, Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S4, İzmir, 2000, s.271.
[52] Azmi Süslü, Fahrettin Kırzıoğlu, Refet Yinanç, Yusuf Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Württemberg Türk Dernekleri Koordinasyon Yay., Ankara, 2001, s.167.
[53] Cezmi Eraslan, "Ermeni Komitecileri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, Bildiriler, (24-25 Mayıs), İstanbul, 2001, s.81.

Van'da kurulmuş olan Araratlı, Muş'ta Okul Severler, Erzurum'da Milliyetçi Kadınlar gibi[54] amaçlarına yönelik birçok cemiyet kurmuşlar ve gün geçtikçe sayıları da artmıştır. Başlangıçta masum görünen bu cemiyetler zaman ilerledikçe asli niyetlerini gün yüzüne çıkarmaya başlamışlardır. İlk ihtilalci örgüt Van'da kurulan "Kurtuluş Birliği" örgütü 1872'de kurulup faaliyetlerine başlamıştır. Bu örgütün kurulmasıyla birlikte Rus idarecilerle irtibat sağlanmıştır.[55]Ayrıca 1878'de Van bölgesinde "Kara Haç" cemiyeti, 1881'de Erzurum'da "Surây-ı Âli" (sonraki adı Müdafî Vatandaşlar), "Anavatan Müdafileri", "Silahlılar" ve "Millet Perver Kadınlar Derneği" gibi birçok dernek kurulmuştur.[56] 1870-1880 tarihleri arasında, Van bölgesinde "Araratlı", merkezleri Muş'ta bulunan "Okul Sevenler", "Doğulu", "Kilikya" dernekleri kurulmuş ve 1880 yılında bu demekler bir çatı altında birleşmiş ve "Ermenilerin Birleşik Demeği" adını almıştır.[57] Bu cemiyetlerden özellikle Anavatan Müdafileri derneğine kayıtlı olan Ermenilerin saldırgan tutumları gözlenerek; Ermeni vatandaşları silahlandırdıkları anlaşılmış ve kapatılmıştır.[58]Ermenilerin amaçları uğruna Çukurova ve çevresinde ilk açtıkları cemiyet 1851 yılında Çukurova bölgesinde bağımsız bir Ermeni Devleti kurmak amacı ile İstanbul'dan Adana bölgesine gönderilen Mıgırdıç Kirimyan tarafından kurulan "Ser (Aşk)" cemiyetidir. Bu cemiyetin görüşü Patrik Varyebatyan tarafından da destek görmüş; Zeytun, Haçin ile Göksun'da şubeler açarak sadece Zeytun ve Çukurova değil tüm Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermenilerin bağımsızlığı için çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir.[59]

1860 yılında kurulan, kuruculuğunu Rusya'dan gelen Mikail Nalbanyan'ın yaptığı, üyeleri arasında Zeytun'da çıkan ayaklanmaların planlayıcıları Hasip Şişmanyan ile Mıgırdıç Beşiktaşyan'ın olduğu Hayırseverler Cemiyeti (Benevolent Union) de Çukurova Ermenilerini ekonomik açıdan desteklemekle birlikte bu cemiyet Ermeni okullarına finans da sağlamıştır.[60]Adana bölgesinde açtıkları Kilikya Vatanseverler Derneği kurulduktan kısa bir süre sonra "Getronegan Yüksek Ermeni Okulu'nu açmışlardır. Dernek kurulur kurulmaz böyle bir okul açmalarının ardındaki niyeti anlamak hiç te zor olmasa gerekir.

[54]Feride Çavdar Uslu, "Adana Ermenileri (1914-1918)", **Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, Mayıs 2007, s.29.
[55] Nejat Göyünç, **Osmanlı İradesinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983, s.60.
[56]Nejla Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C163, S163, 2012, s.23.
[57]Turgay Uzun, **agm**, s.273.
[58] Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s.129.
[59] Nejla Günay, **agm**, s.22.
[60] **Agm**, s.22.

1880 yılında Maraş'ta Simbat Pürat tarafından "Kilikya Hamisi" adında yeni bir dernek daha kurulmuştur.[61] Ayrıca; "Yıldırım", "Kurban" ve "Ermeni Öğretmenler Eğitim Kulübü" gibi farklı dernek ve cemiyetlerin de kurulduğu bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde dört büyük komitenin kurulmuş olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki 1885 yılında Mıgırdiç Portakalyan'ın kurmuş olduğu ve merkezi Van olan Armenakan Cemiyetidir.[62] Bu komitenin kuruluş amacı; Ermenileri ihtilal yolu ile kendi kendilerini idare edecek siyasi bağımsızlıklarını kazanmalarını sağlayabilmektir. Bu amaca hizmet edebilmek için Ermenileri parti çatısı altında toplayarak, onlara silah ile para teminini sağlamak, parti üyelerine silah kullanmayı öğreterek bir asker yetiştirir gibi gerilla kuvvetleri oluşturabilmektir.[63] İkinci büyük komite ise Avedis Nazarbekian ve eşi Manan Vardaniyan önderliğinde Avrupa'da eğitim gören yedi Kafkas Ermeni'si tarafından Marksist ilkeler doğrultusunda kurulmuştur.[64] Hınçak; Ermenicede "çan sesi, çan, çıngırak vb." anlamlara gelmektedir.[65] Örgütün amacı; "Osmanlı Devleti sınırları içinde bağımsız Ermenistan'ı kurarak; Rusya ve İran Ermenistan'ı ile birleşmek vasıtasıyla efsanevi ve ideal olan "Büyük Ermenistan Devletini" kurmaktır."[66] Bu cemiyet İngiltere'den almış oldukları destek ile merkezini Londra'ya taşımış, daha sonraları ise İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde şubeler açmıştır.[67] Amaçlarına ulaşmak için her yolu deneyen bu cemiyet sadece kendileri için Ermenice olarak "Hınçak" adında bir de gazete çıkarmışlardır.[68] Bu komitenin Anadolu'da özellikle Zeytun'da çıkan isyanın düzenleyicisi olduğu bilinmektedir.[69] Ermenilerin kurmuş oldukları belki de en acımasız eylemlere imza atan komitelerden biriside "Taşnaksutyun" cemiyeti ya da komitesidir. O kadar intikam duygusuna sadık kalmışlardır ki; "nerede ne koşulda bir Türk-Kürt görürsen öldür!"[70] sözünü kendilerine ilke edinmişlerdir. 1890 yılında Kafkasya'da kurulmuş olan "Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı" asıl adıdır. Ama federasyon anlamına gelen Taşnaksutyun ismini daha yaygın kullanmışlardır.[71] Doğu Anadolu'da özellikle de İstanbul'da birçok faaliyette bulunmuşlardır. Amaçları;

[61] **Agm,** s.23.
[62] Feride Çavdar Uslu, **agm.**, s.30.
[63] Nejla Günay, **age.**,s.24.
[64] Turgay Uzun, **age.**, s.274.
[65] Nejla Günay, **agm.**, s.24.
[66] Turgay Uzun, **age.**, s.274.
[67] **Age.**, s.274.
[68] Esat Uras, **age.,** s.441.
[69] Feride Çavdar Uslu, **agm.**, s.30.
[70] Bkn., Nejla Günay, **agm.**, s.25.
[71] Turgay Uzun, **age.**, s.274.

Osmanlı'ya silahlı Ermeni güçlerini sokmak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri silahlandırmak ve bağımsızlıklarını kazanmaları için silahlı faaliyetlerde bulunmaktır.[72] Bu komitenin Hınçaklardan farkı ise Bağımsız Ermeni Devleti kurma hedeflerini 1919 yılında programına resmen almış olmasıdır. [73] En çok ses getiren eylemleri arasında Osmanlı Bankası Baskını, 1904 İkinci Sason İsyanı, Yıldız Suikastı bulunmaktadır.[74] Taşnaksutyun ve Hınçak Cemiyetleri başlangıçta farklı ideolojilere sahip oldukları ve yönetimsel olarak farklılık arz etmeleri sebebiyle 1896 yılına kadar ayrı ayrı faaliyetler yürütmüşlerdir.[75]Bu komitelerde özellikle Hınçak ve Taşnaksutyun Komitelerindeki Ermenilerin idealleri uğruna gözlerinin hiçbir şey görmediğini yalnızca Türkler ve Müslüman ahaliye değil kendilerinden olmayan amaçlarına hizmet etmeyen Ermeni vatandaşlara da saldırmalarından anlayabiliriz. 1891 yılında Adana ve çevresinde yaşayan Ermeniler için Adana'nın Haçin "Saimbeyli" kazasında açılan okulda, misyonerlerin siyasi amaçlarını gerçekleştirdiği de bilinmektedir. [76] New York Yurtseverler Komitesi; Ermenilerin amaçlarına ulaşabilmek, Ermeniler arasındaki örgütlenmeyi sağlamak, yönetmek ve Avrupa Merkez Komitesini kurmak amacıyla 4 Nisan 1891 yılında New York'ta kurdukları komitedir. Bu komitenin kurulması İstanbul'daki Yurtseverler komitesi tarafından da desteklenmiştir.[77]Anadolu'da Ermeniler vasıtasıyla çıkarılmış olan önemli isyanlar şunlardır;

Anavatan Müdafileri Olayı	8 Aralık 1882
Armenakan Çeteleriyle Müsademe	Mayıs 1889
Musa Bey Olayı	Ağustos 1889
Erzurum İsyanı	20 Haziran 1890
Kumkapı Nümayişi	15 Temmuz 1890
Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları	1892-1893
Birinci Sasun Olayı	Ağustos 1894
Zeytun (Süleymanlı) İsyanı	16 Eylül 1895
Divriği (Sivas) İsyanı	29 Eylül 1895
Babıali Olayı	30 Eylül 1895
Trabzon İsyanı	2Ekim 1895
Eğin (Mamurâtu'l aziz) İsyanı	6 Ekim 1895

[72] **Age.**, s.274.
[73] Feride Çavdar Uslu, **Adana Ermenileri (1914-1918)** , s.30.
[74] Cezmi Eraslan, **agm.**, s.85.
[75] Turgay Uzun, **age.**, s.274.
[76] Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni ilişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme", Afyon Kocatepe Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi,** C7, S1, 2005, s.194.
[77] Nejla Günay, **agm.**, s.23.

Develi (Kayseri) İsyanı	7 Ekim 1895
Akhisar (İzmit) İsyanı	9 Ekim 1895
Erzincan (Erzurum) İsyanı	21 Ekim 1895
Gümüşhane (Trabzon) İsyanı	25 Ekim1895
Bitlis İsyanı	25 Ekim 1895
Bayburt (Erzurum) İsyanı	26 Ekim 1895
Maraş (Halep) İsyanı	27 Ekim 1895
Urfa (Halep) İsyanı	29 Ekim 1895
Erzurum İsyanı	30 Ekim 1895
Diyarbakır İsyanı	2 Kasım 1895
Siverek (Diyarbakır) İsyanı	2 Kasım 1895
Malatya İsyanı	4 Kasım 1895
Harput İsyanı	7 Kasım 1895
Arapkir İsyanı	9 Kasım 1895
Sivas	15 Kasım 1895
Merzifon (Sivas)	15 Kasım 1895
Maraş	18 Kasım 1895
Muş	22Kasım 1895
Kayseri	3 Aralık 1895
Zeytun	1895-1896
Birinci Van İsyanı	2 Haziran 1896
Osmanlı Bankası Baskını	14 Ağustos 1896
İkinci Sasun İsyanı	Temmuz 1897
Sultan Abdulhamit'e Suikast	21 Temmuz 1905
Adana İsyanı	14 Nisan 1909[78].

Osmanlı Devleti'nde isyanların sık yaşanması, batılı devletlerin bu isyanları sıklıkla bahane göstermek suretiyle, Osmanlı'yı sıkıştırmak ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edebilmek için kullandıkları bir yol olmuştur. Nitekim Fransa sözde ezilen Ermenileri koruyup kollamak maksadıyla Ermenilerden gelen her türlü çağrıya özveriyle yaklaşmış ve Çukurova bölgesinde bir Ermeni devleti kurulabilmesi için her fırsatı en ince detayıyla değerlendirmiştir. Nitekim Mondros Mütarekesinin hemen akabinde İngiliz ve Fransız güçleri tarafından Osmanlı Devleti'nin toprakları Aralık 1918 tarihinde fiilen işgal edilmiştir. Daha öncesinde de Ermeniler sıklıkla Müslüman halka yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ancak işgal güçleri bölgeye gelerek Çukurova'yı işgal etmiş ve bu işgalden güç alan Ermeniler Çukurova bölgesinde yaşayan halka büyük katliam ve

[78] Feride Çavdar Uslu, **Adana Ermenileri (1914-1918),** s.32.

zulümler yaşatmışlardır. Onların tek bir hayalleri vardır. O da Büyük Kilikya Ermeni Devletini kurabilmektir. Bu amaç uğruna bölgede yaşayan Türklere karşı soykırım faaliyetlerine ve insanlık suçu işlemeye başlamışlardır.

B. Ermeni Meselesi ve Avrupalı Devletlerin Ermeni Meselesindeki Rolü

1. Avrupa Devletlerinin Osmanlı Devleti ve Ermeniler Üzerindeki Etkileri

Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu yıllarda herhangi bir azınlık sorunu gün yüzüne çıkmaz iken Osmanlı'nın zayıflamasıyla birlikte Batılı devletler kendi amaçları uğruna azınlıkları birer maşa olarak görmekten çekinmemişlerdir. Bu duruma Avrupalı Devletler; "Şark Meselesi" adı altında politik bir değer kazandıracaklardır.[79] Bu kelimeyi kısaca hatırlayacak olursak; Batılı güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda gizli antlaşmalarla paylaştıkları bölgeleri ele geçirebilmek için Osmanlı'nın gayr-i müslim vatandaşlarının haklarını sözde koruma bahanesiyle Osmanlıya müdahaleleri diyebiliriz. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile önce Ruslar Ortadoks Hristiyanları üzerinde koruyuculuk vasfıyla etki sahibi olmuşlardır. Çok geçmeden bunun sonuç olarak Balkanlarda isyanlar baş göstermiştir.[80] 1856 Paris Antlaşması, 93 Harbi neticesinde imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Balkan ulusları bağımsızlık kazanırken Batılı devletler emperyalist amaçları için bu kez Ermenileri kendileri için hedef olarak görmüşlerdir. Paris Barış Konferansı'nda, Osmanlı'nın da bir Batılı Devlet olarak kabul edileceği ve Avrupalı Devletler hukukundan yararlanacağı söylenerek, Osmanlı'nın iç meselelerine doğrudan karışma hakkını kendilerinde görmüşlerdir.[81] Batılı devletlerin Çukurova bölgesi üzerinde iktisadi amaçlarına ulaşma arzusu, onların bölgeyi türlü anlaşmalar yaparak paylaşmalarına neden olacaktır. Çukurova bölgesi, Sykes – Picot Antlaşması'na göre Fransız nüfuz bölgesi içerisinde yer almıştır. 1917 yılının nisan ayında yapılan St. Jean Maurienne antlaşması ile İtalyanlara, Sykes – Picot Anlaşmasını tanımaları kaydıyla, Antalya, İçel, Konya ve İzmir'i de içine alan Güneybatı Anadolu vaadi verilmiştir. Ancak İngiltere'nin önce Musul'u ardından da Çukurova ve çevresini işgal ederek Fransa ile yapılan anlaşmayı iki

[79] Bnz., Özcan Mert, "OsmanlıTürkleri İdaresinde Ermeniler", **DergiPark**, Yakın Dönem Araştırmaları, S3, C0, 2003, s.149.
[80] **Agm**, s.150.
[81] Galip Çağ, "Ermeni Meselesi'nin Ortaya Çıkışında Batılı Bir El: Fransa", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S60, 2014, s.1.

kez ihlâl etmesi üzerine taraflar yeni bir sözleşme imzalayarak İngiltere, Musul haricindeki daha önce Fransızlara vaadi verilen bölgelerden çekilmiştir.[82]

Ermenilerin en çok tenkit ettikleri padişah II. Abdulhamit olmasına rağmen en çok da onun döneminde önemli idari makamlara Ermeniler getirilmişlerdir.[83] Genel olarak Ermenilerin Türklerden hiçbir farkı olmamakla birlikte aynı eğitimi alabiliyor; birçoğu Türkçeyi konuşup, iyi bir şekilde okuma yazma yapabiliyorlardır. Türklerden tek farkları ise askere alınmamış olmalarıdır.[84]Ermeniler ile Türkler arasında çok fazla sorun görünmemekle birlikte dostane ilişkiler yürütüldüğü bilinmektedir. Bu durumun bilincinde olan Batılı güçler öncelikli olarak okumak amacı ile Avrupa'ya gitmiş olan Ermenileri milliyetçilik düşüncesiyle eğitmişler ve ardından donanımlı olarak yetiştirdikleri bu öğrencileri Anadolu'ya bu düşünce filizlerini ekmeleri için göndermişlerdir. Şark Sorunu olarak nitelendirdikleri planlarını uygulamak, Osmanlı'nın Balkanlardaki toprakları ile zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu Orta Doğu topraklarına sahip olabilmek için paylaştıkları bölgelerde küçük manda devletçikler kurmayı öncelikli hedef haline getirmişlerdir. Bu hedef içinde milliyetçilik fikrini yaymayı doğru bir yol olarak görmüşlerdir. Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmasında İngiltere, Fransa, Almanya gibi Batılı devletlerin yanında ABD'li misyonerlerin de etkisi olmuştur. [85] Ermeni meselesini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen Batılı devletler, Ermenilerin akıl hocalıklarını yaparak Osmanlı Devleti toprakları üzerinde sürekli sorun çıkararak Batı kamuoyunun dikkatini çekmeleri konusunda onlara akıl vererek yönlendirmişlerdir.[86]Ayrıca olaylara genel olarak Ermenilerin penceresinden bakan misyonerlerin, konsolosların, seyyahların ve öğretmenlerin; daha sonraları yazmış oldukları ve genel olarak Ermeni yanlısı gözlemlerini aktardıkları yazıları, dünya kamuoyunda Ermeni yanlısı bir görüşün oluşmasına neden olmuştur.[87]

[82] Cihat Yıldırım, "Mütareke Dönemi'nde Mersin'in İşgali", **Tarihin Peşinde**, Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2010, S3, s.85.
[83] Güray Kırpık, **agm**, s.539.
[84] **Agm**, s.540.
[85] Gürsoy Şahin, **agm**, s.185.
[86] Yılmaz Karadeniz, Hidayet Kara, "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu ve Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", **Turkish Studies,** İnternational Periodical For the Languages, Literature and Historiy of Turkish or Turkic, Volume 5/3 ,Summer, 2010, s.1551.
[87] Sacit Uğuz, "Bir Alman Mühendisinin Gözünden Zeytun ve Çukurova Ermeni Olayları ve Lepsius'un İddialarına Cevap", **Uluslar Arası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C2, S4, Aralık 2015, s.13.

a. İngiltere'nin Ermeni Meselesindeki Rolü

Emperyalist güçler denildiğinde akla gelen devlet isimlerinden ilki İngiltere'dir. İngiltere halk arasında bilinen en önemli özelliği "üzerinde güneşin batmadığı tek ülke" olmasıdır. Dünya üzerinde güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar ki hemen her bölgede sömürgeleri olmasından dolayı mecazen İngiltere için söylenmiş bir deyimdir. İngiltere'nin XVIII. yüzyıldan itibaren verdiği en önemli mücadeleyi Doğu'yu ve İslam Dünyası'nı elinde tutma çabası olarak nitelendirebiliriz. Bu kapsamda İngiltere için; Hindistan ticaret yollarının güvenliği, Müslümanların kontrolü ve zengin petrol kaynakları için Mısırın güvenliği çok önemli bir unsurdur. Bu kapsamda İngiltere'nin emellerine ulaşması için de Osmanlıda yaşayan gayr-i müslim halka ulaşması gereklidir.[88] İngiltere, 18. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı'ya karşı yakın ve sesiz bir politika izlemiş; Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlaması ve özelliklede 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra; Batılı devletlerin Doğu Anadolu Bölgesi için "Ermenistan" kelimesini kullanmaya başlamalarıyla birlikte dış siyasetini değiştirmiştir. Rusya'nın bölgede etkinliğinin artması ve ticaret yollarının Rus tehdidi altına girmesini istemeyen İngiltere bölgede kendi hamiliğinde bir tampon devlet kurma düşüncesiyle Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmeye başlamıştır.[89]Emperyalist güçlerin gayr-i müslim halka özellikle de Ermenilere ulaşmak maksadıyla yapmış oldukları en önemli faaliyet misyoner okulları açmak olmuştur. Emperyalist güçler ve tabi ki İngiltere'de XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti topraklarında misyoner okulları açmaya başlamıştır.[90]

b. ABD'nin Ermeni Meselesindeki Rolü

ABD, XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti ile ikili ilişkiler kurmaya çalışsa da Osmanlı'nın bu duruma pek de sıcak bakmamıştır. ABD'nin bu yöndeki girişimlerine ise uzun süre karşılık vermemiştir. ABD ise Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmenin tek yolunun Baltık, Levant (Doğu Akdeniz Ticareti) ve Uzak Doğu Ticaretini geliştirmek olduğunu idrak ederek kendine rota çizmiş ve Osmanlı Devleti ile ikili ilişkiler yürütmeye başlamıştır. Zamanla Doğu Akdeniz'deki etkinliğini arttırarak "sözde" yurttaşlarının

[88] Muhammet Yıldız, "Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (RTEÜ Journal of Social Sciences)**, C1, S2, 2015,s.15.
[89] **Agm**, s.15.
[90] Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** S14, 2003, s.146.

haklarını koruma gibi bahanelerle bölgede varlığını iyice hissettirir olmuştur. ABD ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1830 tarihli ticaret antlaşması ile iki ülkenin resmi ilişkileri düzenlenmiş ve bu antlaşma vasıtasıyla ABD'de diğer devletler gibi misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır.[91] ABD için Uzak Doğu Ticareti kadar Ortadoğu ve Mısır'ın da gerek Süveyş Kanalı gerekse yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından oldukça büyük önemi vardır. Zira Çanakkale Savaşı'nın yaşandığı yıllarda Amerikan Milli Ermeni Savunma Komitesi Başkanı Miran Seraslan ve maiyetinin İngiliz Dışişleri Bakanlığına bir mektup göndermiştir. Gönderilen mektupta Çukurova'ya gönüllü sevketmek için hazırlık yaptıklarını, oradaki Ermenilerin Sis, Haçin, Zeytun, Fırnıs, Maraş ve Fındıcak'ta isyan bayrağı açarak Toroslar'dan Akdeniz'e kadar bir savaş sahası oluşturulacağını, böylece Osmanlı Devleti ordularının Mısır'a doğru ilerlemelerine engel oluna bileceğinden bahsetmiştir.[92]

Her hangi bir azınlığı millet yapmanın koşullarının dilden geçtiğini çok iyi bilen ABD ve misyonerleri, özellikle azınlıkların yoğun yaşadıkları bölgelere misyoner okulları açarak azınlıkların yeni birer kimlik kazanması ve ayrılıkçı faaliyetlere yönelmesi için oldukça fazla çaba sarf etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan azıklıkların esasen dil konusunda fazla itirazları olmasa da bölgeye dışardan gelen ya da yurtdışında eğitim almış kişilerin dil konusunda fazlaca rahatsızlık duydukları da bilinmektedir. Eğitimli Ermeniler kendilerinde bir millet bilinci oluşturmak için öncelikli olarak halk arasında ortak kullanılan dil olan Türkçe'nin terk edilmesi gerektiğini her nerede olursa olsun Ermenice konuşulması gerektiğini savunmuşlardır. Bu hareketin içinde en önemli adımlardan biri de şarkıların Ermenice söylenmesi olmuştur. [93] Öte yandan yine bu rahatsızlıktan resmiyette bahsedenlerden biri de Episkopos Mrg. Muşeg (Peder Moushegh Seropian)'dir. Mrg. Muşeg, 1904 senesinde Adana piskoposu olarak seçilmiştir. Bu makama seçilebilmesi için ona büyük destek olan kişi, Ermeni okullarını denetlemesi ve "Apkarian" okuluna müdürlük yapması için bölgeye gönderilen İstanbullu Entelektüel Diran Tcherakian (İndra)'nın verdiği destek büyüktür. Kendisi Adana Ppiskoposu seçilince Diran Tcherakian hemen bir mektup yazarak teşekkürlerini bildirmiş bunun yanı sıra ise Ermeni halkın ve de

[91] Gürsoy Şahin, **agm**, s.188.
[92] Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1990, s.272.
[93] Vahé Tachjian, "Adana Ermenileri: Milliyetçi İdeolojilerle Ters Düşen Farklı Bir Kimlik", **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2009, S191, s.59,60.

kendisinin Türkçe konuşmak zorunda kalmalarından dolayı ne denli üzüntü duyduğunu bildirmiştir.[94]

Osmanlı ülkesinde 1830'lu yıllardan itibaren okullar açmaya başlayan ABD, özellikle Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerde, Ermenilerin çocuklarını kendi ideolojileri kapsamında eğitmeye başlamışlardır.[95] Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı'nın içinde 400'ü aşkın ruhsatsız Amerikalılara ait eğitim müessesesi bulunmakla birlikte bu müesseselerden rahatsızlık duyan hükümetin bunları kapatmak istemesi üzerine hiç olmazsa bir kaçının açık kalmasını isteyen ABD'li yetkililer, müesseselerin kapatılması halinde diplomatik ilişkilerin kesileceğini bildirmişlerdir. Osmanlı'nın 10 müessese için ruhsat vermesi üzerine Amerikalı misyonerler Maraş'taki Amerikan Koleji'nin etrafına toplanmaya başlamışlardır.[96]Osmanlı Devleti başlangıçta siyasetten uzak durmaları koşulu ile yabancı okullara pek tepki göstermese de zamanla durumun öneminin farkına varmış ve 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesi ile yabancı okulları devlet kontrolü altına almayı hedeflemişlerdir.[97] ABD'nin eğitim adı altında azınlık gurupları kışkırtma ve ayrılıkçı faaliyetlere yönlendirme çabalarının XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılların başlarında başarıya ulaştığını görmekteyiz. Bundan ötürüdür ki Ermenilerin olay çıkardıkları merkezlerin odak noktaları hep ABD ve diğer misyoner okullarının olduğu çevrelerdir. Ancak Amerikalı misyonerlere göre, kendileri hiçbir zaman Osmanlı'ya karşı Ermenileri isyana teşvik etmemişlerdir. Lakin şu bir gerçektir ki misyonerlerden almış oldukları eğitim sonucu olarak Anadolu'da Ermenilerin ayrılıkçı hareketleri meydana gelmiştir.[98] Özellikle Adana Olayları, Haçin'de çıkan isyan ve yaşanılan katliamlarda ABD'li misyonerlerin etkileri görülmektedir. Miss Cold ve Rosa Lambert gibi isimlerin Haçin ve Adana Olayları'nda ki özverili çalışmaları yadsınamaz bir gerçekliktir.

c. Rusya'nın Ermeni Meselesindeki Rolü

Çar I. Petro'dan Ruslara kalan en önemli ideoloji mirası kuşkusuz "Sıcak Denizlere İnme Politikası"dır. Güçlü bir devlet olabilmek için bu ideolojiyi gerçekleştirmek isteyen Rusya, kendisine her alanda rakip olan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde çeşitli politikalar

[94] **Agm**, s.64.
[95] Gürsoy Şahin, **agm**, s.188…190.
[96] Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş),** s.273.
[97] Gürsoy Şahin, **agm**, s.191.
[98] Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş),** s.273.

izlemeye başlamıştır. Özellikle Balkanlardan ve Doğu Anadolu'dan güneye inmek isteyen Rusya, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayr-i müslimleri etkisi altına alarak ayrılıkçı düşünce gütmelerini sağlamıştır. Balkanlarda Panslavizm ideolojisini empoze eden Rusya, 1856 Paris Konferansı sırasında gündeme gelen Ermeni Devleti kurma fikrini de açıkça desteklemiştir. [99]Ermeniler, Batılı güçlerden özellikle Rusya'dan almış oldukları destekler neticesinde; Osmanlı Devleti içinde vakıf ve dernekler kurmaya başlamışlardır. Nitekim 93 Harbi neticesinde Rusya'nın Osmanlı ile imzalamış olduğu Ayastefanos Antlaşması'nın Ermeniler için ayrı bir önemi vardır.[100] Nitekim bu anlaşma öncesi özellikle Ermeni Patriği Nerses Varjebedyan ve Ermenilerin ileri gelenleri çarın kardeşi ile görüşerek Ermeniler içinde anlaşma metnine bir madde ekletmeyi uzun çabaları neticesinde başarmışlardır.[101] Böylelikle Ermenilerin hamiliğini üstlenen Ruslar, sıklıkla Doğu Anadolu Bölgesi'nde kurulan Ermeni dernekleriyle yakından ilgilenerek Osmanlı Devleti'nde Ermeniler tarafından çıkarılan çatışma ortamlarına da gizli bir el olarak destek vermişlerdir. Özellikle Bolşevik İhtilal'i ile Doğu Anadolu Bölgesi'nden çekilen Rusların, çekilme sürecinde ellerinde bulunan askeri mühimmatları bölgede kurulan Ermeni cemiyetlerine bıraktıkları bilinmektedir.[102] Buradan da anlıyoruz ki Ruslar Osmanlı'da yaşayan Ermenileri kendi ideolojileri kapsamında gerek siyasi gerek ekonomik gerekse askeri malzeme bakımından daima desteklemiştir.

d. Fransızların Ermeni Meselesindeki Rolü

Ermeni Meselesinin uluslararası bir sorun haline gelmesinde başta İngiltere, Rusya ve Fransa'nın büyük rolü olmakla birlikte, özellikle de Fransa, Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan Ermeniler ile yakından ilgilenerek kendi çıkarlarına ulaşmanın en kolay yolu olarak onları görmüştür. [103] 1552 yılında Osmanlı Devleti'nden ticari imtiyazlar elde ederek özellikle başkent İstanbul'da daimi elçi bulunduran Fransa; kendilerinden önce imtiyaz elde eden Venedik elçilerinden elde ettikleri bilgileri bir kenara bırakarak Osmanlı Devleti toplum yapısı ile ilgili ayrıntılı raporlar hazırlamaya başlamıştır.[104] Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde diğer batılı devletler gibi Fransa'da faaliyetlerine hız

[99] Muhammet Yıldız, **agm**, s.16.
[100] Kamuran Gürün, **age.**, s.105.
[101] Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Yeni Matbaa Yayınları, Ankara, 1950, s.219.
[102] Muhammet Yıldız, **agm**, s.18.
[103] Durmuş Yılmaz, **Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2001, s.57,58.
[104] Galip Çağ, **agm**, s.2.

vermiştir. Tıpkı diğer devletlerin yaptığı gibi Fransa'da etki alanını Ermeniler üzerinde yoğunlaştıracaktır. Katolikliğin hamisi olan Fransa'nın Ermeni meselesi ile yakından ilgilenmesinin 6elbette ki altında kendince çıkarları vardır. Özellikle Fransızların mensup oldukları kilisenin Ortodoks Kilisesi kadar etkin olmaması ve Ermenilerin sadece İstanbul'da değil çıkar amacı güttükleri; Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu ve Çukurova bölgelerinde yoğun yaşıyor olması bu durumun en önemli sebepleri arasındadır.[105] Fransızlar Osmanlı'nın Avrupa'dan sürülmesi için Katoliklerin bir kısmını ve özellikle Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin kullanılabileceğini düşünmüşlerdir. Ermeniler de Fransızları kendilerince bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir.[106] Fransızlar Anadolu'daki zenginlik kaynaklarına ve siyasi çıkarlarına ulaşmak Ermenileri Mısır ve Suriye'de askeri eğitime tâbi tutarak eğitim görmüş olan Ermenilere Fransız askeri kıyafetleri giydirerek onları Çukurova ve çevresinin işgali ile görevlendirmiştir.[107] Öte yandan 1860'larda Lübnan'daki Dürzi olaylarından ve Şam olaylarından istifade ederek Lübnan'a bağımsızlık sağlanmasının ardından Fransız misyonerler zaman kaybetmeden Zeytun ve Haçin'de harekete geçerek buradaki Ermenileri kışkırtmaya başlamışlar ve 1862 Zeytun İsyanı'nın çıkmasına sebep olmuşturlar.[108]

Ermeniler kendilerini her alanda destekleyen işgal güçleri için her türlü faaliyetten çekinmemişlerdir. Öyle ki kimi zaman süpürgeci kılığında, kimi zaman kalaycı kılığında Anadolu'yu özellikle de Çukurova bölgesini karış karış gezerek Türkler ve faaliyetleri hakkında bilgi toplayarak işgal güçleri için ajanlık bile yapmışlardır.[109] Fransızlar yaşamış oldukları ihtilal neticesinde milliyetçilik akımının vermiş olduğu etkiyi kullanarak Ermenileri milliyetçilik duygusu yönünde sürekli kışkırtmışlardır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin topraklarına tüccar, eğitimci, seyyah vb. misyonları üstlenerek gelmişler ve her fırsatta ayrılıkçı düşüncelerle Ermenilerin milliyetçilik duygusuna dokunulmuş ve onları sürekli bu yönde etkilemişlerdir.[110] Birinci Dünya Savaşı neticesinde imzalanan Mondros Ateşkesi'nin ardından Çukurova bölgesini işgal eden Fransızlar; güvenliklerinin kendi teminatları altında olduğu bölgeye Lübnan'na kaçan Ermenileri getirmişler, bölgeye gelen

[105] Recep Karacakaya, "Türk-Fransız-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1878-1914)", **Osmanlı Araştırmaları, TDV yayınları**, CXXIV, İstanbul, 2004, s.182.
[106] **Agm**, s.183.
[107] Yusuf Ziya Bildirici, "Fransa-Ermeniler ve Soy Kırım", **Askerî Tarih Bülteni**, GenelKurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara GenelKurmay Basım Evi, 26 Ağustos 2001, S51, s.91.
[108] Ahmet Eyicil, "Zeytun ve Haçin", Sütçü İmam Gayri Siyasi Mahalli Dergisi, Şubat 1988, yıl 1, S1, s.7.
[109] Gani Girici, "Şirin Kazamız Haçın'ın (Saimbeyli) 57. Kurtuluş yıldönümünü kutluyoruz", **Yeni Adana,** 20 Ekim 1977, s.5.
[110] Muhammet Yıldız, **agm**, s.18.

Ermeniler ise arkalarına almış oldukları Fransız güçleri ile bölgede insanlık dışı suçlar işlemişlerdir.[111] Ayrıca Fransa'da bulunan Ermeniler, Fransızların destek ve teşvikleri ile yurtdışında çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Gerek mitingler düzenleyerek dünya kamuoyunu etkileme çabaları gerekse kurmuş oldukları komitelerin aktif faaliyetleri bunlara örnektir.[112]

2. Ermeni Meselesinde Misyonerlerin Etkisi ve Kadın Misyonerler ve Haçin ile Olan Bağları

İnsanlar yaradılışları itibarıyla, varoluşlarından itibaren her zaman ilahi bir yaratıcının var olduğuna inanma ihtiyacı hissetmiştir. Dinsel inanışlar çoğunlukla dogmatik olarak gelişim sürdürmüştür. Ancak zamanla her din kendi kamsam alanını genişletme ihtiyacı duymuştur. Dinsel yayılma kimi zaman siyasi olarak, kimi zaman halkların kendi istekleri doğrultusunda, kimi zaman dayatma yoluyla, kimi zaman da misyonerlik faaliyetleri ile yayılmıştır. Misyonerlik; kelime olarak "misyon" yani "görev" kelimesinden türemekle birlikte daha ziyade "bir dini yayma görevi"[113], dolayısıyla misyoner; "Kendisini bir fikrin yayılmasına adamış", yada genel olarak kabul görülen anlamı ile, "Hristiyanlığı yaymayı kendine görev edinmiş kişi"[114] anlamına gelmektedir. Avrupa'dan Anadolu topraklarına seyyah, doktor, tüccar, öğretmen, din görevlisi vb. vasıflarla sık sık misyoner gönderildiği bilinmektedir. Günümüzde Hristiyan misyonerler, emperyalizm ile olan yakın ilişkisinin etkisiyle insanlarda kötü etki ve izlenim bırakmasından ötürü kendileri için Evangelizm gibi yeni kelimeler kullanmaya başlamışlardır.[115]

Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerindeki misyonerlik faaliyetlerini sadece dinsel boyutta ele almak çokta doğru olmayacaktır. Zira Batılı büyük devletlerin öncelikli amaçları giderek zayıflayan ve güç kaybeden Osmanlı Devleti'ni nihai sona ulaştırma çabası olarak da düşünülebilir. Daha öncede birkaç kez vurgulamış olduğumuz gibi; XX. yüzyıl Osmanlı Devleti için en uzun yüzyıl olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin

---

[111] Ramazan Tosun, **agm**, s.150.
[112] Bnz, Karacakaya, **agm**, s.185.
[113] Ömer Faruk Arman, **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, "**Genel Olarak Misyonerlik", İslami İlimler Araştırma Vakfı(Tartışmalı İlmî Toplantılar dizisi-43), Karma Matbaası, 1. Baskı, Ocak 2005, İstanbul, s26.
[114] Beyhan Mollahüseyinoğlu, "Türkiye'deki Ortodoks Misyonerliği", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Dinler Tarihi)**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.12.
[115] Süleyman Ünüvar, Alper Küçükdurmaz, "Saimbeyli (Haçin)'de Misyonerlik ve Kadın Misyonerler", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı yayınları, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul, S213, Aralık 2014, s.145.

dağılmayı önleme çabalarına karşılık olarak XIX. yüzyılda Batılı güçlerin peş peşe almış oldukları ayrıcalıklar neticesinde sözde din kardeşlerinin haklarını güvence altına alma düşüncesiyle sık sık Osmanlı Devleti'ne müdahale etmişlerdir. Gerek elçiliklerin gerekse din adamlarının yoğun çabaları meyvelerini vermeye başlamış ve Osmanlı Devleti'nde yabancı uyruklu vatandaşlar Batı'nın teşvikiyle birçok vakıf, komite ve cemiyetler kurmuşlardır. Batılı devletler, milliyetçilik düşüncesini yaymak amacıyla Anadolu'ya açtıkları okullara öğretmenler "misyoner" göndererek kendi ideolojilerini yaymaya ve kültürlerini yaşatmaya çalışmışlardır. Misyonerlik faaliyeti yürüten devletler genel olarak Hristiyanlığı yaymayı öncelikli hedef olarak görseler de söz konusu Osmanlı Devleti olunca bu hedefler genel olarak üçe ayrılmıştır. Bunlar; Türkleri Hristiyanlaştırmak, Rum-Ermeni ittifakını sağlamak ve Rumlar ile Ermenilerin oluşturduğu cemaatlerinin kiliselerindeki dağılmaları düzeltmektir.[116] Özellikle kendi siyasi çıkarları uğruna din ve eğitim alanlarına yönelen Batılı Devletler, Osmanlı Devleti'nin toplumu içinde kendileri için hedef kitle olarak Hristiyanları özellikle de Ermenileri seçmişlerdir. Çıkarları doğrultusunda Ermenilerin yoğun yaşadıkları Doğu Anadolu ve Çukurova bölgesine yönelen Batılı güçler, yoğun olarak okullaşmaya gitmişlerdir. Başta Fransa, İngiltere ve ABD gibi devletler bölgede çeşitli propaganda ve strateji izlemişlerdir. ABD'li misyonerler diğer devletlerin misyonerlerine oranla daha geç bir tarihte Anadolu'ya gelmiş olmalarına rağmen faaliyet bakımından diğer devletlerden daha başarılı olmuşlardır.[117] Misyonerlerin basın-yayın, hastaneler ve özellikle okullar vasıtasıyla Ermeniler üzerinde kışkırtıcı etkiye sahip oldukları bilinmekle birlikte, bu etkiden rahatsızlık duyan Protestan olmayan gayr-i müslim vatandaşlar tarafından tepki ile karşılandığı da bilinmektedir.[118] Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenileri temel olarak beş gruba ayıracak olursak;

> *"Birinci grubu, 19. yüzyılda oldukça etkili olan, yönetimde ve sivil hizmetlerde yer alan zengin ve etkili bir zümre; ikinci grubu, İstanbul ve Anadolu'nun diğer şehir ve kasabalarında ticaret ve finans işleri ile uğraşan· kesim; üçüncü grubu sayıları en çok olan köylüler, dördüncü grup ise daha çok yüksek dağlarda Sasun, Zeytun· (Süleymanlı) ve Haçin gibi korunaklı yerlerde kuralsız bir şekilde yaşayanlardı ki, bu grupların çıkarmış oldukları isyan hareketleri yüzyılın ikinci yansına damgasını vurmuştur. Beşinci grup da din adamlarıydı, Bunlar imparatorluğun en müreffeh topluluklarından biriydi."*[119]

[116] Hasan Tahsin Fendoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", **Türkler,** Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ankara, 2002, s.189.
[117] Gürsoy Şahin**, Agm**, s.186.
[118] **Agm**, s.191.
[119] S. Ünüvar, A. Küçükdurmaz, **agm**, s.146.

Din adamlarının Ermeniler üzerinde büyük etkileri vardır. Özellikle Adana Olayları öncesinde bölgeye gelerek Ermenilerin ruhani liderliğini üstlenen Episkopos Mrg. Muşeg'in (Peder Moushegh Seropian) faaliyetleri buna en önemli örnektir. Misyonerlik faaliyeti yürüten kişiler içinde en büyük etkiye sahip olanların başında kuşkusuz kadın misyonerler gelmektedir. Yaradılışları ve duruşları itibarıyla nazik bir bedene, hassas bir ruha ve anaç duygulara sahip olan kadın misyonerler ister bekâr ister evli olsunlar son derece iyi eğitim almış olmalarına ve farklı imkânlara sahip olmalarına rağmen kendilerini yeminli davalarına adamışlardır. Eğitim hayatları boyunca öğrendiklerini Anadolu'ya gelerek uygulayan kadın misyonerler oldukça başarılı olmuşlardır. Üstelik Anadolu'da bulunan çocuklara eğitim vermek amacıyla gelen "sözde" melek olan bu kadın öğretmenlerin (misyonerlerin) güvenlikleri de bizzat Osmanlı Devleti'nin askerleri tarafından sağlanmıştır.[120] Haçin ve Everek[121] bölgesine at sırtında günler süren yolculukla gelen kadın misyonerler[122] Mrs. Josephine Coffing, Rose Lambert, Maria Anna Gerber, Norah Lambert, Anna R. Bowman gibi isimlerdir.[123] Bu isimlerden Mrs. Josephine Coffing ve Rosa Lambert oldukça önemli işlere imza atmışladır. Özellikle Rosa Lambert Adana ve Haçin Olayları'na şahit olmuş, kendisine ait olan ve daha sonra kitap haline getirilen günlüğünde olayları oldukça çarpıttığı görülmüştür.

a. Mrs. Josephine Coffing

Mrs. Josephine Coffing, 1832 yılında ABD'de dünyaya gelmiştir. Eşi Jackson Coffing ile 1857 yılında misyonerlik yapmak maksadı ile Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Kendilerince çok kutsal bir amaç taşıyan misyoner çift Ermenilerin o dönemlerde yoğun yaşadığı Sis "Kozan" kazasına oradan da Haçin'e gelmişlerdir. Buraya geliş amaçları Protestanlığı yayabilmek için bir okul açabilmektir.[124]O dönemlerde okul açmak için; bölgede yaşayan ve kasabanın yönetiminden sorumlu olan Kozanoğlu Yusuf Ağa ile iyi geçinmesi ve halkın ileri gelenleri ile din adamlarından yardım alması gereklidir. Mr. Coffing araştırmaları neticesinde Sis'e gelmiştir. Payas yakınlarında ilerlerken haydutlar tarafından önü kesilmiş

[120] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), **Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (A.MKT-MHM)**, Fon Kodu: 00617-21-003-001, 3/11/1314(H.).
[121] Kaysari'nin Develi Kazası'nın eski adı.
[122] Misyonerlerin Haçin'e gelişi Ek 17.

[123] S. Ünüvar, A. Küçükdurmaz, **agm**, s.147.
[124] **agm**, s.148.

ve muhtemelen gaspa direnmesi neticesinde öldürülmüştür.[125] Mr. Coffing'in ölümü kısa sürede Avrupa ve ABD'de duyulmuştur. Olaya tepki gösteren Fransa bir savaş gemisi göndererek askeri müdahalede bulunmaya çalışsa da sonradan ortalık yatışmıştır.[126]Yaşanılan bu hadiseden sonra Maraş'a gelerek buradaki okulda çalışan Mrs. Coffing artık hayatını, uğruna eşini kaybettiği okulu açmaya ve Protestanlığı yaymaya adayacaktır. 1880 yılında Haçin'e gelen Mrs. Coffing, Kozanoğlu engelinin de kalmaması nedeniyle Haçin'de Amerikan Koleji'ni açarak; Maraş'taki Yatılı Kız Okulu'nu buraya aktarmış ve 1900 yılına kadar okulun müdürlüğünü yapmıştır. Yönetimini yaptığı yıllar boyunca batı tarzı laik bir eğitim adı altında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1900 yılında Haçin'den ayrılarak ülkesine geri dönmüştür.[127]

b. Rosa Lambert

Rosa Lambert ABD'li iyi eğitim almış bir misyonerdir. Gençliğini, güzelliğini, tüm mal varlığını ve ömrünü bir amaç uğruna feda eden akıllı ve idealist bir kadındır. Amerika'nın İndiana kentinde bulunan Evangelik Kilisesi'nde bir Rahibe olan Rosa Lambert; kutsal bir amaca hizmet etmek için "Orient" olarak adlandırılan Osmanlı Devleti'nin topraklarına gönderilmiştir.[128]

Roza Lambert'in amacı; gönderildiği topraklarda aç, zulme uğrayan çaresiz kişilere umut olmak, onları tanrının ışığıyla aydınlatmaktır. Bu amaca hizmet etmek için aylarca süren gemi yolculuğuna katlanarak Tarsus Limanı'na ayak basmıştır. Onu limanda ABD misyoner heyetine bağlı kişiler karşılayarak Adana'ya kadar eşlik etmişlerdir. Adana'da çok oyalanmadan Handeresi denilen yere gelmiştir. Geceyi burada geçirdikten sonra Genco Çavuş'un güvencesiyle zorlu ve yorucu bir yolculuğun ardından Haçin'e ulaşmıştır. Haçin'e ulaşır ulaşmaz zaman kaybetmeden Kirkot Deresi kıyısına 1880'lerde kurulmuş olan Amerikan Koleji'nde görevine başlamıştır.[129] Görüşteki mesleği öğretmenlik olsa da asıl mesleği "rahibelik" olan Lambert, kendi düşüncesine göre; Müslümanların baskı ve zulmü altında inleyen "zavallı" Ermenilerin koruyucusu ve kollayıcısı olarak bölgeye gitmiştir.[130]1880'lerde açılan Amerikan koleji, tam anlamı ile batı tarzı eğitim veren bir

[125] Cezmi Yurtsever, **Haçin**, Ekrem Matbaası, Adana, 2010, s.54, 55.
[126] **Age.**, s.55.
[127] S. Ünüvar, A. Küçükdurmaz, **agm.**, s.148.
[128]Cezmi Yurtsever, **Sis**, Çukurovalı Yayınları, Adana, 2007, s.154.
[129] **Age.**, s.155.
[130] Cezmi Yurtsever, **Haçin**, s.112.

kurumdur. İçinde; yetimler okulu, sağlık merkezi, derslikler, laboratuvar bulunmaktadır. Her ne kadar bir eğitim yuvası olsa da bu okul her öğrenciye aynı standartları sunmamıştır. Okula yeni gelen bu tatlı ve şirin kadının da tek isteği burada ileride kurulmasını arzuladıkları "Kilikya Devleti" için Ermenileri her bakımdan üst düzeyde geliştirmektir.[131] Tabi bu amacını gerçekleştirirken asıl görevini unutmayarak, iki amaca aynı anda hizmet etmiştir. O, öncelikle Haçin Ermenilerinin yoksul ve yetim çocuklarına eğitim veriyor. Aslen yaptığı iş ise Amerikan kültürünü, ABD sevgisini aşılayarak Haçin Ermenilerinin asıl mezhepleri Gregoryenlik olmasına rağmen; onlara Protestanlığı ve Evangelik mezheplerini benimseyebilecekleri eğitim programları hazırlamaktır. O işine öylesine sadakat ile bağlıdır ki, yapmış olduğu programları uygulayabilmesi için Adana'daki Amerikan Konsolosluğu ve "Board Heyeti" her ihtiyaç duyduğunda Lambert'a ödenek vermişlerdir. Amerika'nın öncülüğünde "Mennonite Brethen in Christ" tarafından desteklenen Rose Lambert 1898'de Saimbeyli'de kilise evleri açarak faaliyetlerine başlamıştır.[132] Hatta14 Nisan 1909 tarihinde başlayan Adana Olayları'nın Haçin'e de sıçrama tehlikesi oluşmuştur. Ancak Osmanlı'nın almış olduğu askeri tedbirler bu olayların Haçin'e sıçramasını engellese de gerek Batılı basın gerekse İstanbul Ermeni Kilisesi bu olayların başlama sebebi olarak Türkleri göstermiş ve yalan propagandalar yaparak Türklerin 30.000 Ermeni'yi öldürdüklerini söylemişlerdir. Hatta kendilerine yalan dayanak oluştura bilmek amacı ile o günleri uzaktan izleyen Rahibe Rosa Lambert'ten hatıralarını yazmasını istemişlerdir. Rosa Lambert'de bu isteği geri çevirmeyerek gerçeklerle bağdaşmayan, Türkleri her bakımdan karalama amacı güden sahte olayları büyük bir kin ve nefret duygularıyla tamamen Türklerden intikam alma amacıyla kaleme almıştır.[133] Üstelik Rosa Lambert'ın yazmış olduğu sahte hatıratlar Amerika'da 1911 yılında Haçin ve Ermeni katliamları "Hadjin and Armenian Massacres" adıyla yayınlanmıştır.

[131] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.391.
[132] S. Ünüvar, A. Küçükdurmaz, **agm,** s.150.
[133] Bknz, Cezmi Yurtsever, **Sis**, s.156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERMENİ OLAYLARI ÖNCESİNDE ÇUKUROVA BÖLGESİ

A. Çukurova Bölgesi ve Ermeni Olaylarının Çıkış Tarihi

Seyhan ile Ceyhan Nehirleri'nin oluşturduğu delta, Ortadoğu'nun en verimli ovalarından birini teşkil etmektedir. Ayrıca Adana, Tarsus, Kozan, Silifke, Mersin, İskenderun, Ayas, Anavarza gibi kentler çeşitli kültürlerin kaynaştığı sahaları oluşturmaktadır. Daha içerilerde Maraş, Antep, Zeytun, İslahiye gibi yerleşim merkezleri ise, Orta Doğu tarihini etkilemiş eski sitelerdir. Ceyhan, Seyhan, Göksu, Tarsus Nehirleri, Torosların Kızıldağ (Amanos) ve Antitoros olarak ikiye ayrılması da yöreye ayrı bir özellik ve güzellik vermektedir. Başka bir husus da Anadolu-Suriye eski kervan yolu üzerinde bulunan Çukurova, Anadolu kültür tarihinin kilit noktalarından biri, belki de en önemlisidir.[134] Bölgenin stratejik durumu özellikle büyük Avrupalı devletlerin ilgisini çekmiş ve bölgede siyasi nüfuz çatışmalarının yaşanmasına da neden olmuştur. Bölgenin başka bir özelliği ise pamuk üretiminin belkemiğini oluşturmasıdır. Bölgede pamuk tarımında sürekliliğin sağlanabilmesi Osmanlı Devleti için olduğu kadar sanayisi pamuğa dayalı olan gelişmiş devletler içinde hayati bir unsurdur.[135]

Bölgenin doğal zenginliklerini ele geçirme arzusu ile büyük devletler birçok proje yapmışlardır. Almanların Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi ve yine Almanların Seyhan ve Ceyhan nehirleri vasıtasıyla, Sulama Projesi bunların başında gelir.[136]Bölgenin önemi XX. Yüzyıl başlarında Bağdat Demiryolu inşaatı sırasında yeniden artmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Toros Tünelleri'nin açılmasıyla bölge oldukça işlek hale gelmiştir. Yöreden geçit, karayolu ile Gülek Boğazı'ndan, demiryolu ile Toros Tünelleri'nden sağlanmakta idi. Demiryolunun Adana'dan geçmesi stratejik açıdan Ortadoğu'yu

[134] Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yay., Ankara, 1990, s.1.
[135] Cengiz Aktar, **agm**, s57
[136] Murat Özyüksel, **Anadolu Bağdat Demiryolları**, Arba Yay., İstanbul, 1988, s.101.

denetleyebilmek, Doğu Akdeniz'in kontrolünü ele geçirmek amacına yönelik olması bir rastlantı değil Almanların sömürgeci politikalarının bir sonucu olsa gerek. Fransa'nın ise İran ve Çukurova bölgesini elde edebilmek için daha önceden Rusya ile mutabık olduğu bilinen bir gerçektir. 1908 Reval Görüşmesi'ni gerçekleştiren İngiliz-Rus devlet adamları, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasını gayrı resmi olarak, daha sonra da İngiltere, Fransa ve Rusya Devletleri tarafından 19 Şubat-4 Mart 1915 tarihleri arasında Londra'da gerçekleşen görüşmeler neticesinde gizli bir anlaşmayla resmileştirilmiş ve Çukurova'nın bu arada Toros Tünelleri de Fransa'ya bırakılmıştır.[137]Rusya'nın eskiden beri sıcak denizlere çıkma hedefinin var olduğu ve bu hedefe yönelik çıkış yollarından birisi olan Adana ve İskenderun'u istediği genel olarak bilinmektedir. Bu sebepten dolayı Rusya da, Çukurova'da yaşayan Ermenileri kışkırtmaya başlamıştır. Bu kışkırtma ile harekete geçen Ermeniler, Çukurova'yı ele geçirmek ve buralarda eski tarihlerde kurdukları krallıklarını yeniden canlandırmak[138] gayesiyle Adana, Maraş, Haçin ve Kozan Bölgeleri'nde Ermeni nüfusunu çoğaltmak için bazı çabalara teşebbüs etmişlerdir.[139]Kısacası, Ermenilerin asıl amaçları Çukurova'da "Kilikya Ermeni Hükümeti" kurmaktır.[140] Çukurova'nın sahile yakın olması ve aynı zamanda Bağdat Demiryolu hattı üzerinde bulunması, ayrıca Avrupalı devletlerin sömürgecilik zihniyetiyle hareket ederek, buradaki olayları müdahale etmesi oldukça kolay gibi görünmekteydi. Bundan dolayı, Ermeni komitelerinin en kuvvetli faaliyetleri Çukurova bölgesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Böylece, Ermeniler Çukurova'da eski Zeytun isyanlarını hatırlatacak şekilde, düzenli ve büyük bir isyan çıkartarak millî emellerini gerçekleştirmiş olacaklardır.[141]

B. 14 Nisan 1909 Adana Olayları

XIX. yüzyıla gelindiğinde eski Adana'dan geriye neredeyse hiçbir şey kalmadığı görülmüştür. Türk halkı yüzyıllardır bölgenin hâkimi durumunda olmasına rağmen, ekonomik ve fiili durumları gayr-i müslim halka oranla çok kötü bir haldedir. Uzun süren savaşlar, salgın hastalıklar, cahillik, fakirlik yeterince güçlük çeken halkın belini iyice bükmüştür. Müslüman halk yaşama tutunma çabasıyla bu güçlüklerle boğuşurken gayr-i

[137] Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789-1919**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961, s.556.
[138] Esat Uras, **Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi (Genişletilmiş),** İstanbul, Belge Yayınları, İstanbul, 1976, s.551.
[139] Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Altınok Matbaası, Ankara, 1967, s.167.
[140] İsmail Hami Danişmend, **31 Mart Vakası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 142.
[141] Esat Uras, **age.**, s.551.

müslim halk özellikle Ermeniler Türklere nazaran çok daha iyi yaşam şartlarına ve statülerine sahiptirler. Nitekim Müslüman halk bu fakirlikle boğuşurken ne hikmetse şehir merkezi ve yakın bölgelerinde hastaneler, yabancı kökenli misyoner okulları, fabrikalar, atölyeler, çiftlikler peş peşe ve hız kaybetmeden açılmıştır. Aslında işin arka planına bakıldığında giderek zenginleşen ve her biri birer toprak ağasına dönüşmeye başlayan Ermenileri bulabiliriz. Ermeni vatandaşlar öncelikle para ve tefecilik piyasasını ele geçirmiş ve sistemli bir şekilde Türk halkını borçlandırılarak zaten fakir olan halk iyice fakirleştirilmiş ve ezilmiştir. İlerleyen zamanlarda borçlarını ödeyemeyen halktan toprakları satın alınarak ya da el koyularak şehir merkezinin büyük bir parçası Ermenilerin eline geçmiştir. Yabancı konsolosluklarda bu gelişmelere seyirci kalmayarak dışarıdan gelen gayr-i müslimler ve büyük çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu kişileri şehir merkezlerine yerleştiren ve bu amaç uğruna faaliyet gösteren birer emlakçı gibi davranmıştır.[142] Özellikle Maraş, Zeytun, Van, Harput, Diyarbakır ve Bitlis'ten gayrı resmi yollarla gelen Ermeni ameleler ve göçmenler, Ermenilerin Adana'da sahip oldukları çiftliklere yerleştirilerek Ermeni nüfusu arttırılmaya çalışılmıştır.[143]

Adana sulanabilir arazilerin çokluğu, tarıma uygun toprak yapısı ve iklimi ile tıpkı bugün olduğu gibi o günlerde de tarımın gözde mekânları arasında yerini almaktaydı. Nitekim bu özelliğini iyi bilen Ermeniler Adana'daki büyük çiftlikleri almakta ve önemli noktalara da çiftlikler açmaktaydılar. Bezdikyan, Gülbenkyan, Nalbantyan, Gökdereliyan gibi Ermeni aileler yörenin en zenginleri arasında yerlerini almışlardır. [144] Dışarıdan gelen göçlerle birlikte Ermenilerin nüfuzu hızlı bir şekilde artış göstererek şehir yavaş yavaş Ermenilerin ellerine geçmeye başlamıştır. Türkler ise Toroslardaki mevcut varlıklarına devam etmişlerdir. Batılı büyük devletler kendi ideolojileri için pilot bölge olarak seçtikleri noktalardan kuşkusuz en elverişli olan bölge Adana bölgesidir. Zira bölgenin doğal kaynakları, yeraltı yerüstü zenginlikleri, ulaşım imkânları kadar bölgenin etnik olarak kendine has dokusu ve tabiî ki Ermenilerin bölgede yoğun varlığı onları cezbeden başka bir unsur olmuştur.

XIX. yüzyılın sonlarında Adana'nın farklı bölgelerinde açılan misyoner okulları kendi ideolojilerine imkân yaratmak isteyen batılı devletlerin birer kalesi haline gelecektir. Eğitim sektörü onların emperyalist isteklerini kamufle eden bir paravana dönüşecektir.

[142] Cezmi Yurtsever, **Anaların Gözyaşları,** Ekrem matbaası, Adana, 2005, s.37.
[143] Cezmi Yurtsever, **Sis**, s.103.
[144] **Age.,** s.37.

Adana'da açılan Amerikan misyoner okulu beş katlı batı tarzı olan mimarisiyle Adana'nın en yüksek binası durumundadır ve zamanla dönemin Adana'sında yaşayan Ermeniler için ideal bir okul haline gelmiştir. Okul sayesinde hem batı tarzında modern bir eğitim alıyorlar hem de ABD'den gelen öğretmenler tarafından batı kültürünü tanıma imkânı buluyorlardır. Amerikalılar da kendi ürettikleri mallar için pazar yeri ihtiyacı ve ham madde kaynaklarına ulaşma imkânı bulmuştur. Hatta bölgeye gelen öğretmenlerin yazmış oldukları mektup, telgraf vb. belgeler vasıtasıyla Osmanlı'nın ülke gündemini yakından takip etme ve olayları kışkırtma fırsatı bulmaktaydılar. Batılı devletlerin kışkırtmaları sonuç vermeye başlamış Ermeniler arasında ayrılıkçı düşünceler gelişme göstermiştir. Nitekim Ermeni liderlerinin Anadolu toprakları üzerinde 1375'de tarihe karışan "Kilikya Ermeni Krallığı"nın temelleri üzerine "Küçük Ermenistan Devleti'nin kurulması için çalıştıklarını biliyoruz.[145] Bu amaca yönelik olarak pek çok faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Planlamış oldukları isyan için önceden Ermenileri bölgeye yerleştirdikleri gibi onları nasıl silahlandıracaklarını da önceden planlamışlardır. Nitekim Beyrut ve Kıbrıs'tan kaçak yollarla getirdikleri silahları bölgede bulunan Ermenilere gizlice dağıtarak onları silahlandırmışlar.[146] Böylece isyan için gerekli olan alt yapılar tamamlanmıştır.

Ermeniler hayallerini kurdukları Kilikya Ermeni Devleti'nin sınırlarını belirlemişlerdir. Bunlar yalnız, Doğu Anadolu vilayetlerini değil; Maraş ve Çukurova'yı da Ermenistan sınırları içinde gösteriyorlardı. Ermeniler, Türkler aleyhine sokaklarda, dini ayinlerde söylenen şarkılar ve Ermeni komiteleri isyan hazırlıkları psikolojik zeminde Türk-Ermeni ilişkilerini gerginleştirmiş ve sonuç olarak ilk kıvılcım 1895-1896 yıllarında Zeytun İsyanı gerçekleşmiştir. Taşnak ve Hınçak komiteleri bölgede (Adana-Maraş-Cebel-i Bereket) teşkilatlanmaya ve propaganda yapmaya başlamıştır. Ermeni din adamları ve Avrupalı-ABD'li misyonerlerin kiliselerde, okullarda Ermeni cemaatine Müslüman ve Türk düşmanlığını aşılamaya çalışması, Adana bölgesinde Ermeni nüfusunu artırmak için, diğer bölgelerden buraya Ermeni göçünü teşvik edilmesi gibi geniş çapta hazırlık yapan Ermeniler; 14 Nisan 1909'da Adana İsyanı'nı bilinen adıyla "Adana İğtişaşı"[147]gerçekleştirmişlerdir.[148] Ruhani kimliği altında en önemli tahrikçi, kudretli bir komiteci olan o zamanki Adana Ermeni delegesi Episkopos Mrg. Muşeg, Çukurova'da

[145] **Age.,** s.103.
[146] **Age.,** s.104.
[147] İğtişaş; karşılıklı, anarşi, çatışma anlamına gelmektedir.
[148] Süleyman Hatipoğlu, "Doğu Sorunu Kapsamında Adana Ermeni Olayları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.60, 2014, s.8.

bütün hareketlerin düzenleyicisi, siyasi faaliyetleri ve tertipleri bakımından komitelerin başı[149] ve özellikle Hınçakist lideri konumundadır. Muşeg, yanlarında Ermenistan bayrağı taşıyarak dolaşan, giyim tarzları tıpkı Kafkas Ermenileri gibi üç köşeli belirgin işaret taşıyan kalpaklı, ayakları dizlikli tek tip elbise giymiş kendilerine "Postallı" adı verilen askerleriyle birlikte Adana İli ve Cebel-i Bereket Havalisi'ni dolaşmıştır. Gittiği her yerde; "Fecir (ışık) göründü!" [150] diyerek başladığı nutuklarda Ermenileri Türklere karşı silahlanmaları ve silahlı mücadele vermeleri için "Kan dökmeyince, Türklerle hesabımızı kesmeyeceğiz" şeklinde teşvikte bulunmuştur.[151] Ayrıca kendini konsolos olarak görerek en ufak şeyler için bile Osmanlı Devleti'ni telgraf yağmuruna tutmuştur. Muşeg, çabalarının karşılığını almaya da başlamıştır. Bölgeye yoğun olarak Ermeni nüfusu göç etmeye başlamış ve ciddi propagandalar ve ufak sürtüşmeler baş göstermiştir. Muşeg ve arkadaşlarının ilk önemli teşebbüsleri bölgeye mümkün olduğu kadar Ermeni'yi yerleştirerek Ermeni nüfusu bakımından kuvvetli bir çoğunluk elde etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için Maraş, Zeytun, Diyarbakır gibi çevre illerden getirdikleri Ermenileri, boş arazileri işgal ederek o bölgelerde bulunan Ermeni evlerine sıkışık bir şekilde yerleştirmişlerdir.[152]

13 Nisan 1909 akşamı kulaktan kulağa bir Ermeni'nin karısının zorla kaçırıldığı ve olayla ilgili iki Türk'ün öldürüldüğü haberleri yayılarak iki taraf karşı karşıya getirilmiştir. 14 Nisan 1909'da tüm çabalar amacına ulaşmış ve Adana olayları patlak vermiştir. Yaklaşık 4 gün boyunca iki taraf olarak Ermeniler ve Türkler birbirlerine karşı silahlı direniş göstermişler ve 4. günün sonunda iki taraf fırtına öncesi bir sessizliğe bürünmüştür. Ancak sokaklarda birbirlerine karşı kin ve intikam ateşiyle yanan gözlerin bakışları devam etmiştir. Aralarında İngiliz konsolosu Doughty Wylie ve Adana Valiliği'nin görevlendirdiği kentin ileri gelenleri şehir içinde dolaşarak halkı sükûnete davet etmiştir.[153] Devletin emri ile Rumeli'den (Dedeağaç bölgesinden) Adana'ya asker sevk edilmiş ve askerlerin gelmesi üzerine olaylar yeniden alevlenmiştir.[154] Gelen askerler Seyhan Nehri kıyısındaki Kumluk semtine kamp kurmuş[155] lakin Amerikan Koleji'nden uzun namlulu tüfeklerle açılan ateş sonucu bazı askerler yaralanmıştır. 25 Nisan günü şehrin merkezinde

[149] Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s.426.
[150] Cezmi Yurtsever, **Anaların Gözyaşları**, s.37.
[151] Bayram Kodaman, **Ermeni Macerası,** Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta, 2001, s.84.
[152] Esat Uras**, age,** s.551.
[153] Cezmi Yurtsever, **Anaların Gözyaşları**, s.38.
[154] Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım,** Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s.53.
[155] Cezmi Yurtsever, **Anaların Gözyaşları**, s.38.

bulunan ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Tepebağ semtinde silah sesleri hiç susmayarak 15 asker vurulmuştur. Kumandanın emri ile birlikte Ermenilerin evlerine baskınlar düzenlenmiş ve olaylarla alakası olan 104 Türk, 89 Ermeni yakalanmıştır. [156]

Adana'da gelişen olaylar iki taraf arasında büyük çapta savaş ortamına dönüşmüştür. Olayları Ermeniler başlatmış olmasına rağmen Müslüman nüfusun fazla olması sebebiyle Ermeniler Müslüman nüfusa oranla fazla kayıp vermişlerdir.[157] II. Adana İsyanı da denilen bu olay neticesinde Mayıs ayına gelindiğinde geriye yakılıp yıkılan harabe bir şehir kalmıştır. Olayların başlamasında aktif rol oynayan Muşeg yakalanmak istese de Mısır'a kaçtığı öğrenilmiştir.[158] Ağustos ayında İttihat ve Terakki Partisi'nin güçlü isimlerinden Cemal Paşa Adana'ya vali olarak gönderilmiştir. Cemal Paşa'nın gelmesiyle birlikte Osmanlı Devleti parlamentosunda Ermeni asıllı Babikyan ve Türk asıllı Yusuf Kemal (Tengirşek)'in dâhil olduğu; sorgulama komisyonları yeniden kurulmuştur.[159] Yapılan mahkemeler sonucunda başını İngiltere ve Fransa'nın çektiği Batılı devletlerin baskısından kurtulmak amacıyla 46 Türk idam edilmiş olmasına karşı sadece 1 Ermeni suçlu bulunarak asılmıştır. Yakılan yıkılan Adana için Osmanlı Devleti 10.000 altın yardım göndermiştir. Ermenilerin topladığı ve diğer illerden gelen bağışlarla Adana'da yetim çocuklar için Avrupa tarzında bir "Ermeni Kız Eytamhane (Yetimler) Mektebi" yapılmıştır. [160] Adana Vakası'nda 17.000 Ermeni ve 1850 Müslüman öldüğünü belirten Cemal Paşa; eğer şehrin nüfus oranında Ermeni nüfusu Müslümanlardan üstün olmuş olsaydı, bu sayıların tersinin olabileceği ihtimalini değerlendirmiştir.[161] Adana Olayları henüz bitmemiştir ki; Komiteci Gökdereliyan Karabet adındaki Ermeni, Haçin havalisinden topladığı önemli bir kuvvetle önüne gelen Türk köylerini yakıp yıkarak, çoluk-çocuğu insafsızca öldürmüştür.[162] Adana Olayları sonrasında Avrupa'da yardım/bağış toplama amaçlı yıkım ve yağmayı gösteren kartpostallar üretilerek Avrupalılar tarafından Ermeni kimliğinin oluşması için siyasi adımlar atılmıştır.[163] Bu durumun Avrupalı Devletler tarafından Osmanlı Devletine karşı kullanılan siyasi bir koz olduğu aşikârdır. Nitekim bazı kartpostalların Osmanlı'da

[156] **Age.**, s.38.
[157] Bayram Kodaman, **age.**, s.75.
[158] Cezmi Yurtsever, **Anaların Göz Yaşları**, s.38,39.
[159] Cezmi Yurtsever, **sis**, s.104.
[160] **Age.,** s.39,40.
[161] Cemal Paşa**, age.,** s.431.
[162] Damar Arıkoğlu, **age.,** s.49,50.
[163] Aslı Odman, **2009 Emirgan'ından 1909 Adana'sına, Sis'e Darson'a Haçin'e Bakmak**, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayınları, S192, Aralık 2009, s.10.

yasaklanması da Osmanlı Devleti'nin durumdan ne kadar rahatsızlık duyduğunu da gün yüzüne çıkarmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ÇUKUROVA

A. 14-27 Nisan 1909 Dörtyol Olayları

Ermeni Murahhası Başpiskopos Muşeg, Çukurova'da federal-hükümran bir Ermenistan vilayeti kurmak için çalışmalarını Cebel-i Bereket Sancağında yoğunlaştırmıştır. Dörtyol Kışlası civarında 1000 dönüme yakın arazi Muşeg'in planlamasıyla Ermenilerce işgal edilip, hendekler, savunma koruganları, siperlikler hazırlanmıştır. Ocaklı Köyü civarında mezarlık yapma bahanesiyle arazi satın alınmak istenmiştir. Deniz sahilinde Çayağzı mevkiinde portakal deposu görüntüsü verilerek, askeri üs inşa edilmek istenmiştir. Dörtyol civarında bütün bu faaliyetleri Ermeni ileri gelenlerinden Deyri Sahak, Deyri Rupen isimli papazlar yürütmüşlerdir.[164]

Adana ve Hamidiye'de 31 Mart Vaka'sının(13 Nisan 1909) ertesi günü olaylar çıktığında Dörtyol ve civar kazalarda da gerilim hızla artmıştır. Menfaatinden başka hiçbir şey düşünmediği belirtilen Sancak Eski Tahrirat Kâtibi Ali İlmi'nin " Merkezi Ermeniler bastı" diye yaygara koparması üzerine olaylar başlamıştır. Ermeniler, postallı gerillaları derhal devreye sokarak Ocaklı ve Azizli Köyü Ermenilerini Dörtyol'a taşımışlar ve şehirdeki Türk halkını uzaklaştırmışlardır. Nacarlı Köyü'nde Ermeniler, ellerinde bulunan 4 adet topla, civar köylere ateş açmışlar ve Koziçli İmamı Gök Müftü'yü arabulucu görevi esnasında öldürmüşlerdir. Olaylar kısa sürede Osmaniye, Yumurtalık, Payas, Bahçe Kazalarına da sıçramış tam anlamıyla bir dehşet ortamı doğmuştur. Olaylar karşısında Müslüman din adamları cihat ilan etmişlerdir. 19 Aralık'taki yaşanan küçük çatışmanın öcünü almak için Ermeniler sabırsızlanıyorlardı. Bunun farkında olan Dörtyol Türkleri yaklaşan tehlikeye karşı siyaset belirlemek üzere toplanma kararı almışlardır. 29 Aralık'ı 30 Aralık 1918'e bağlayan gece, Dörtyol'un eski kaymakamı Ocaklı'da gizli bir toplantı

[164] Mehmet Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986 s.65,66.

gerçekleştirmiştir. Gece boyunca süren tartışmalardan sonra, Dörtyol'daki Türk gençlerinden oluşturulacak bir askeri birliğin kurulmasına karar verilmiştir. Kaymakam gençlere verilecek silahların hükümetten temin edilmesini düşünmüştür.[165]

Mütareke sonrasında kurtarılan birkaç silah bazı mahalli idareciler tarafından saklanmıştır. Dörtyol'da yaşayan Türkler, yaptıkları toplantı sonrasında ellerinde kalan, çok az sayıda işe yarar görünen ve takviye edilemeyen silahlarla mücadeleyi göze almışlardır.[166]1 Ocak 1919'da Adana'dan Dörtyol'a izinli giden Ermeni Lejyonunun dört askeri Özerli'de Türklerin baskınına uğradığı ve yaralandığı öğrenilmiştir. Bu olay Ermeniler ve Türkleri korkunç gelişmelerle karşı karşıya bırakmıştır. Diğer Lejyoner Ermenilerden on üç kişi arkadaşlarının öcünü almak için silahlarını kuşanıp Karakese'ye giderek saldırmışlardır.[167] Aynı gün Özerli'ye tavuk almak bahanesiyle gelen Ermeni-Fransız askerleri burada yaşayan Hacı Ali Efendi'nin evine girerek tavuklarını gasp etmek istemişler, hayvanlarını vermek istemeyen Ali Efendi'nin oğlu Mehmet'in yaralandığı kavgada bir Fransız askeri de boynundan yaralanmıştır. Durumu şikâyet etmek üzere Dörtyol'daki şikâyet kumandanına giden Fransız askerinin ardından Özerli'den Şeyhmuzzade Mehmet ve yanındaki dört Türk kumandanın dairesinin az ötesindeki merdivenlerden binanın üst katma çıkarılırlarken askerler tarafından kurşunlanmış ve süngülenmişlerdir. Ermeniler, bu olayın devamında büyük bir tedhiş faaliyetine girişmişlerdir. Özerli halkını katletmek ve köyü de yağma etmek üzere silahlanan Ermeniler, bütün 1 Ocak günü Karakese ve Özerli köylerini ateş altında bırakmışlardır.

> *"Özerli ve Karakese'den kaçabilen Türklerin evlerine girerek mallarını gasp edip evlerini de ateşe veren Ermeniler dağlara kaçamayan halkın saklandıkları yerlere de girmeye çalışmışlardır. Nitekim Karakese'de Hacı Yahya Oğlunun evinin altındaki ahıra saklanan mahalle kadınları Ermenilerin baskınına uğramışlardır. Buraya gelen Ermeniler ahırın kapısını kırarak içeri girmişlerdir. Ahırdaki insanları dışarıya çıkardıktan sonra topluluğun içinde saklanan Türk erkeklerini ayıran askerler, Topal Hasan Oğlu Ali ve Esma oğlu Mehmet'i kadınların gözleri önünde kurşuna dizmişlerdir. "Saklanan başka erkek varsa çıkarın öldüreceğiz, bundan başka daha iki partimiz var" diyerek zafer naraları atmışlardır."*[168]

Olayların hız kesmeden devam ettiği görülmektedir. Ermeniler Dörtyol idare azasından Mehmet Efendi'nin evinin önüne gelerek tutuklamaya çalışmışlardır. Kaçmaya çalışan

[165] Fatih Özçelik, "Çokmerzimen'de (Dörtyol) Ermeni Olayları", **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall 2013, s.233.
[166] Kadir Aslan, **Milli Mücadele İlk Kurşun ve Dörtyol**, Dörtyol Belediyesi Yay., Hatay, 2008, s.18,19.
[167] Fatih Özçelik, **age.**, s.234.
[168] **Agm.,** s.234.

Mehmet Efendi'nin arkasından silah kullansalar da onu yakalayamayan Ermeniler, evdeki yatakları ve mefruşatı tamamen yağma etmişlerdir. Adana Olayları ile 31 Mart Vakası arasında bir bağ olduğunu raporunda yazan Agop Babikyan, Ermenileri meşrutiyetin koruyucusu, Müslümanları ise meşrutiyet karşıtı olarak raporunda göstermiştir.[169]Böylelikle Ermeni zorbalığına ve terörüne kendince kılıf buluştur.

B. Fransızların Çukurova'yı İşgali

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın son çeyreğinde birçok güçlükle aynı anda mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bir yanda tüm Dünya'yı etkisi altına alan milliyetçilik akımı, bir yanda azınlık isyanları ve bitmek bilmeyen savaşlar. Nitekim Birinci Dünya Savaşı en ağır yıkımları getiren savaş olmuş ve Osmanlı Devleti birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Öte yandan Birinci Dünya Savaşı yaşanırken İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalar ile Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmışlardır. Savaşı bitiren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı fırsat bilen İngiltere ve Fransa; M. Sykes-G. Picot Antlaşmasını uygulamaya koyarak işgallere başlamışlardır. Mondros Ateşkesi'nde yer alan 10. ve 16. maddeler gereğince Çukurova bölgesinin Türkler tarafından boşaltılması ve Toros Tünelleri'nin İtilaf Devletleri'nin kontrolüne geçmesine dair hükümler bulunması onların işgalini meşrulaştıran bir etken olmuştur.[170]

> *"İngilizler, 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal ettiler. 9 Kasım 1918'de, İskenderun İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edildi. 11 Aralık 1918'de, Fransız subayları komutasında yerli Ermenilerden kurulu 400 kişilik bir Fransız taburu Dörtyol'u işgal etti. 17 Aralık 1918'de, İngiliz ve Fransızlar, deniz yoluyla getirdikleri kuvvetlerle Mersin'i işgal ettiler. Fransızlar, bu kuvvetten ayırdıkları Yarbay Romieu komutasındaki Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) adı verdikleri birliklerle Tarsus, Adana, Pozantı, Ceyhan, Kozan, Toprakkale, Osmaniye, Bahçe ve İslahiye'yi işgal ettiler."*[171]

Fransızlar işgalleri meşrulaştırabilmek için azınlık haklarının korunmasını ve Çukurova'nın askersizleştirilmesine yönelik Mondros Ateşkesi'ni bahane olarak ileri sürse de asıl amacı kaybetmiş olduğu prestijini yeniden kazanmak ve Ortadoğu çıkarlarını korumaktır.[172] Yapılan işgallere karşı tam olarak askeri bir müdahale yapılamasa da; halk

[169] Feride Çavdar Uslu, **Adana Ermenileri (1914-1918),** s.44.
[170] İbrahim İslam, **agm.**, s.480.
[171] Kemal Çelik, "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", **Gazi Akademik Bakış Dergisi,** Gazi Üniversitesi ATAUM (Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, Hakemli Dergi, C2,S3, Ankara, 2008 Kış, s.104.
[172] İbrahim İslam, **agm.,** s.481.

içinde bölgesel kurtuluş amacı taşıyan silahlı çetecilik faaliyetleri ve işgallere karşı halkı bilinçlendirmek maksadı ile bildiriler yayınlanmıştır. Halkı işgallere karşı bilinçlendirmek isteyen Ahmet Remzi Yüreğir, 1918 yılından itibaren bin bir güçlükle "Yeni Adana Gazetesi"ni yayınlamaya başlamıştır.

Adana 1918 yılının Aralık ayında aşama aşama işgal edilmeye başlamıştır. Adana'da bulunan Ermenileri yoğun yaşayan nüfus haline getirebilmek için, itilaf güçlerinin de destek ve yönlendirmeleriyle halka zulüm edilerek, Adana'yı Müslümanlar için yaşanmaz hale getirmişlerdir. Adana, Sivas Kongresi öncesinde iyice bunaltıcı bir yer halini almıştır. Halk temel ihtiyaçları uğruna tarlalarda bile çalışamaz hale gelmiştir. İşin acı tarafı ise Adana Halkı'na baskı ve zulüm yapılırken İstanbul'dan bu duruma herhangi bir tepki gelmemiştir. Osmanlı Padişahı'nın İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ne yakınlık duymasından endişelenen Fransa; bir yandan Fransız Muhipleri Cemiyeti'ni kurmaya çalışırken öte yandan Fransa kamuoyunun baskıları doğrultusunda Çukurova bölgesini tamamıyla ele geçirebilmek amacıyla harekete geçmiş ve İngiltere ile 15 Eylül 1919'da Suriye İtilafnamesi'ni imzalamıştır. İtilafname'ye istinaden de 1 Kasım 1919 tarihinde Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal etmiştir. [173]

İnsanlık dışı uygulamalara maruz kalan Adana halkı için ise tek umut Sivas Kongresi olmuştur. [174]1920'lerde Fransızların Kozan Mutasarrıfı Taillardat'ın (Tayyarda) kararı ile il dışına çıkarılan bazı kişilerce "Emmi Mustafa Efendi" bazı kişilerce de "Topal Mustafa Efendi" olarak bilinen Mustafa Faik Üstün; bir süre Konya'da zaman geçirdikten sonra Develi'ye geldi. Develi'de Hulisi Efendi (Kurdolu), Halil Efendi (Topaloğlu), Hasan Efendi (Sehlikoğlu) gibi Kozanlılarla bir araya gelmiştir.[175]Emmi Mustafa Efendi, Hulisi Efendi ve Halil Efendi ile birlikte Sivas'a giderek Mustafa Kemal ile bizzat görüşmüşler ve Adana'nın durumundan O'nu ve kongrede bulunan mebuslarını haberdar etmişlerdir. Mustafa Kemal, Adanalılarla özel olarak ilgilenmiş ve sabaha kadar süren toplantı neticesinde Adana'nın kurtuluşu için onlar yanından ayrılmadan Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı adında bir komutanlık kurduğunu belirtmiştir.[176] Mustafa Kemal Adana'dan 1918 yılında ayrılmış olsa da Adana ile olan bağlantılarını ve gönül bağını hiçbir zaman koparmamıştır. Adana'da yaşanılan olaylar Sivas Kongresi'nde dile getirilmiş ve halkın

[173] Kemal Çelik, **agm.**, s.105.
[174] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, Adana Valiliği Kültür Yayınları, Adana, 2002, s.175.
[175] **Age.**, s.76.
[176] **Age.**, s.176, 177.

işgallere karşı direniş göstermesi büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Bölgede Kuvayı Milliye Müfrezeleri teşkil edilmesi kararlaştırılarak, Mustafa Kemal tarafından Ali Ratip görevlendirilmiş ve görev süresince takma adı Tekelioğlu Sinan Bey olarak belirlenmiştir.[177]Esasen Ahmet Remzi Yüreğir'in hatıralarını yazmış olduğu yani Adana Gazetesi'nde anlattıklarına göre; Ali Ratip Bey'in ve Kemal Doğan Bey'in savaş süresi boyunca kullanacakları Tekelioğlu ve Kozanoğlu takma isimleri kendisinin önerdiğini belirtmektedir.[178]

Adana'da Fransızların tutumlarından iyice cesaretlenen Ermeniler Türklere yönelik baskı ve zulmü arttırmışlar ve Türkler çareyi kaçmakta bulmuşlardır. Bölgede işgalci güç durumunda olan Fransızlar yalnızca Ermenileri değil Osmanlı'da yaşayan Arap vatandaşları da Osmanlı'ya karşı isyan etmeleri için desteklemiştir. Nitekim 6 Haziran 1920 tarihli Müdafaa-i Vatan Komitesinden Genel Komutanlığa gönderilen bir belgede; 4 Mayısta düşmanın Tarsus'taki kazan mevcudunun 900 olduğu ve Düşmanın Ermenilerin yanında Musalla Araplarına silah dağıtmaya devam ettiği ve dağıtılan silahların sayısının 1500 olduğu bildirilmiştir.[179] 10 Temmuz 1920 sabahı Türkler yanlarına alabildikleri eşyalarıyla Toroslara doğru kaçmaya başlamışlar ve bu kara güne "Kaç Kaç Vakası" adı verilmiştir. Kaç Kaç Olayı vuku bulurken; Fransız uçaklarının sabah saat 08.00'den öğle vakti saat 12.00'ye kadar havadan attığı, çocuk oyuncağı görünümünde bombalar ile ucu sivri çiviler; çocuk ve kadınlar dahil olmak üzere çok sayıda kişinin ölmesine, yaralanmasına ve sakat kalmasına yol açmıştır.[180] Yine Fransızlardan cesaret alan Ermeniler Adana'nın kazalarını işgal etmeye başlamışlardır. Yapılan işgallere karşı öncelikle çetecilik faaliyetleri ile daha sonraları ise Kuvay-ı Milliye Müfrezeleri ile karşı koyulmuştur.

C. Adana'daki Diğer Ermeni Olayları

Ermeniler, 12 Haziran 1920'de Yüreğir Ovası'nda 150 kişiyi öldürmüşler ve birçoğunu da yaraladıkları yetmezmiş gibi Çotlu Köyü'nde de 5 çobanın gözlerini oymuşlardır. 15

[177] Neslihan Bolat Bozaslan, "Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar", **Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future)**, C1, S1,2015,Gaziantep, s.41,42.
[178] Ahmet Remzi Yüreğir, "Milli Mücadelede Çukurova (Kilikya ve Osmaniye Cepheleri Kuruluyor)", **Yeni Adana,** 3 Ocak 1953, s.2.
[179] **"Milli Mücadelede Güney Cephesi 1 (Çukurova 'Adana' Bölgesi)",** s.138.
[180] Ali İşlek," Milli Mücadelede Osmaniye", **Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı,** Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2006, s.89.

Haziran 1920 tarihinde ise, Camili ve Dedepınar Köylerinde Türk çeteleri var bahanesiyle Feytullah Çiftliği'ne toplanan Ermeni komitecileri 500 kadar kuvvetle iki köyün halkından ve etraftaki aşiretlerden biriken 175-200 kişi kadar silahsız kadın ve çocukları şehit ederek, evlerini de yakıp yıkmış gasp edilmiştir. [181] Çukurova yöresinde adeta Ermeni mezbahaneleri kurulmuş, buralarda Türkler insafsızca kesilmiş, Adana'da Türk kanı kıyasıya akıtılmış, insan mezbahanelere sürüklenerek götürülen Türkler, buralarda boğazlanmıştır. Bu olaylarda, Ermeni Kilisesi ne yazık ki başrolü oynamıştır. Adana sokaklarında çocuk, ihtiyar, kadın, kız, genç demeksizin insanlar parçalanarak, çengellere takılmış, böylece bu vahşet hareketleri ve soy kırım faaliyetleri tarihe lanet ve esef dolu sahifeler halinde geçmiştir. Çengellere çok defa diri diri geçirilen talihsiz Müslümanlar da olmuştur. Feryat ve ıstırap içinde diri diri çengele takılmış olan talihsiz Türk çocukları satırlarla hayvan eti parçalar gibi parçalanmıştır. Ermeniler böyle hareketlerde birbirleriyle yarış halinde gibi hareket etmişlerdir.[182]

Adana'da kilise avlusu kazılarak derin bir mezarlık haline getirilmiştir. Bu mezarlık 2.000 kişi alacak kadar geniş kazılmıştır. Mezbahanelerde parçalanmasına gerek duymadıkları kişileri başlarına çekiçlerle vurarak ya da üzerlerine kurşun sıkılarak vahşice öldürülmüştür.[183] 2 Temmuz 1920'de Yüreğir Ovası'nın köylülerinden bir kısm Ermeni-Asurî zulmünden kaçarak Adana'ya sığınmak zorunda kalmışlardır. Mihmandar Köyü'nün basıldığı ve 99 Müslüman'ın öldürüldüğü haberi halk arasında büyük bir şok etkisine sebep olmakla birlikte derin kedere sebep olmuştur. Fransızların 4 Temmuz 1920 akşamı ilan ettikleri sıkıyönetime rağmen Ermeniler durmayarak; sistemli bir şekilde katliamlara ve zulümlerine devam etmişlerdir.[184]

[181] Süleyman Hatipoğlu, "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)", **Belleten Dergisi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, C66, S247, Ankara, 2002, s.956.
[182] Yusuf Ayhan, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana, 1963, s.29.
[183] **Age.,** s.30.
[184] Yusuf Ziya Bildirici, "Ermenilerin 1919-1920 Adana Katliamları", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C3, Asam-Eren Yay., Ankara, 2003, s.262.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAÇİN'DE ERMENİ TERÖRÜ

A. Milli Mücadele Öncesi Haçin'de Yaşanılan Ermeni Terörü

1. Haçin'de Atılan İlk Kurşun Mülazım Teber Efendi

Adana'da yaşanılan 1909 Olayları'na kadar ahali arasında pek büyük sorunlar yaşanmamış olsa da Adana Olayları akabinde bölgede Ermeni terörünün izleri görülecektir. Ancak şu da bir gerçektir ki Ermeniler çok daha öncesinde öncesin de Haçin ve Zeytun taraflarında hadiseler çıkarma eğiliminde olsalar da hükümet tarafından alınan tedbirler neticesinde bu durum engellenmiştir.[185]Bu amaç uğruna yıllarca bölgede barut, dinamit ve silah yapımı gibi tedariklerde bulunduklarına dair ihbarlarda bulunulmuştur.[186] Haçin'de ilk kurşun 17 Nisan 1909 Cumartesi günü Mülazım Teber Efendi ile Tahsildar Osman Efendiye karşı atılmıştır. 17 Nisan 1909 sabahı Haçin'ın Mağara Nahiyesi'nin arsa işi ve tahsilâtı yapıldıktan sonra Mülazım Teber Efendi, Tahsildar Osman Efendi've birkaç asker Haçin'e doğru yola çıkmışlardır. İlkindin sonu Obruk Şelalesi'nin yokuşunda bulunan Kızılyer'i geçtikten sonra biraz ileride bulunan Kasımoğlu Değirmeni'nin önündeki viraja geldiklerinde yolları aralarında Ballıkoğlu Hrant, Şıkırdımyan Kör Nazar, Kalus oğlu Mihran, Acem Oğlu Arşak, Abraham Oğlu Kel Hacı ve Ölmesek Oğlu Hacı Minas'ın bulunduğu bir gurup silahlı Ermeni Çetesi tarafından kesilmiştir.

Adana Olayları'nın yaşandığı tarihlerde yöre halkı ile olan yakın ilişkiler nedeniyle böyle bir eşkıyalık faaliyetlerini beklemiyorlar olsa gerek büyük bir şaşkınlık yaşamışlardır. [187] Aralarından Ballıkoğlu Hrant ve Şıkırdımyan Kör Nazar'ı Teber Efendi'nin tanıması ve isimleriyle onlara hitap etmesi üzerine endişeye kapılan ikili

[185] BOA, **A.MKT.MHM.,** Fon Kodu:653-3-1-2, 24/04/1315(H).
[186] BOA, **A.MKT.MHM.,** Fon Kodu:729-16-1-1, 21/10/1312 (H).
[187] Ahmet Kaytancı, **Yanık Şehrin Hikâyeleri Hacın**, Ekrem Matbaası, Adana, 2010, s.33,34,35,42.

korkuyla tetiğe basarak Mülazım Teber Efendi'yi vurarak şehit etmişlerdir. Aynı anda Tahsildar Osman Efendi'ye ateş eden Kalus Oğlu Mihran'ın tüfeğinden çıkan saçmalar Osman Efendiyi yaralamıştır. Tahsildar Osman bir süre şokun etkisiyle yerinden kımıldayamamış ancak kendine gelir gelmez can havliyle kendini dereye atarak karşı mezarlığa saklanmıştır. Ancak onu yakalan Acem Oğlu Arşak, Abraham Oğlu Kel Hacı ile Ölmesek Oğlu Hacı Minas Tahsildar Osman'ın yaralı halinden dolayı 'zaten ölecek' düşüncesiyle olsa gerek onu öldürmemişler ancak üzerinde bulunan ağnam vergilerini gasp etmişlerdir. Kendisini biraz toparlayan Tahsildar Osman Efendi ara yollardan evine ulaşmaya çalışsa da bu kez de önü Vasili Oğlu Hacı Bedros kesmiş ve üzerinde kalan son 30 lirayı alarak oradan uzaklaşmıştır. Hırsını alamayan Ermeniler tarafından Teber Efendi parça parça edilerek öldürülmüş, silahı ve kılıcına el koyulmuştur. Olayı duyan Teber Efendi'nin yakın akrabaları; Teber Efendi'nin ikinci evliliğinden eşi Fatma Hanım'a, "Uğursuz geldi Fatma" denilerek lakap takılmıştır. Yaşananların ağır yükünü taşıyamayan Fatma Hanım'dan geriye şu ağıt kalmıştır;

"Süpürürdüm havlunuzu,
Allah bozdu kavlimizi
Bana kademsiz diyonuz
Ben mi öldürdüm oğlunuzu

Kırlangıç yapar yuvayı
Çamur sıvayı sıvayı
Biz eskiden hısımıdık
Ata dededen dolayı"[188]

Teber Efendi ile başlayan Ermenilerin yapmış oldukları katliamlar devam ederek; Mehmet Onbaşı, Reji Kolcusu Hacı Ağa ve oğlu Saadettin ve Kağnı Pazarı'nda sekizi kurşunlanmak suretiyle toplam 27 kişi katledilmişti. Bu iki olayı bastırmak amacıyla yola çıkan Misis Tabur'u gelinceye kadar otuzu aşkın Türk, Ermeniler tarafından öldürülmüştü.[189] Teber Efendi'nin katledildiği gün Haçin'de tütün kolculuğu görevi yapan Papaz Hacı'da katledilmiştir. Anlatılanlara göre Papaz Hacı, tütün kolculuğu görevini icra edebilmek ve etrafı denetlemek amacıyla sabah vakti evden ayrılmıştır. Bir süre etrafı kolaçan eden Papaz Hacı'nın önü şehre uzak bir noktada Ermeniler tarafından kesilerek ve

[188] **Age.**, s.37.
[189] Mustafa Onar, **age.**, s.35.

katledilmiştir. Papaz Hacı'nın cansız bedeni çakıl taşlarıyla kaplı kum birikintisinin içine gelişi güzel gömülmüştür. Akşam olduğunda Papaz Hacı'dan haber alamayan ev ahalisi ne kadar arayıp sorsalar da kimse hiçbir şey bilmiyordur. Papaz Hacı'nın bedeni köpekler tarafından gömülü olduğu yerden çıkarılmış ve parçalanmıştır. Kokan cesedi ancak günler geçtikten sonra bulunabilmiş ve failleri hiçbir zaman bulunamamıştır.[190]

2. Haçin'de Ermeni Terörü

Haçin'de sokaklar artık pek tekin değildir. Ermeniler Müslümanlara karşı zorbalığa başlamışlardır. İnsanların huzur içinde yaşadığı ilçe artık eskisi kadar huzurlu ve güvenli değildir. Zira Ermenilerin başlattığı isyan nedeniyle sokaklar, o zamana kadar birbirlerini kardeş gibi gören halkın artık birbirlerine kin, nefret ve korkuyla baktığı mekânlara dönüşmüştür. İşin garip olan tarafı olaylarla ilgili Ahmet Kaytancı şunları anlatmıştır;

> *"İsyan faaliyetlerini Ermeni halkın yaşlıları onaylamamaktadır. Zira onlar kapı komşularıyla yıllarca kardeş gibi geçinmiş ve geçinmeye devam edilmelidir de. Lakin Ermenilerin gençleri özellikle de misyoner okullarında eğitim görenleri arasında bu nasihatlerin pek bir kıymeti yoktur. Onlar Büyük Kilikya Ermeni Devleti'nin hayalleriyle yaşamaktadırlar. Ve bu hayal uğruna da taş üstünde taş üstünde taş bırakmamaya niyetlidirler."* [191]

Nitekim onların bu emel uğruna neler yapabileceklerini ispatlayan en trajik olaylardan biri de, dönemin Muhtarı olan Ali Hatınkız'ın yöre halkının bildiği lakabıyla Kör Ali'nin evine yapılan bombalı baskındır. Ermenilerin isyan faaliyetlerine başladıkları günlerde köyün ileri gelenleri, Ermenilerin boş durmayacaklarının ve muhakkak büyük bir eylem planlayacaklarının farkındadırlar. Kaytancılar'dan Hüseyin Hoca'nın teşvikiyle birlikte Müslüman halkın gençleri sıra ile Muhtar Ali'nin evinin etrafında onu ve ailesini korumak amacıyla gizlice nöbet tutarlar. Çünkü inançlarına göre "Anaç (lider) olan kurt ölürse sürü dağılır" mantığı ile Müslümanların Haçin'deki lideri ne pahasına olursa olsun korunmalıdır.[192] Mart ayının en soğuk gecelerinden birinin yaşandığı o gün Kör Ali ve ailesi ısınmak amacıyla evin içinde bulunan ocaklığın etrafında toplanıp oturdukları sırada ocaklığın bacasından aşağıya bir cisim atılır. Cismin ne olduğu henüz anlaşılamamıştır ki büyük bir patlama gerçekleşir. Bu patlamanın ardından Muhtar Ali, eşi Sadiye Hanım ve

[190] Ahmet Kaytancı ve İlker Akçal (Papaz Hacı'nın torununun oğlu) ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.
[191] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.
[192] Bknz., Ahmet Kaytancı, **age.**, s.50, …, 60.

oğulları Halil ağır şekilde yaralanarak birer gözlerini kaybetmişlerdir. Kayıpların en ağırı ise kızı Nadire ve ismi hatırlanamayan diğer kızları hayatlarını kaybetmişlerdir.

Patlama sesinden sonra Haçin'li Müslüman ahali olayın yaşandığı Muhtar Ali'nin evine koşarak enkazdan yaralıları ve ölenleri çıkarmışlardır. Yaralılar için de Haçin'de bulunan ve hekimlik yapan Baloğlu, yörenin gençleri ve Enfiyeci Hüseyin tarafından çağırıldığında; "Doktor hastanın ayağına gitmez. Hasta Doktorun ayağına gelir beyler!" diyerek gelenleri hastaneden kovmuş ve yardımda bulunmamıştır. Bu sırada Hastanenin önüne Ermeni Çetesinden iki kişi gelerek; "Hastaneyi mi basıyorsunuz?" diyerek olay çıkarmaya çalışsalar da pek başarılı olamamışlardır. Muhtar Ali'nin evine bomba atan Cin Toros ve adamları Ermeniler arasında "Milli Kahramanlar!" olarak ilan edilmiştir. Ermenilerin yapmış olduğu bu bombalı eylem neticesinde Muhtar Ali ve ailesi büyük bir travma geçirmişlerdir. Uzun yıllar boyunca gerek evlatlarını yitirmenin acısını gerekse yaşadıkları patlamanın kendilerinde bıraktığı izini "körlüğü" bir an bile unutmamışlardır.[193]

Haçin ve civarında benzer olayların yaşanma ihtimali çok yüksektir. Zira sıklıkla Osmanlı'ya İslam ahali tarafından Ermenilerin bölgede barut, dinamit, silah vb. cephanelerin bölgede bulunan mağaralara saklandığına ve bizzat Ermeniler tarafından bunların imal edildiğine dair ihbarlar gelmiştir.[194]

3. Aziz Ağa'nın (Çoban Aziz'in) Katledilmesi

Aziz Ağa[195], Erzincan'ın Refahiye İlçesi'nde bulunan Tepe Köyü'ndendir. 1916 senesinde Erzurum ve çevre illerinin Rusların önderliğinde işgal edilerek tüm savaş ve insanlık kuralları çiğnenmek suretiyle büyük çapta katliam ve "Soykırım" hareketlerine başlamışlardır. Bu katliam ve soykırım hareketlerinin içinde dönemin Haçin mebuslarından Hamparsum Boyacıyan'da vardır. Hamparsum Boyacıyan Türkleri yok etmeyi kendisine adeta kutsal bir görev olarak görmektedir. Nitekim bu amaç uğruna bölgede tüm kazaları köyleri tek tek gezerek yöre halkını özellikle Kürt vatandaşları Türklere karşı kışkırtmak ve deyimi yerindeyse kardeşi kardeşe kırdırmak için ne gerekiyorsa yapmaktadır. Nitekim amacına ulaşabilmek ve Kürt vatandaşları daha kolay etkileyebilmek amacıyla kendisine

[193] **Age.,** s.61.
[194] BOA, **Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR.)**, Fon kodu: 367-24-1-1, 04-05-1322(R) .
[195] Aziz Ağa'nın soyadına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

"Şeyh Murat" takma adını kullanarak İslam'ı kendisine paravan olarak kullanmaktadır. O dönemin Kürt vatandaşları bu oyunlara gelmemiş olacaklar ki amacına ulaşamayan Ermeniler Müslüman köylerini tek tek basarak kitlesel kırım ve vahşetlere başlamışlardır. Aziz Ağa, Hamparsum Boyacıyan önderliğinde yapılan vahşetten ailesini kurtarabilmek amacıyla Türklerin yoğun yaşadıkları bölgelere doğru kaçmışlar ve bu kaçış onları Haçin'e sürüklemiştir.

Haçin halkı Aziz Ağa ve ailesine kapılarını açmış ve onu köydeki sığırlara çoban yapmışlardır. 1916 yılında yaşadıkları dram bitmemiş olacak ki 1920'de yeniden Ermenilerin zulmüne maruz kalacak ancak bu kez kurtulamayacaktır.[196]1920 yılı Haziran ayının sıcak bir gününde oğlu Hüseyin ile birlikte hayvanları otlatmaya çıkmıştırlar. Öğle vaktine doğru bulundukları bölgeden biraz uzak bir mevkiden kendilerine doğru yaklaşan bir toz bulutunu fark eden Aziz Ağa; oğlu Hüseyin'i yanına alarak hemen en yakın kayanın ardına saklanmıştırlar. Gelen atlıların Ermeni Çetesi'nden kişiler olduğunu fark edince oğluna hemen kaçmasını söylemiştir. Oğlu Hüseyin babası Aziz Ağayı bırakmak istemese de Aziz Ağa kendine emanet edilen sığırları orada bırakıp kaçmayı gururuna yediremez ve kaçmayı reddetmiştir. Oğlu Hüseyin babasının kararlı tavrı karşısında çaresizce oradan uzaklaşarak çalılıkların olduğu yerden köye doğru koşarak uzaklaşmıştır. Ermeni Çetesi'nin hayvanların olduğu yere geldiğini gören Aziz Ağa; sanki ihtiyacını gidermeden geliyormuş gibi üzerine çeki düzen vererek çetenin yanına gelerek ve ne istediklerini sormuştur. Ermeni çetesindekiler besili bir inek yakalayarak Aziz Ağa ve ineği zorla Haçin'e yakın bir bölgedeki dağa götürmüşlerdir. Orada İneği kestirerek karınlarını doyurmuşlardır. Bu sırada Aziz Ağa'ya da zorla ayak işlerini yaptırmışlardır. Sabaha kadar darp edip kendileri için zorla inek derisinden çarık diktirttikleri Aziz Ağa'yı sabah vakti çok feci bir şekilde darp edip, silahların dipçik kısmıyla vurarak bayıltmışlardır. Baygın halde olan Aziz Ağa'nın üzerine çıkıp tepikleyerek öldürmüşlerdir. Öldüğünden emin olabilmek içinde bıçaklayarak vücudunu parçalamışlar ve üzerine bir şarjör mermi boşaltmışlardır. Ertesi gün katledildiği yerde cesedi tanınmayacak halde bulunmuştur.[197]

[196] Ahmet Kayatancı, **age.**, s69.
[197] **Age.**, s.69,70,71,72.

BEŞİNCİ NÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ HAÇİN

A. Milli Mücadele Döneminde Haçin'de Yaşanılan Olaylar

1. Haçin'de Ermenilerin Yaptığı Büyük Katliam

Farklı hikâyelerin kesişme noktasıdır Haçin. Milli Mücadele yıllarını yaşayan insanların ne denli büyük korku ve dram yaşadıklarının acı bir belirtisi olsa gerek; büyük yangından geriye kalan isli harabe duvarlarının kalıntıları. Geriye kalan insanlardan akan gözyaşlarının Kirkot Deresi'yle yarıştığı yaşanamamış hayallerin, kavuşamayan yüreklerin acılı mekânı Haçin. Gelin Ayşe'nin gelinlik giyerek davulla zurnayla gelin geldiği evi kim derdi ki ona mezar olacaktı? Ya da Pan Mehmet'in vatan savunması için gittiği Yemen Çölleri'nden sırf ailesine kavuşmak umuduyla geldiği evinin yerinde yanmış bir ev bulacağını kim bilebilirdi ki? Dost, arkadaş, komşu, kardeş bilinen Ermenilerin Fransızların bayraklarının gölgesinde yıllarca dost bildikleri Türkleri öldüreceklerine o dönemin insanı bile inanamazdı belki de. Fransızlardan cesaret alan Ermeniler gün geçtikçe zorbalıklarını ve taşkınlıklarını arttırmışlardır. Ermenilerin yapmış oldukları faaliyetlerden dolayı Haçin'de de olaylar yaşanmış ve yaşanılan olaylardan ötürü Sis Taburu ilçeye gelerek sükûneti sağladıktan sonra geri dönmüşlerdir.[198] Fransızların işgali ile birlikte 1915 tehcirinden dönen Ermeniler demografik olarak Müslümanlara oranla bir nebze fazla olan Haçin'e akın etmişlerdir. Ermeni nüfusunun fazlalaşması sebebi ile mebus

[198] BOA, **Dahiliye Mektubî (DH.MKT.),** Fon Kodu: 2799-82-1-1, 12/04/1327 (H).

bile çıkarmışlardır.[199] Nitekim dönmeleriyle birlikte olaylar başlamış ve Ali Oğlu Turan şehit edilmiştir.[200]

1919 Nisan ayı başlarında iki bine yakın Ermeni Çetesi bölgeye getirilmiştir. Kan dökmede birbirleriyle yarışarak kendilerinden olmayanlara acımasızca saldırmışlardır. Bölgede ilk öldürdükleri ise bir Çerkez olmuştur [201] Ermenilerin yapmış oldukları saldırıları gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Nitekim Ermenilerin yapmış oldukları faaliyetlerden ötürü bölgede asayişin sağlanabilmesi amacıyla Ermenice bilen komiserler istenmiştir.[202] İlçe Kaymakamı Fransızlar tarafından atanan koyu bir yasa uygulayıcısı olan İzmit Ermenilerinden Arminek Efendi, yasalara olan bağlılığı yüzünden kendi soydaşlarıyla anlaşamamış, işgal yönetimi de Ermeni Çetesi yanlısı olunca görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır.[203]Hayallerini kurdukları devlet uğruna bölgeye ihtilalciler akın etmiştir. İlk iş olarak Türk memurların işlerine son vererek yerine Ermenilerden oluşan bir ekip ve Adana Olayları'nda aktif rol oynayan ve yöneticilik yapan Çalyan Karabet, Kaymakam olarak atanmıştır. [204] Türkler için artık Haçin bir yurt, ev, yuva olmaktan çıkmıştır. İnsanlar her gün 'Acaba bugün bir olay olur mu?', 'Ermeniler bize saldırır mı?', 'Bizi öldürecekler mi?' gibi korku dolu düşünceler yüzünden sağlıklı bir uyku uyuyamaz olmuştur.

Bir gece Haçin'de artık yaşayamayacaklarını anlayan Türkler, Toroslar'da bulunan köylere, Türklerin yoğun yaşadığı yerlere doğru kaçmaya başlamışlardır. Ermenilere fark ettirmeden kaçan Türklerin arasında Kör Mustafa ve ailesi de vardır. Gece vakti Şubat soğuğunda yollara düşen aileyi çok çetin bir yol beklemektedir. Kör Mustafa'nın eşi üç küçük çocuğu eşeklerinin üzerine bindirmiş ve eşeği çekme görevini büyük oğluna vermiştir. Kendisi de eşi Mustafa'nın koluna girerek diğer eliyle de diğer küçük çocuğunun elinden tutmuş ve yola çıkmışlardır. Gece karanlığında tam önden giden Türklere yaklaştıklarını sanmışlardır ki karşılarına yolu kesen eli silahı Ermeni Çetesi çıkmıştır. Nereye gittikleri sorulduğunda Kör Mustafa; "Anam hasta beni çağırtmış onu ziyarete gidiyoruz" demiştir. Ermeni Çetesi'nin başındaki adam yalan söylediğini aslında kaçmaya çalıştıklarını anlayınca Kör Mustafa ve eşini darp ederek Kör Mustafa'yı bir ağaca baş

[199] Yusuf Ziya Bildirici, **agm.**, s.263.
[200] BOA, **Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyeti Umûm (DH.EUM.EMN.)**, Fon Kodu: 84-34-12, 11/08/1332(H).
[201] Mustafa Onar**, Saimbeyli'de Türk Ermeni İlişkilerinden Örnekler**, s.228.
[202] BOA, **Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Kalem-i Evrakı (DH.EUM.MEM.),** Fon Kodu: 41-35-1, 25/01/1332(H),
[203] Yusuf Ziya, **agm.**, s.228.
[204] **Agm.**, s.263.

aşağı bir şekilde asarak darp etmişlerdir. Daha sonra yere indirdikleri Kör Mustafa ve ailesinin gitmesine izin vermişler ancak geri dönmeleri içinde oğulları Hasan'ı rehin almışlardır. Diğer çocuklarının kurtulabilmesi için çaresiz bu durumu kabul eden aile geride Hasan'ı bırakarak Karsavuran Köyü'ne doğru yola çıkmışlardır. Ermeni Çetesi yolda esir aldıkları kişileri Haçin'e doğru kovalamışlardır. Hasan bir başına koşarak evine gelmiştir. Koskoca evde tek başına kimsesiz ve çaresiz tek yapabildiği tüm gece sabaha kadar ağlamaktır. Sabah etraf aydınlandığında belki birilerini bulabilirim düşüncesiyle mahallede tanıdığı bildiği yerleri tek tek dolaşmış ancak tüm mahalle kimsesiz sessizliği bürünmüştür. Yolda gördüğü eski oyun arkadaşları ermeni çocukları Hasan'a hakaret ederek darp edip taşlamışlardır. Hasan korku ve acıyla evine geri dönmüş ancak açlık ve kimsesizlik korkusu onu yeniden yollara düşürmüştür. Bu kez hiç beklemediği bir anda onun omuzlarına bir dost eli değmiştir. O kişi Hasan'ın kapı komşusu olan Ermeni hemşire Mınıs Hanım'dır. Hasan; "Mınıs Hala!" diyebilmiş ve ağlamaya başlamıştır. Hemşire Mınıs onu alarak gizlice evine götürmüş karnını doyurduktan sonra evin en gizli köşesi olan un çuvallarının arkasına saklayarak kızını kimseye bu durumu anlatmaması için uyarmıştır. Hasan ilk defa rahat bir uyku çekebilmiştir. Aylarca Hasan un çuvallarının ardında gizlenmiştir. Arada çıkıp etrafı evini kolaçan edip kimseye yakalanmadan geri gelirmiş.

Bir gün evini kolaçan etmek amacıyla yola çıkan Hasan dönüş yolunda Ermenilerle karşılaşınca yakalanmamak için yolunu değiştirir ve kaybolur. Akşam eve geldiğinde Hemşire Mınıs ona aceleyle bir kap yemek verir. Ve ona; yarın sabah gün doğmadan yola çıkmasını ve kendini Kirkot Deresi'ne atarak yol boyunca dereden çıkmamasını, kimseye yakalanmadan taş köprüye ulaşana kadar devam etmesini ve ne pahasına olursa olsun geri dönmemesini söylemiştir. Ayrıca yakalanırsa kendilerini tanımadığını söylemesini istemiştir.[205]

Hasan ne olduğunun farkında değildir. Zira O Haçin'de sağ kalmayı başaran tek Türk'tür. Ermeniler o gece İslam Mahallesi[206] başta olmak üzere Haçin'de bulunan Tüm Türk evlerine gece vakti bir baskın vermiştir. Evleri önce kurşuna dizmişler sonra sağ kalanları alarak mağaralara hapis etmişlerdir. Zorla girdikleri evleri önce yağmalayıp sonra ateşe vermektedirler. Hasan sabah gün doğmadan yola çıkar ve dereye gireceği yere kadar

[205] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.220, …, 227.
[206] Haçin'de bulunan mahallenin adı, "Yanık Yer, Yanık Mahalle, Yanık Şehir" olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde de Saimbeyli İlçesi'nin "İslam Mahallesi" olarak adlandırılan bir mahallesi bulunmaktadır.

Hemşire Mınıs ona eşlik eder. Hasan tüm gün derenin azgın dalgalarıyla buz gibi havada mücadele eder. Sonunda Obruk Şelalesi'nin suyu ile kavuşan dere artık başa çıkılması güç bir hâl alır ve Hasan daha fazla dalgalara dayanamayarak şuurunu yitirir. Kendine geldiğinde Hemşire Mınıs'ın bahsettiği Türk çetelerinin elinde olan Taş Köprü civarında nehrin ortasındaki bir kayanın üzerindedir. Ancak açlık soğuk ve su onu güçsüz düştüğü için yardım isteyecek hali kalmamıştır. Üstelik suyun rengi artık mavi değil kırmızı akmaktadır. Ermeniler bir gece önceki işledikleri katliamda ölenlerin çoğunun cesedini suya attıkları için artık su kan akmaktadır. Hasan bir ara yanından cansız bir beden geçtiğini görünce daha çok korkmuş ve bağırmaya devam etmiştir. Nihayet sesini duyanlar ona yardıma koşarak onu sudan çıkarmışlardır.[207]

Çok büyük hayallerle gelin geldiği Haçin, Gelin Ayşe'ye, kocası Tahsin ve kayın validesi Hatice Hanım'a mezar olmuştur. Ermeniler baskın yaptıkları o gecede evlerine zorla girmiş üçünü birden kurşuna dizmişlerdir. Gelin Ayşe'nin çeyiz sandığı kırılarak içindekiler dışarı savrulmuştur. Nitekim Gelin Ayşe'nin üzerinden çıkardığı gelinliği beş ayı bile doldurmadan kana bulanmıştır. O gece Mahkeme Başkâtibi Nazır Efendi'nin eşi ve ailesi de katledilmiştir. Koca konakta Nazır Efendi'den başka yaşayan kalmamıştır. Ermeniler Katip Efendi'yi sürükleyerek Cami Meydanı'na getirmişler ve kiraz ağacından yapılmış bir değnek ile meydanda öldürene kadar dövmüşlerdir. Hırslarını alamadıklarından belki de üzerlerine çıkarak tepelemişlerdir. [208] O gece zulümden payını alanlar arasında kocası Yemen'e asker olarak giden Zeliha Hanım ve dört evladının evine Ermeniler zorla girmişler ve onları sürükleyerek Küçük Katolik Kilisesi'nin altındaki mağaraya kapatmışlardır. Kiliseye kapatılmış oldukları için Papaz Efendi'nin kendilerine yardım edeceğini düşünmüş olmalılar ki bir ara Papaz Efendi geldiğinde ondan medet ummuşlar. Sonuçta O bir din adamıdır. Ancak Papaz Efendi arkasına bile dönüp bakmadan gitmiştir. Papaz Efendi çok uzaklaşmadan Ermeniler içeride bulunan yaşlı, genç ve çocukların üzerine ateş açmışlar ölmeyenleri ise silahların dipçik kısmıyla vurarak kafataslarını parçalamışlardır.

Yemen'den bin bir güçlükle evine dönen Pan Mehmet, geride evinin yanık harabesini buluştur. Eşi ve çocuklarının ise Küçük Katolik Kilisesi'nin altındaki mağarada kurtlanmış cesetlerini bulmuştur. [209] Ali Efendi'nin, ayaklarının altından kan fışkırıncaya kadar

[207] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.
[208] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme
[209] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.200.

dövülmesi, esir alınan Türklerin koltuk altlarına sobada kızdırılan çay taşlarının koyulması, Cebeciyan'a namusunu teslim etmeyen Kaytancızade Mürsel Bey'in hanımı Fatma Hatun'un Kalekilise'sinde hazırlanan idam sehpasında Ermeni çetelerine teşhir edilmesi yaşanılan vahşetin nedenli insanlık dışı boyutlara ulaşmış olduğunu göstermektedir.[210]

Haçin'de Fransızların himayesi altında bulunan Ermenilerin yapmış oldukları taşkınlık, katliam, gasp vb. olaylar nedeniyle çevre illerden de bölgede yaşanılan olaylara tepkiler yükselmiştir. Nitekim Develi'den[211] Kayseri'ye gelen Osman Coşkun ve Hoca Abdullah Efendi, Develideki kıpırdamaların farkına vararak "Cemaat-ı İslamiye" adı altında bir teşkilat kurmak üzerinde olduklarını belirttiklerinde halk tarafından büyük bir sevinç ile karşılanmıştır.[212]Haçin, Kuvâyi Milliye Komutanlarından Binbaşı Kemal Doğan tarafından kuşatılmıştır. İyi tahkim edilmiş olan bu yerin ele geçirilmesi sekiz ay gibi uzun bir süre almıştır. Osman Tufan, 25 Eylül 1920 tarihli bir yazıyla, Haçin kuşatmasıyla ilgili olarak Kadirli Müdafaa-i Hukuk Heyeti'ne bilgi ve gerekli kuvvetlerin toplanarak gönderilmesi için direktifler vermektedir.[213]

2. Kaytancızadeler'den Çerkez Ali ve Eşi Hava Hanım

Haçin'in en acılı ailelerinden biri de Kaytancı ailesidir. Asli olarak Mürseloğulları'ndan gelen bu aileye; yöre halkı yapmış oldukları kaytancılık[214]mesleğinden ötürü bu isimle hitap etmişlerdir.[215] Kaytancı ailesinden ve yakın akrabalarından yaklaşık olarak 40 kişi Ermeni çeteleri tarafından vahşice katledilmiştir.

Haçin'de Aram Çavuş, Kirkor Şirikyan, Bogus, Cebeciyan, Artin gibi Ermenilerin 1919'larda başlatmış olduğu isyana karşı yörenin genç erkekleri silahlanarak dağlara çekilmişler ve Ermenilere karşı çete faaliyetlerine başlamışlardır. Haçin'de yörenin kadınları, çocukları ve yaşlıları kalmıştır. Kaytancızadeler yörenin varlıklı ve ileri gelen ailelerinden biri olduğu için yöre halkı tarafından sevilen ve saygı gören ailesidir. Nitekim

[210] Yusuf Ziya Bildirici, **agm.**, s.264 .
[211] Develi, eski adı Everek olan Kayseri'nin ilçesi.
[212] Metin Ayışığı, "Milli Mücadele'de Ermeni Saldırılarına Karşı Develi (Kayseri) Direnişi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları,S60, Ankara, 2014, s15.
[213] Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 35-36, Mayıs-Kasım, 2005, s.366.
[214] Kaytancılık; Günümüzde iplik fabrikalarının yaptığı iplik üretme işi. O dönemlerde İplik fabrikaları olmadığı için yöre halkının iplik ihtiyacını karşılayan bu meslekle uğraşan kişilere "Kaytancı" unvanı verilmektedir. Ayrıca o dönemin insanları arasında din eğitimi veren molla ve ailesi için yöre halkı saygınlık belirtisi olarak "Zade" unvanını kullanmaktadır. bkn. Kaytancı, **age.**, s.67.
[215] **Age.**, s.67.

Kaytancızadelerden Hava Hanım'ın kapı komşuları olan Ermenilerde aynı saygı ve sevgiyi onlara karşı besliyor olmalılar ki; Ermenilere karşı dikkatli olmaları konusunda uyarılmışlardır. Bir gün kapı komşusu Ermeni bir hanım gizlice gelerek Hava Hanım'a; "Hava bacı, bizim Ermeniler iyice azıttılar. Çok yakında Haçin'de bulunan ne kadar Türk varsa hepsini öldürecekler. Ne edin edin siz Haçin'den kaçın!" demiştir. Bu haberi alır almaz Hava Hanım Müslüman ahaliye ve Kaytancızadeler'in diğer fertlerine haber vermiştir.

O günlerde dağlarda Türk çetelerinden birine katılan Havva Hanımın eşi Çerkez Ali ve birkaç arkadaşı Haçin'e gizlice gelerek ev ev dolaşmış ve halkı Türklerin yoğun yaşadıkları köylere doğru kaçmalarını söylemişlerdir. Yörede yaşayan Müslüman halk gizlice kaçabilmek için yola çıkarlar ancak Kaytancızadeler'den önemli bir kesim saygınlıklarına güvenerek Ermenilerin kendilerini sevdikleri için onlara dokunmayacaklarını düşünerek Haçin'i terk etmemişlerdir. Hava Hanım'ın rehberliğinde patika yollardan Karsavuran Köyü'ne doğru Türkler yola çıkar. Hava Hanım kızları Elif'i sırtına sararak diğer kızı Adeviye'yi kucağına almış ve yanındaki atın üzerine iki sepet bağlayarak birinin içine oğlu Mürsel'i diğerinin içine oğlu Hakkı'yı koymuş, atın sırtına sırayla diğer oğulları Feramuz, Tevfik ve Hasan'ı bindirerek aç ve susuz can havliyle yola çıkmışlardır. Yolda Ermenilerin durumdan haberdar oldukları haberini alınca, dinlenmeden yola devam etmişlerdir. Nitekim atları bu uzun yolculuğa daha fazla dayanamayarak olduğu yere halsiz bir şekilde düşmüştür. Sepetlerin içinden çocuklarını zor çıkaran Hava Hanım ve diğerleri çaresiz yola devam etmek zorunda kalmışlar.

Zaman zaman Ermenilerin kendilerine yaklaştıkları haberini alan Türkler panikle ne yapacaklarını şaşırmışlar ve çocuklar çaresizlikle Ermenilerin kendilerini öldüreceklerinden korktukları için ağlamaya başlamışlardır. Bu olaylara karşı son derece cesur davranan Hava Hanım, yanındakileri ve oğullarını uyararak erkeklerin asla ağlamayacağını zira onları erkeklerin kurtaracağı telkininde bulunmuştur. Yolda Ermenilerin kendilerine oldukça yaklaştığını duyunca; "Erkekleri kurtarın! Erkekleri Kurtarın!" diyerek kucağındaki kızı Adeviye'yi yere indirerek Elif'i oğlunun kucağına vermiş, oğlu Mürsel'i sırtına diğer oğlu Hakkı'yı kucağına alarak yola devam etmiştir. Müslüman kadınlardan biri yaklaşarak; "Havaca kızını burada bırakma." demesi üzerine Hava Hanım, "Bize Erkek lazım, gâvurdan hesap soracak Erkek lazım!" [216] demiştir.

[216] Ahmet Kaytancı, **age.,** s.80,…,100.

Yolda kendilerini karşılayan eli silahlı Türkleri görünce o son derece kararlı ve evladını geride bırakacak kadar gözü kara olan kadın yerini bir annenin çaresiz haykırışlarına bırakmış ve çocuklarını yere bırakır bırakmaz yolda bıraktığı evladı için geri dönmek istemiştir. Yanındakiler bunun güvenli olmayacağını düşünerek onu bırakmamışlar ancak o anne yüreğinden çıkan yakarışlarla; "Kızım, Adeviye'm gâvurlara yem oldu. Bırakmam onu! Bırakmam kuzumu!" [217] diyerek geri dönmek istemiş ancak etrafındakiler izin vermemiştir. Arkalarından gelen kafileden genç bir kız Adeviye'yi yolda bularak annesine getirmiş ve Hava Hanım'ın kederi son bulmuştur.

Eşinin ve evlatlarının Haçin'den Karsavuran'a kaçtıkları haberini alan Çerkez Ali, Kötün Çetesi ile bağlantı kurduktan sonra Çerelan Köyü'nden gizlice ailesini görmek için yola çıkar. Ancak yolda Ermenilerce Haçbel mevkiinde pusuya düşürülerek on sekiz yerinden bıçaklanmış ve öldüğü düşünülerek üzerinde ne varsa gasp edilerek onu orada bırakıp kaçmışlardır. Çok fazla kan kaybettiği için kendinden geçen Çerkez Ali'nin atı onu bir an bile yalnız bırakmamıştır. Bir süre sonra kendine gelen ancak ayağa kalkacak dermanı olmayan Çerkez Ali'nin atı onun önüne yatarak üstüne çıkmasını sağlamış ve onu Karsavuran Köyü'ne götürmüştür. Gece vakti köye gelen Çerkez Ali'yi tanıyan köpeği evin önünde acı ve kesintisiz bir şekilde havlayarak Hava Hanım ve ahaliyi uyandırmıştır. Köylü Çerkez Ali'yi bulduğunda yaralarına bakmak için Ermenilerin ışığı görerek baskın düzenlemelerinden korkarak ateş bile yakamamışlardır. Çerkez Ali'yi öldüğü düşünerek hemen evin içine taşımışlar ve zemine yatırarak üzerine bir bıçak koymuşlardır. Ancak karısı onun öldüğüne inanmak istememiş nitekim ona dokunduğunda ellerinin sıcak olduğunu fark etmiş ve eşine seslenmiştir. Çerkez Ali'nin kendisine tepki vermesi üzerine hemen yaraları sarılarak tedavi edilmiştir.

Günlerce baygın yatan Çerkez Ali gücünü yeniden toparladığında eline diğer silahını alarak yeniden kurtuluş için Toroslar'a çıkarak çetelere katılmıştır.[218]Bir gün Karsavuran Köyü'ne gelen Ermeni liderlerinden Kirkor Şinikyan; köydeki evlerin tek tek aranmasını ve köylülerin ellerinde bulunan silahların delici ve kesici olan ne varsa hepsinin toplanmasını ister. Ermeniler Türklerin evlerinde ne varsa tek tek toplarlar. Evlerde bıçak bile bırakmazlar. Daha sonra Çirkin Mehmet ve Şerif Teyze'yi sokakta bağırta bağırta dövmüşler ve olmadık işkenceler yapmışlardır. Kirkor Şinikyan, Hava Hanım'ı köyün kahvesine çağırarak kocası Çerkez Ali'nin tüfeklerini ister. Hava Hanım Ermeniler

[217] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.
[218] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.

tarafından kocasının ağır yaralandığını ve soyulduğunu söyleyerek tüfeklerinden birinin Ermenilerin eline geçtiğini söyler. Diğer tüfeğin yeri sorulduğunda, kocasını iyileşince diğerini alarak dağa çıktığını söyler ve oradan ayrılır. Aslında köyde bir adet tüfek vardır ve o da ineklerin musluğunda[219] saklıdır. Ermeniler ve Kirkor Şinşikyan'ın köyden ayrılmasının üzerinden çok geçmemiştir ki köylüler tekrar baskın olacağı haberini almıştır. Köy meydanında toplanan halkı Hava Hanım örgütleyerek, Ermeniler geldiklerinde sanki Türk çeteleri köyü kurtarmaya geliyormuş gibi bir durum oluşturulacaktır. Nitekim planlandığı gibi de olmuştur. Ermeniler köyü basmaya geldiklerinde köylüler "Ermeni Gavuru burada!", "Gavurlar şu yöne doğru kaçtılar!" diye bağrışmaya ve gürültü çıkarmaya başlamışlardır. Köy gençlerinden biri saklı olan tüfeği alarak bir evin çatısına çıkmış ve Ermenilere doğru ateş açmaya başlamıştır. Türk çetesinin geldiğini sanan Ermeniler köyü hızlıca terk etmişlerdir.[220]

Karsavuran Türk Çetesi'nin başı olan Çerkez Ali, çetesi ile birlikte Kağnıpazarı denilen yerde içinde genç bir Ermenin küfür ederek ateş açtığı bir evi kuşatmışlardır. Ermeniler Haçin bölgesinde kendilerine çok fazla cephane depoladıkları için silah bakımından sorunları pek yoktur. Ancak Türklerin elinde bulunan cephane sayılı olduğu için Ermeniler kadar pek ateş açamamaktadırlar. Nitekim kuşattıkları evi almaları Haçin'e doğru ilerleyebilmek için çok önemlidir. Ancak evin içindeki Ermeni "Dacikler"[221] diyerek küfür ettiği Türklere durmadan ateş açmaktadır. Çerkez Ali gizlice çatısına çıktıkları evin bacasına ot basarak ateşe verir evin çatısı tutuşunca Ermeni camdan dışarı çıkmıştır. Fırsatı yakalayan Çerkez Ali, Ermeni gencin üzerine atlayarak onunla bir süre boğuşmuştur. Çerkez Ali, Ermeni genci kolundan fırlatınca Ermeni Genci taşın üzerine düşer ve oracıkta ölmüştür Bölgede bulunan Ermeniler esir alınmış nihayet diğer bölgeden gelen çetelerle birlikte Haçin'in geri alınması için şehir Binbaşı Kemal Doğan Bey önderliğinde kuşatılmıştır. Haçin'in geri alınmasıyla birlikte Çerkez Ali ve ailesi şehre geri dönmüştür.

3. Genco Çavuş'un Öldürülme Hadisesi

"Başkâtibi öldürdüler
Değneğinen döve döve

[219] İneklerin musluğu; hayvanların yem yemeleri ve su içmeleri için kullanılan teknelerdir.
[220] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.
[221] Dacik; Müslüman Türkler için kullanılan bir kelimedir. Ancak Ermeniler bu kelimenin anlamı kötü olmamasına rağmen hakaret amaçlı bu kelimeyi kullanmışlardır.

Kürt Genco'yu yüzüyorlar
Özne gibi öve öve

Örflüydün Genco Çavuş
Gâvurlara eyle zavır
Osman'ımı öldürüyor
Çamşar oğlu goca gâvur."[222]

Genco Çavuş; aslen Muş'lu bir Osmanlı Devleti'nin neferidir.[223] Yaşadığı bölgeden bir kan davası sonucu toprağını terk ederek Adana bölgesine gelip yerleşmişlerdir. Nitekim gönülden bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin Haçin Kazası'nda Çavuşluk görevini yapmaktadır. Ahmet Kaytancı'nın eski insanlardan duyup anlattığına göre; Genco Çavuş evli olmasına rağmen civarda bulunan tüm kızların hayallerini süsleyen dönemin beyaz atlı prensidir. Öyle ki ona karşı hayranlık besleyenlerden birinin de Amerikan Kolej Müdürü Miss Cold olduğu dönemin Haçin Kasabası'nda kulaktan kulağa dolaşan bir fısıltı haline gelmiştir. Hatta yöre halkı arasında dedikodular öylesine yayılmıştır ki; Miss Cold'un "Genco beni ikinci eş olarak alsa, dinimi bile değiştiririm." dediği şeklinde konuşulmuştur.[224] Her ne kadar tüm kızların hayallerini süslese de o eşine ve çocuklarına bağlı bir aile babasıdır.

Genco Çavuşun; Cemal, Paşa (Reşat), Mazlum, Hakkı, Kamil ve Mehmet isminde beş erkek evladı vardır. İlk çocuğunun adını 1909 Adana Olayları'ndan sonra Haçin'e gelen ve büyük bir hayranlık duyduğu Cemal Paşa'dan etkilenerek bu ismi vermiştir. İkinci oğluna ise padişah Sultan Reşat'ın ismini vermiştir.

1909 yılının Şubat ayına gelindiğinde Fransızlar Haçin'i ele geçirmiş, onlardan cesaret alan Ermeniler artık iyice sapkın ve saldırgan bir hale bürünmüşlerdir. Haçin Kaymakamlığı'na Ermenilerden Çalyan Karabet getirilmiş ve artık hükümet binasında bir Fransız bayrağı dalgalanmaktadır. Ermenilerin kontrolsüz davranışları nedeniyle olabilecekleri önceden sezinleyen Genco Çavuş ailesini Çadıryeri Köyü'ndeki evine götürmüştür. O günlerde Mustafa Kemal ve arkadaşları vatanın kurtuluşu için yeni yeni örgütlenmeye başlamışlardır. Genco Çavuş'da vatanın kurtuluşu için bu direnişe gönüllü olanlardan biri olduğu için Kuvay-ı Milliye ile gizlice bağlantı kurmuştur. Ancak bu sırrı bilen onun en yakın arkadaşı Kâzım, Genco Çavuş'a ihanet ederek onu Fransız ve Ermenilere

[222] Ahmet Kaytancı, **age.,** s.83,..,181.
[223] Genco Çavuş'un fotoğrafı Ek 19.
[224] Ahmet Kaytancı, **age.,** s.169.

ispiyonlamıştır. Gezbeli Geçidi çok dik ve aşılması güç olan bir geçit olduğu için Ermeniler hemen Genco Çavuş ve ailesinin olduğu bölgeye gelememişlerdir. Zaman ilerledikçe Genco Çavuş ailesiyle birlikte bulundukları köy halkını tehlikeye attığının farkındadır. Zira Ermeniler onu aramaktadırlar. Genco Çavuş uzun bir süre düşündükten sonra kaçmayı onuruna yediremeyerek teslim olmuştur. Uzun uzun sorgulandıktan sonra her gün ifade vererek kağıt imzalayan Genco Çavuş tüm vaktini evinde geçirmektedir. Bir gece ansızın evi; Teğmen Ohannes, Cebeciyan, Aram Çavuş, Arşak, Artin ve Kör Boğos tarafından basılmış kendini kollamasına fırsat vermeden darp edilerek elleri arkadan bağlandıktan sonra boynuna ip geçirerek Hükümet Konağı'na götürülmüştür.[225] Hükümet Konağı'na vardığında Haçin'in ileri gelenlerinin neredeyse tümünün tutuklandığını görmüştür.

Ohannes bulunduğu odaya Genco Çavuş'u getirtmiş ve hemen darp etmeye başlamışlardır. Ohannes sobadan çıkardığı kızgın demirle Genco Çavuş'a vurmaya başlamıştır. Ohannes'in yorulduğu noktada sıra ile Cebeciyan ve Aram Çavuş darp etmeye ve kızgın demirle dağlamaya devam etmişlerdir. Bu işkence tüm gece devam etmiş nihayet gün ağarıp güneş tepeye yükselince Hükümet Konağı'nın önüne çalgıcılar getirterek bir tören alayı yapmışlardır. Genco Çavuş sürüklenerek meydana getirilmiş ve yaşlı dud ağacına ellerinden asılmıştır. Ohannes ve Cebeciyan bir dizi konuşmalar yapmış nihayetinde her konuşma Büyük Kilikya Devleti'nin kurulacağı müjdesi ile bitmiştir.[226] Çalgıcılar müziğe tekrar başladıklarında belki de yöre halkının tek umudu, Osmanlı'nın bölgedeki temsilcilerinden biri olan Genco Çavuş'un yanık dolu kabarmış vücuduna ilk darbe inmiştir. Genco Çavuş'un bedeni Haçin meydanında müzik eşliğinde koyun derisini yüzer gibi yüzmüşledir. Üstelik ibret olsun diye Türklerin görebileceği bölgenin önü açılmış bu insanlık ayıbını Emeniler etrafına yarım daire olarak alkışlar ve naralar eşliğinde izlemişlerdir.[227]

Yaşanılan vahşeti uzaktan gören Melek Hanım'ın ise dudaklarından; "Kürt Genco'yu yüzüyorlar, Özne gibi öve öve. Kürt Genco'yu yüzüyorlar, Özne gibi öve öve. Kürt Genco'yu yüzüyorlar, Özne gibi öve öve."[228]cümleleri dökülmüştür. Kürt Genco Çavuş, oğlak gibi derisi yüzüldükten sonra son bıçak darbesini Cebeciyan büyük bir onur ve "af dileyerek yalvarmadığından dolayı olsa gerek" sinirle göğsüne alkışlar eşliğinde saplamıştır. Kürt Genco'nun bedeni bir süre şehrin girişindeki köprüde sergilendikten

[225] **Age.**, s172.
[226] **Age.**, s173.
[227] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.
[228] Ahmet Kaytancı, **age.**, s179.

sonra Kirkot Deresi'nin kenarına atılmıştır. Ermenilerin öfkesi geçmemiş olacak ki Kürt Genco Çavuş'un cansız bedenine yoldan geçerken taş atmaya devam etmişlerdir.[229]

B. Haçin'in Kurtuluşu

1. Haçin'in Kurtuluşuna Doğru

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte yirmi ile kırk beş yaş aralığındaki Türklerin silâh altına alınmasıyla birlikte Ermeniler muhitlerde önemli bir çoğunluk hale gelmişlerdir. Durumun hassasiyetinin farkında olan Osmanlı Devleti; Türklerden temin ettiği mekâre[230], deve ve kağnılarla asker ailelerinin yerinde kalması koşuluyla kimseyi incitmeden ücretsiz olarak Türkleri şehrin dışına taşımıştır. Savaşın ardından Mondros ateşkesinden güç alan Ermeniler; 1915 yılının mart ayından itibaren yanlarına aldıkları yabancılarla birlikte Haçin'e gelmeye başlamışlardır. Suriye'nin işgali sırasında Halepteki askeri depolardan çalınan silah ve mermiler serbestçe Haçin'e getirilerek depolanmıştır.[231] Haçin Ermenilerinin olaylar başlamadan çok daha önceleri mağaralarda barut ve patlayıcı madde üretmeye ve depolamaya hatta silah kaçakçılığı yapmaya çalıştıklarına dair sık sık ihbarlar yapılmıştır.[232] Nitekim yapılan aramalar neticesinde Ermeni mahallesine ve kiliselere yakın bölgelerde mağara içlerinde saklanmış yüze yakın silah ve teneke fıçılarına doldurulmuş barut ve patlayıcılar ele geçirilmiştir.[233]

Devletin otoritesinin iyice zayıflamasıyla birlikte Ermeniler Fransa gibi destekçilerinden güç alarak iyice şımarmamışlardır. Kazanın idaresinden sorumlu olan kişiler zorla görevlerinden uzaklaştırılarak yerlerine kendi seçtikleri kişileri getirmişlerdir. Kaymakamlık makamına Ermenak (Arminek) adında bir yabancıyı, jandarmanın başına Trupsuskisyan Bugus'u, Belediye Başkanlığı'na Koparsum'u, Posta İdaresi müdürlüğüne Koparsum'un oğlu Karabet'i Suganalanyan Avadiğ'i Mağara Jandarma Takım Komutanlığına tayin etmişlerdir. Bir tek adli makamı değiştiremedikleri için Tesviyei Mesalih Komisyonu adı altında bir Ermeni mahkemesi kurarak Türk ve Ermeni davalarına

[229] **Age.**, s181.
[230] Mekâre: Osmanlı Devleti'nde kiralanan yük hayvanı.
[231] Ahmet Kaytancı, **age.,** s.379.
[232] BOA, **A. MKT.MHM**, Fon Kodu: 79-16-1, 21/10/1312(H).
[233] Haçin'de arama sonucunda ele geçirilen silahlar belediye binasının önüne getirilerek burada fotoğraflanmıştır. Ek 20.

bakmışlardır. Yalancı şahitlerle Türklere savunma hakkı tanınmadan Ermenilerin lehine karar alınarak Türklerin malları gasp edilmiştir. Parası ve malı olmayanlar ise hapsedilerek ağır derecede işkenceye maruz kalmışlardır.[234]

İşgalci güçler her geçen gün Osmanlı'yı biraz daha köşeye sıkıştırmaya devam etmiştir. Bu kapsamda Mondros Ateşkesi'ni bahane ederek bölgede bulunan Türk asker ve yetkililerin bölgeyi boşaltması ve asker sayısının azaltılması istenmiştir. İşgal güçlerinin amaçlarının bölgede bir Ermeni Devleti (Kilikya) kurmak istedikleri bilindiği için; buna karşılık asker ve jandarma sayısının artırılması istenmiştir.[235] Birinci Dünya Savaşı sonrasında Haçin'e dönen Ermeniler yanlarında çok sayıda silah ve cephane getirmişlerdir. Türkler'i yok etmek amacıyla teşkilatlanarak eğitimlere başlayan Ermeniler, amaçlarına ulaşmak için yapmış oldukları her faaliyetlere büyük bir ciddiyetle yaklaşmışlardır. Ermeniler'in eğitim faaliyetlerini Feke taraflarında teftiş gezisi yapan Kozan Kaymakam'ı Yüzbaşı Taillardat Efendiyi denetlemiştir.[236]

Kilikya Ermeni Hükümeti'ni kurmak için faaliyete başlayan Çavdaryan Avadis Efendi; önce Milli bir meclis kurmuş, daha sonra on iki kişiden oluşan Ermeni İntikam Komitesini kurarak faaliyete başlamışlardır. Ermeni İntikam Komitesi içinde; Eczacı Manısacıyan, Mihran Efendi, Şıkırdıyan Efendi, Misrap Denel Efendi ve Yeresyan Efendi gibi isimler vardır. Bu oluşumların yanında bir de icra komitesi kurmuşlardır ki onun da başında Terzi Manira Efendi ve onun arkadaşları; Terzi Maniğ Efendinin Oğlu Aram Çavuş, Şaş Arsak Efendi, Tapanlı Vannes Efendi vardır. Ayrıca "kamovor" ismini verdikleri ve yabancılardan Baran Hossep Efendi adındaki kamovorun emrine verdikleri dört kişiden oluşmaktadır. Bu komite üyeleri (çete) her sabah kasabadan Mağara ilçesinin yolu üzerinde bulunan Ardıçlıpınar mevkiine kadar gelerek yolda tek yakaladıkları Türkleri önce gasp edip ardından da ölmüşlerdir. Öldürdükleri insanları yola yakın yerlerde bulunan inlere atarak kayıplara karıştırmışlardır. O dönemlerde kayıp insanların ve faili meçhul kişilerin sayısı oldukça fazla olduğu saptanmıştır.[237]1918 yılının Aralık ayında aşama aşama işgale uğrayan Adana ve dolayları da, işgalciler tarafından insanlık suçu işlenerek büyük katliamlar yapılmıştır. Adana halkı yaşadığı olaylardan ötürü tarlalarında bile çalışamaz olmuş halk arasında açlık ve sefalet hat safhaya ulaşmıştır. İstanbul Hükümetinin olaylara tepkisiz kalması halkı iyice zor durumda bırakmıştır.

---

[234] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.379.
[235] BOA, **DH.ŞFR,** Fon Kodu: 603-97-1-1, 25/11/1334.
[236] Kemal Çelik, **age.**, s.225.
[237] Ahmet Kaytancı, **age.,** s.380.

Bölgede yaşanılan ayrılıkçı olaylarda misyonerlerin payının büyük olduğu aşikârdır. Nitekim olayların yaşandığı tarihlerde Haçin'de ismi belirtilmeyen bir misyonerin bulunduğu bilinmektedir.[238] Kaymakam Taillardat'nın kararı ile daha önce şehir dışına çıkartılan Topal Mustafa Efendi (Emmi Mustafa Efendi) ve beraberindekiler, Sivas'ta Mustafa Kemal ile 31Ekim- 1Kasım 1919 gecesi uzun bir toplantı yapmışlardır. Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nın kurulduğunu Kozanlılara bildiren Mustafa Kemal hemen komutan atamalarını da orada yapmıştır.[239] Mustafa Kemal Adana ve havaisinin kurtuluşu için bizzat Yeni Adana Gazetesi'nin sahibi Ahmet Remzi Bey ile irtibat kurarak Milli Mücadelenin örgütlenmesini sağlamıştır. Mustafa Kemal'den almış olduğu talimata uyarak bir gece Adana'dan çarşaf giymek sureti ile kadın kılığında Toroslara geçen ve burada Müdaf-i Hukuk Cemiyetini kuran Ahmet Remzi Bey (Yüreğir), Pozantı'da bir tren vagonunda Yeni Adana Gazetesi'ni yayınlamaya ve halkı bilinçlendirmeye devam etmiştir.[240]

Öte yandan Ermeniler sözde Milli Meclisleri'nin kararı doğrultusunda kendilerine bir askeri teşkilat kurarak başına yöre halkına yabancı olan Cebeciyan isimli birini getirmişlerdir. Fransızların gözetiminde Ermenilerin kurduğu birlik iki taburdan oluşmakla birlikte birinci taburun başına Yedek Subay Avukat Bodiros'u, ikinci taburun başına ise Danel isimli birini getirerek şehrin etrafında alenen talimler yaptırmaya başlamışlardır. Türklerin üzerindeki zulmü iyice arttırarak evlerine davet ettikleri Türkleri öldürüp "Kendi Ölümüz" diyerek Ermeni mezarlığına gömmüşlerdir.[241] Civar köylerde de durum içler acısıdır. Köseler Köyü'nde Ermeni jandarması Agop ile Artin'in sataşmasına karşılık veren Emine, yediği dayaktan ötürü 6 aylık bebeğini düşürmüştür. Gizik Duran'ın Eşi Şerife Hanım Ermeniler tarafından uğradığı tecavüz sonucu yaşadıklarına dayanamayarak intihar etmiştir. Ermeni komiteci Taillardat, Feke'nin Bozet Köyü Muhtarı Hamza ve Kardeşi Musa'yı kurşuna dizdirtmiştir.[242] Kaymakam Ermenak (Arminek)'in yörede yaşayan Ermenilerin başıboş ve kontrolsüz tavırlarına daha fazla katlanamayarak kendisinin bir Osmanlı Hükümeti'nin görevlisi sıfatıyla, Ermenilerin tutumlarının hatalı olduğunu ve kanunsuzluklara asla müsamaha göstermeyeceğini anlatmak istediyse de pek başarılı olamamıştır. Ermenilerle sık sık karşı karşıya gelmesi neticesinde kısa bir süre sonra

[238] BOA, **DH.ŞFR.,** Fon Kodu: 580-11-1-1, 17-03-1334(R).
[239] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli,** Adana Matbaası, Adana, 2002, s.176,177.
[240] Ahmet Remzi Yüreğir, "Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Nasıl Kuruldu?", **Yeni Adana**, 5 Ocak 1953, s.5.
[241] Yusuf Ziya Bildirici, **agm.,** s.263.
[242] **Agm.,** s.264.

görevinden uzaklaştırılmıştır.[243] Yerine yöreden biri ve Ermeni milliyetçisi olan Çalyan Karabet, Yüzbaşı Taillardat'ın onayı ve İstanbul Hükümeti'nin ataması ile tayin edilmiştir. [244] Adana'dan Haçin'e göreve geldiğinde kasabanın her yanına Ermeni bayrakları astırmış ve Fransızlara ait tek bir bayrak bırakmamıştır. Kendisini ziyarete gelenlere Fransız Kaymakamı olduğunu söyleyerek memlekette Fransız bayrağından başka bayrak asılmayacağını söylemekle birlikte Fransız anayasasına uyulacağının garantisini vermiştir.[245] Karabet, görevine başladıktan sonra ilk iş olarak Haçin'de bulunan gönüllü Ermeniler'den beş ayrı lejyon bölüğü kurmuş, kasabada bulunan Ermeniler'e yüzden fazla silah ve çok sayıda mühimmat temin etmiştir. Faaliyetlerine devam eden Karabet, Haçin'in içine ve dışına siper kazdırarak buralarda lejyonlara tahkimat yaptırmıştır.[246]

Çalyan'ın atandığı aşamada Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Milli Mücadele oldukça güçlenmeye başlamıştır. Bölgede çetecilik faaliyetleri yürüten kişilerin Türklerin de milli güçlere katılmasıyla milli kuvvetler büyümeye başlamıştır.[247] Kuva-yı Milliye adı ile işgal bölgelerinde bir örgütlenme alanı bulmuştur. Çukurova Kuva-yı Milliye'sinin bir ucu Haçin bölgesine kadar ulaşmış olduğundan Ermeniler içinde en etkili kişi olan Terziyan Artin ile bir uzlaşma çağrısı yapılmıştır. Kendisinin uzlaşmaya sıcak bakması ve uzlaşmacı taraftarı olması diğer Ermenilerin tepkisine sebep olmuş ve hatta yazmış olduğu yanıttan ötürü; "Kemalistleri tanıyor!" diye Kaymakam Çalyan Karabet tarafından da tepki görmüştür.[248] Çalyan Karabet bir takım ıslahat projelerini uygulamak istese de yörede iyice şımaran Ermenileri kontrol edememekte ve Türklere karşı yapılan mezalimi durduramamaktadır. Aslen Haçinli avukat Çalyan Karabet'de bölgedeki gelişmelerden ve Ermenilerin tutumundan duyduğu rahatsızlığı kendi günlüğünde; Haçin'de yapılan kötülüklerin insanlığa sığar yanı olmadığını belirterek, yapılanların Ermeniler ve insanlık için kara bir leke olduğunu belirterek, yasaların mutlaka failleri cezalandırması gerektiğini dile getirmiştir.[249]Çalyan Karabet, olayları önleyemediği için bunları defterine not alarak kendince vicdanını rahatlatma yoluna gitmiştir.[250]

---

[243] Kemal Çelik, **age.**, s226.
[244] **Age.**, s226.
[245] Ahmet Kaytancı, **age.**, s380.
[246] Kemal Çelik, **age.,** s226.
[247] BOA, **DH.ŞFR.,** Fon Kodu: 578-34-1-1, 19-02-1334 (R).
[248] Mustafa Onar, **Saimbeyli'de Türk Ermeni İlişkilerinden Örnekler**, s228.
[249] Bülent Arı, **Bir Roman, Bir Ağıtla Haçin'de Ermeni Olayları**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 2012, C9, S20, s296.
[250] **Age**, s307.

Feke dolaylarında Arap Ali saldırganlığı başlamışken, Karabet otoritesizliği nedeniyle kaymakamlık binasına bile giremez evinde kapalı kapılar ardında kalmak zorunda kalmıştır. Üstelik Çalyan Karabet'in bacağında çıkan çıban yüzünden ayakta bile duramaz hale gelmiştir.[251] Haçin merkezine iki saat mesafede iki Türk çocuğunu Ermenilerin kuzu gibi doğramasına müdahale eden Lozade İsmail adındaki genç, kulağı ve burnu kesilmek sureti ile vahşice katledilmiştir. Tehdit edilerek evinden uzaklaştırılan Halil İbrahim'in evine zorla giren jandarma çavuşu Artin, onun kız kardeşine tecavüz etmiştir.[252] İlçe Müftüsü Ebazer Efendi yanındaki bir arkadaşıyla birlikte Kandilli Köyü'nde bulunan evine gitmek için yola çıkarlar fakat Derindere mevkiinde arkalarından gelen iki Ermeni süvari onların önüne geçerek ileri bir mevkide Müftünün önünü keserek teslim olmaya zorlamıştırlar. Ancak Müftü teslim ol çağrısına yanıt vermeyince ateş açılır ve müftünün yanındaki arkadaşı vurulmuştur. Süvariler tanınmamak için kasabaya doğru kaçmışlardır. Bu sırada kazada eli silah tutabilecek ne kadar Türk ve Müslüman varsa tutuklanarak Marhasahane Binası'na getirilerek Ermeni çetelerine teslim edilmiştir. Ermeni çetesi para ve silah bahanesiyle teslim aldıkları tüm tutukluları acımasızca döverek darp etmişlerdir. Tesadüf eseri aynı gün bir Ermeni Tahsildar ile birlikte kazaya gelen bir Ermeni tüccarın Yamanlı Köyü'nden geldiklerini ve yol boyunca çete namına hiç kimseyle karşılaşmadıklarını ve güvenli bir şekilde kazaya ulaştıklarını meclise bildirmeleri üzerine; Kaymakam Çalyan Karabet hemen atına binerek Türklerin tutuklu bulundukları yere gelerek onları serbest bırakmıştır.[253] Aynı gece Ermeniler Milli Meclislerinde aldıkları kararla; Tabur Komutanı Avukat Bediros'la, Mağara Nahiye Müdürlüğüne yeni atanan Recepyan Misak ve Jandarma Takım Komutanları Kirkor'un emrine verilen (90) süvari, yükler dolusu cephane ve kelepçe ile 7 Mart 1920 günü Rumlu Köyü'nü[254] basmışlardır. O köyü Tıvranda'nın oğlu Hossep kumandasında (60) jandarma muhafaza etmektedir. Ertesi gün iki kola ayrılarak kırk beş süvarinin başında bulunan Takım Komutanı Bediros ve Nahiye Müdürü Misak Karsavuran Köyü'ne gelmişlerdir. Burada iki saat kadar kaldıktan sonra yanlarına Memiş Ağa Zade Hacı Mustafa'yı da alarak Höketçe Köyü'ne doğru yola çıkmışlardır. Diğer kırk beş kişilik süvarinin başında bulunan Kirkor ile Höketçe'de birleşmişlerdir.[255]

---

[251] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s216.
[252] Yusuf Ziya Bildirici, **agm.,** s264.
[253] Ahmet Kaytancı, **age.**, s381.
[254] Günümüzdeki adı Doğanbeyli Köyü olan Rumlu Köyü, halk arasında Urumlu Köyü olarak da bilinmektedir.
[255] Ahmet Kaytancı, **age.,** s381.

9 Mart sabahı, Kirkor Kuvvetleri Nahiye Müdürü Misak'la Şar Köyü'ne, Bediros müfrezesi de Kayarcık Köyü'nde kamp kurmak üzere Yamanlı Köyü'ne gelmiştir. Yöre halkının sonradan öğrendiğine göre; Kirkor yanında bulunan üç-dört yüz kadar Ermeni'yi Haçin'e savuşturuncaya kadar Takım Komutanı Bediros'un yanında getirdiği Hacı Mustafa Ağa ile Kayarcık Köyü'nde kalacak, Şar Harekâtı bittikten sonra Kirkor Mağara Irmağı'nın sağ tarafındaki köylerde, Bediros'ta sol tarafındaki köylerde bulunun Müslümanları kelepçeleyerek Haçin'e göndereceklerdir. Böylece Kuzeyden gelebilecek Kemalist güçlere yardım edebilecek hiç kimse kalmayacaktır. 9 Mart 1920 günü Şansa Köyü'nden Yamanlı Köyü'ndeki İbrahim Efendi'ye verilmek üzere Karsavuran Köyü'ne gönderilen Yapurzade Mehmet Efendi imzalı posta ulaşmıştır. Postada; 10 Mart sabahı Gizik Duran Kuvvetleri'nin Rumlu Köyü'ne baskın yapacağı, Nahiye ile Haçin'in irtibatının geceden kesilmesi için Göktepe mevkiinin geceden tutulması ve baskından kaçan Ermenilerin Haçin'e ulaşmalarının engellenmesi gerektiği yazmaktadır. Ancak nedeni bilinmeyen bir sebepten ötürü Göktepe tutulamamış, aynı sabah Can Bey komutasındaki Türkler Şar Köyü'nü kuşatmışlar ve böylece ilk savaş Kirkor kuvvetleriyle yapılmıştır. Rumlu Köyü'nün basılacağı haberini alan Bediros'un yanında Yamanlı Köyü'ne getirdiği Hacı Mustafa Ağa'ya gizlice söylenmiştir. O da bu habere istinaden, zaman kaybetmeden civar köylere gizlice haber salarak Göktepe mevkiinin ne pahasına olursa olsun tutulması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca baskından haber alabilmek içinde Aynalıtomas mevkiine iki adam göndermiştir. Gözcüler şafakla çatışmaların başladığını öğleye doğru hafiflediğini ve devam ettiği söyleyince Hacı Mustafa Ağa sevinçle yanında bulunan kırk beş Ermeni'yi de Göktepe mevkiine götürerek kırdıracağını "öldürttüreceğini" söylemiştir. Bir bahane ile Ermenileri kandırarak Göktepe mevkiinde doğru yola çıkarmıştır. Yola çıkmadan öncede Yamanlı Köyü Muhtarı Osman Ağaya, arkalarından elli-yüz kişinin kendilerini takip ederek Ermenilerin silahlarını gizlice almalarını tembihlemiştir. Ermeni jandarmalarının 50 metre kadar önünden giden Hacı Mustafa Ağa ileride gördüğü kalabalığı Türkler sanarak "Gazanız mübarek olsun ey gaziler!" diye hitap etmiştir. Ancak karşısındakilerin Rumlu Köyü baskınından kaçan Ermeniler olduğunu anlayınca işi bozuntuya vermeyerek;

> *"Al Bediros Efendi! Seni müfrezene kavuşturdum, artık size bir şey olmaz. Bana artık müsaade et yardımcımla ben Rumlu Köyü'ne gideyim. Bu gelenler Çapulcu ise onları köyden kovar ve size haber gönderirim. Gelir devam etmekte olan idarenizi devam ettirirsiniz."*[256]

[256] **Age.**, s.382.

diyerek ve müsaade alarak köye doğru yönelince yanlardan ve karşıdan ateş yağmuruna tutulmuşlardır. Bu durumda Beyros; "Bizim yüzümüzden adamlarınız sizi vuracak." diyerek zorla yoldan çevirdiği Hacı Mustafa Ağa ve yardımcını taarruzun yapılacağı son gün öldürmek amacı ile Haçin'e götürmüştür.

Kilikya Ermeni Devleti'nin merkezi saydıkları Haçin'deki Ermeni teşkilat, Van ve Erivan'daki Ermenilerle anlaşarak, karların eriyip yolların açılmasıyla birlikte yola çıkılarak, her iki kuvvetin Sivas'ta birleşerek muazzam bir Ermeni Devleti kurmayı kararlaştırdıkları öğrenilmiştir. Bu durum Sivas Kongresi'nde gizlice gündeme gelmiş ve Ermenilerden önce Çukurova mıntıkasında derhal harekete geçilmesi onaylanmıştır. Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa, Everek Belediye Reisliğine 1.11.1335 tarihli bir belge göndermiştir. Belgede cephelere yapılmış olan tayinlerden bahsederek; Binbaşı Kemal Bey'i Umum Kilikya Kuvvay-ı Milliye Kumandanlığı'na tayin ettiğini ve nam-ı müstear adının vazife süreleri bitene kadar "Kozanoğlu Doğan" olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Yüzbaşı Osman Bey'i de terfi eyleyerek onun nam-ı müstear adının "Aydınoğlu Tufan Bey" olduğunu vazife süresince bu isimleri taşıyacaklarını bildirmiştir.[257] Ayrıca bir gece aniden evinden Ali Fuat Paşa tarafından çağırılan Ali Ratip Bey (Tekelioğlu Sinan), Batı Kilikya bölgesi komutanlığına tayin edildiğini öğrenmiştir. Almış olduğu emir gereğince Sinan Bey'den; öncelikle Niğde'ye giderek protokol gereği silah, cephane ve diğer mühimmatlar konusunda kendisine ve bölgesine destek olabilecek 11. Fırka Komutanı Mümtaz Bey'le görüşerek gerekli tertibat ve teşkilatı aldıktan sonra da Adana'ya geçerek orada teşkilatlanması istenmiştir.[258] Haçin ve çevresindeki köylerde yaşayan Türkler Ermenilere karşı küçük müfrezeler kurarak karşı durmaya çalışsalar da, Kozanoğlu Doğan Bey bölgeye gelene kadar güçlü bir milli bir teşkilât kuramamışlardır. İlk düzenli teşkilât Develi Kaymakamı Atıf Bey'in yardımıyla kurulan kırk kişilik müfrezedir ve kumandanlığına da "Özdemiroğlu Yaşar" takma adı ile Belediye Reisi Kamberlizâde Osman Bey atanmıştır.[259] Kamberlizâde Osman Bey, 5 Mart 1920'de Zamantı Irmağı taraflarında bulunan köylerin silahları toplamak ve mevcut olan müfrezedeki kişi sayısını artırmak, Feke ile irtibat kurmak ve Haçin hakkında bilgi toplamak amacıyla yola çıkmıştır. Ayrıca Gezbel Geçidi'ne elli kişilik bir kuvvet gönderilmiştir. Böylece Zamantı

[257] **Age.**, s.383.
[258] Güven Aykan, **Atatürk'ün Silah Arkadaşı "Çukurovalı Sinan"**, Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Kültür Yayınları, Ulusoymatbaa, Adana, 2012, s21-22
[259] Kemal Çelik, **age.,** s227

Irmağı etrafındaki silahlandırılan Milli Kuvvetleri emir altına alınacak ve Mağara (Tufanbeyli) Nahiyesi ve Şar Köyleri hakkında bilgi sahibi olunacaktır.[260]

Kayseri Everek'te göreve başlayan Yüzbaşı Sinan Tekelioğlu'da heyete katılmış ve kendisi Pozantı ve Karahisalı'da çalışmak üzere görevlendirilmiştir. Tufan Bey, Pınarbaşı, Sarız, Göksun yolu ile Andırında görevlendirilirken, Doğan Bey ise Niğde deposundan aldığı silah ve cephaneleri; Everek'e depolara saklayarak; daha sonra Feke, Haçin, Kozan ve Karahisalı'ya göndererek Türk köylerini silahlandırmakla görevlendirilmiş ve hemen görevlerine başlamışlardır. Haçin'deki mezalimin biran önce son bulması için 10 Mart 1920 günü tensip ederek Rumlu Köyü baskını gerçekleştirilmiştir. Bu harekatta ki öncelikli amaç, özellikle Sis ve Haçin'de Ermenilerin yapmış oldukları saldırılara karşı yöre halkını kurtarmak ve Pozantı- İslahiye tren hattı kuzeyindeki bölge halkını Ermenilerin saldırılarından korumaktır.[261] Sehlik Oğlu Hasan Efendi ile arkadaşları Kurdoğlu Hulisi, Topal Oğlu Halil Arık Ali Efendilerde 11 Mart günü Rumlu'ya geldiler. 12 Mart tarihinde Haçin'deki Ermenilere "Ulusal Kuvvetler Komutanlığı Yüksek Katı'na" Köse Ali Mehmet ile bir yazı gönderdiler ancak ertesi gün geri gelen Köse Ali Mehmet'in getirdiği cevap yazısı pek olumlu olmamıştır.[262]

Öte yandan Sivas Kongresi'ne katılmış olan Kozanlı Kurtoğlu Hulisi Bey, Sehlikzâde Hasan Efendi ve Topaloğlu Halil Efendi ile Everek eşrafından bazı subayların; Coşkun Osman, Veli Can, Develioğlu ve Niğdeli makineli tüfek subayı Enver Abbas Rumlu Köyü'ne yapılan baskına müteakip olarak bölgeye gelmişlerdir. [263] Bu arada Haçin'in kurtuluş harekâtını başlatmak üzere Doğan Bey, 12 Mart 1920'de Everek'den harekete geçerek, Milli Kuvvetlerle birlikte kar ile kaplanmış olan Gezbel Geçidi'nden geçerken büyük zorluklar yaşamışlardır. [264] Ancak yağan kar nedeniyle daha fazla ilerleyememişler. Bu arada Haçin'e iki posta gönderilerek bölgede bulunan Milli Kuvvetlerin Adana ve Kozan'a geçebilmeleri için yol istenmiş ancak Ermeniler bu olaylara çok ta sıcak bakmamışlardır. Kamberlizâde Osman Bey, Feke ve Rumlu'yu kuşatarak Feke'yi 14 Mart 1920'de Ermenilerin işgalinden kurtarmışlardır. Sehlikzâde Hasan ve sayısı artmış olan

[260] **Age.,** s227
[261] **Age.,** s227
[262] Bnz., Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli,** s.225.
[263] Ahmet Kaytancı, **age.,** 384.
[264] Kemal Çelik, **age.,** s229.

müfrezesi (270 kişi kadar) 13 Mart'ta Şansa'ya gelmiş ve Rumlu'nun kurtarılmasında bulunmuştur.[265]

Savaşın uzayabilme ihtimalini düşünen kumandan her türlü ihtimali göz alarak iaşe işini de düşünerek stok yaptırmıştır. Ermenilerden gördükleri baskı, zulüm ve insanlık dışı uygulamalar nedeniyle bölge halkı canla başla çalışarak cephede bulunan mücahitleri desteklemişlerdir. Ermeniler ise Türklerin yapmış oldukları faaliyetlere karşı Haçin'de bulunun ve Türklere ait olan resmi binalar ile camileri yakmışlardır.[266]Kuva-yı Milliye Birlikleri'nin bölgede iaşe, silah ve cephane sıkıntısı çektikleri bilinmektedir. Çukurova bölgesinde bulunan silah ve cephanenin Fransızlara karşı bir direniş yaşanıyor olmasına rağmen; cephanelerin büyük kısmı Haçin'e yani çatışmaların en şiddetli ve yoğun yaşanmış olduğu bölgede tutulmuştur.[267]Ahmet Remzi Yüreğir Milli Mücadele yıllarını anlattığı hatıralarında duruma şöyle değinmiştir:

> *"Heyeti Temsiliye'nin Mucibince Kozan Cephesi'nin silah ihtiyacını Kayseri'deki Fırka temin edecekti. Hâlbuki mesafenin uzaklığı vesaiti nakliyenin noksanlığı, bu cepheye kâfisilah gönderilmesine mani olmuştu. İşte bu yüzden cephenin bu kısmı silah ve hatta ilaç bakımından sıkıntıda idi. Şarki Kilikya Cephesi Kumandanlığı, Garbi Kilikya için silah veren Niğde'de bulunuyordum. Tufan Bey (General Osman Tufan), benim Niğde'de bulunduğumu bildiği için Kozanlı Mahvezade Hacı Süleyman Efendiyi Niğde'ye gönderdi. Süleyman Efendi ile görüşerek 11. Fırkadan aldığım silah ve cephaneyi kendisine teslim ettim. Süleyman Efendi parası ile ilaç temin etmeye çalışıyordu. Bu vaziyeti de öğrendim. Fırka Sıhhiyesinden senet mukabilinde parasız olarak temin ettiğim ilaçları da Süleyman Efendiye verdim. Hacı Süleyman Efendi'nin nakliye kolunu yolcu ettikten sonra cephane ve ilaçların Kozan Cephesi'ne salimen vardığını öğrendim…"*[268]

Kuvayı Milliye Komutanı Kemal Doğan Bey ve yardımcısı Osman Tufan Bey'in Everek'te bulunmalarından rahatsızlık uyan Ermeniler Türkler karşı baskı, zulüm ve katliamları iyice arttırmışlardır. Komiteciler tarafından bölgede katırcılık yapan Everekli Hikmet oğlu Kamil, Vahap Oğlu Mehmet, Mehmet Oğlu Halit, Derviş Oğlu Emin ve Mehmet, Salih Oğlu Ali ile Cırtlaz Mehmet, Ermeniler tarafından boğazları kesilmek sureti ile insafsızca ve zalimce katledilmiştir. [269] İğdelibel Köyü'nden İsmail Bey Obruk Beli'nde

---

[265] **Age.,** s229.
[266]Ahmet Kaytancı, **age.**, s384.
[267] Şerife Yorulmaz, **agm.**, s362.
[268] Ahmet Remzi Yüreğir, "Milli Mücadelede Çukurova (Milli Kuvvetler Kozan'da Büyük Başarılar Kazanıyor)", **Yeni Adana**, 9 Mart 1953, s2.
[269] Yusuf Ziya Bildirici, **agm.**, s.264.

öldürülmüştür. Ayrıca Maraş'tan kovulan Ermenilerin bölgeye gelmesi ile birlikte katliamlar iyice artmış Mart 1920'den itibaren civar köylerdeki Türkleri toplayan komiteciler, 172 masum insanı işkence yolu ile katletmişlerdir.[270] Aynı tarihlerde Adana'da Gökdereliyan isminde, süpürge sakallı eski komiteci Ermenilerden (vaktiyle Mısır'da firari olarak bulunmuş bir ihtiyar Ermeni), Adana'da silahlandırmış olduğu Ermenilerin başına geçerek, muhasara altında bulunan Kadirli'yi kurtarmak için yürüyüşe geçmiştir. Bu durum karşısında muhasara altında bulundurulan Ceyhan, Kadirli, Osmaniye Adana, Haçin, Şar, Zeytun ve diğer Ermeni köylerinde acele edilmesi gerektiğinin bilincinde olan Milli Kuvvetlerin hesabında olmayan bu duruma karşı biran evvel tedbir almaları gerektiğinin farkındadırlar. Ziraa Kemal Doğan ve Komutasındakiler henüz Haçin'e yanaşmamışlardır. Osman Tufan Paşa'nın Tumlu Kaleye sürmüş olduğu küçük bir müfreze beklenmedik bir başarıya imza atmış ve yağmurda çamura saplanan Gökdereliyan'ın çetesine saldırarak onları bertaraf etmiştir. Bu başarı Milli Kuvvetlerin ve Osman Tufan Paşa'nın maneviyatını yükselten bir unsur olmuştur.[271]

Karların erimesiyle birlikte 10 Nisan 1920'de Rumlu Köyü'nden hareket eden Milli Kuvvetler ile Ermeniler Obruk Şelalesi'nin başında ve Cöbük sırtlarında çatışmalar yaşamış ve Ermeniler kasabaya çekilerek şimal cephesinde muhasara altına alınmışlardır. Kasabanın güney cephesi daha önce 21 Mart 1920'de Feke'yi silah kullanmadan alan Kamberlizâde Osman Efendi ile Arap Ali müfrezesinin bir kısmı Gürleşen Köyü'ne gelerek yöre halkı ile birlikte kuşatılmıştır. Öte yandan Osman Tufan, teşkilatlanma çalışmaları yaparken 14 kadar silahlı adamı olan ve adamlarını kendi çıkarları doğrultusunda milli kuvvetlere katılımını sağlamışlar ve onlardan yararlanmışlardır.[272]

Batı Cephesinde Şahin Bey takma ismi ile Gizik Duran ve arkadaşları, Kötün ve Panık Köyleri'nden getirdiği çetelerle birlikte kuşatma yapmıştır. Doğu Cephesi'ni ise Göksunlu Yedek Subay Mustafa Kazım, Göksun ve Yağbasan Köyleri'nden getirdiği çetelerle birlikte kuşatmıştır.[273]Haçin'in bulundu bölge dağlarla çevrili olan bir bölgededir. Bu durumda kazanın hem avantajlı hem de dezavantajlı olmasına neden olmaktadır. Adana'nın diğer kazası olan Tufanbeyli, Feke gibi kazasına gidilebilmesi için mutlaka bu

[270] **Agm.**, s.264.
[271] General Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, Bahar Matbaası, İstanbul, 1964, s82-83-84.
[272] Şerife Yorulmaz, **agm.**, s.363.
[273] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.384.

kazanın içinden geçilmelidir. Yine dağlarla çevrili olmasından ötürü dağlar tarafından yapılabilecek bir kuşatma müsait yapısı vardır.

2. Haçin'in Kuşatılması ve Ermenilerden Temizlenmesi

Türk Milli Kuvvetleri cephe ve teşkilat bakımından iki kısma ayrılmışlardır. Kuzey Cephesine Everekli Tıraş Zade Coşkun Osman Bey, Güney Cephesine ise Feke Kaymakamı Saim Bey tayin edilmiştir. Adana ve çevresinden gelen Türkler bu kuşatmaya katılmışlardır. Niğde'den getirilen dört ağır makineli tüfeğin ikisi cenup cephesine, diğer ikisi ise şimal cephesinin komutanlığına vermişlerdir. Cephelere getirilen 4 katır küçük top işe yaramayacağı düşünülerek geri gönderilmiş ve yerine; 7,5 luk seri sahra topu getirilerek Topbeleni denilen bölgeye kurulmuştur.[274] Bu bölgenin önemi ise doğrudan kazayı Ermenilerin yoğun yaşadıkları bölgeyi görebiliyor olması. Birkaç taarruz yapılmış olmasına rağmen kazaya girilememiştir. Kaymakam Çalyan Karabet kuşatma ile ilgili tutmuş olduğu günlüğüne bazı notlar yazmıştır;

> *"Turp Sarkis tepesi kasabayı etkisinde tutan tepelerin en yakınıdır. Bu tepeyi düşman tuttuğu zaman artık savunma birliklerinindir. Gündüzleri bile başlarını gösteremeyeceklerini yaşayışını değişeceğini, herkesin olduğu yerde duracağını duyurdu. Ermeni mezarlığını (Maşatlık) etkileyen Turp Sarkis tepesinin düzlüğünde müftülerden Hafız Efendi'nin (Ömer Lütfü) sattığı bağda bulunan Amerikanlıların çok yer tutan yetim evleri konutlarında istihkâm tutarak, kasabayı sürekli ateşten kurtarmak üzere savunması zorunluydu. Bunun için arama çetesine komutan görev vermişken(...) savunmaları gereken Turp Sarkisi Tepesi'ni bıraktıklarından, Ertesi sabah düşman sürüsünün (Ulusal Kuvvetleri) burayı almasına, kasabayı baskı altında bulunmasına olanak verdiler. Artık hapis olmuştuk. Obruk yönündeki mevziler, Domuz Sekisi yönünden akın eden çetelerin baskısında bulunuyor. Rumlu'dan (Doğanbeyli) gelecek kuvvetleri bekliyordu(...) Karacehennem Çetesi, Uçoluk Tepesi'ndeki mevzilerdeyken, Çete başılarının Çardak Tepesi yönünden göründüğünü ve otomatikle ateşler saçarak ilerlediklerin anladı, Rumlu (Doğanbeyli) çetelerinin yaklaştığını gören Domuz Sekisi çete kolunda Obruk mevzilerini yan ateşe tutarak, oradaki savunmacıları (Ermenileri), güç durumda bıraktılar. Az çok askerlik görmüş olan Oğlakyan, bulunduğu mevzide direnerek, Domuz Sekisi'nden yanaşmak isteyen düşmana (Türkler) iki saatte yakın yan ateş açılarak, Obruk mevzilerindeki erleri geri çekmeye başarırlar. Sonra yanlarındaki erleri birlikte Sultan Suyu yatağı doğrultusunda Haçin'e çekilirler. Artık Haçin, her yandan ve pek yakından kuşatılmıştı."*[275]

[274] **Age.**, s.384.
[275] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.241.

29 Marttan itibaren kuşatılmış Haçin'deki esir alınan kişilere bölgede yerden işleyen siperler kazdırmışlardır. Ayrıca Ermenilerin ellerinde bulunan silahlar Türklerin silahlarına oranla çok daha iyi durumdadır. 15 Mayıs itibari ile Milli Kuvvetler Haçin'in kuzey yönündeki 6 binadan oluşan mahallîyi ele geçirmişlerdir.[276] Kirkot mevkiindeki Amerikan Koleji'nde okuyan Ermeni kızları muharebenin yoğun yaşandığı bölgeler içinde kaldığından dolayı, okulda okul müdiresi Miss Cold ve birkaç kadın öğretmen ile iki müstahdem kalmıştır. Nisan ayını Mayıs ayına bağlayan gece, Amerikan Koleji çalışanlarının Ermeniler için ajanlık yaparak mektup taşıdıklarını bilen çete liderleri ani bir baskın düzenleyerek okulda bulunanları esir almıştır. Daha önce Doğan Bey'den kendilerine dokunulmayacağına dair teminat alan Miss Cold, bu olay karşısında büyük şaşkınlık yaşamıştır. Esir alınır alınmaz; Doğan Bey'in karargâhına gitmiş ve olayı ona anlatmıştır. Kirkot kesiminin komutanı Çakıoğu (Civan Bey) de Doğan Bey'e bir tutanak göndermiştir. Bunun üzerine Doğan Bey Ermeni olsalar da onların Amerikan Koleji öğrencileri ve çalışanları olduklarını belirtmiş ve derhal bırakılmasını istemiştir. Bu durum Miss Cold'u oldukça sevindirse de Kuva-yı Milliye birliğinde olanları da bir hayli üzmüştür. Onlar en azından esirler arasında bir takas yapmayı istemişlerdir. Bu duruma fazlasıyla sevinen ve duygulananlardan biri de Çalyan Karabet olmuştur.[277]

Müdüre Miss Cold'un isteği üzerine Kumandan Doğan Bey, Miss Cold ve yanındakileri Kayseri'nin Zincirdere'de bulunan Amerikalıların yanına gönderilmiştir. Bu şekilde boş kalan binalardan Türklerin faydalanmasını istemeyen Ermeniler boşalan binaların tamamını yakarak kullanılmaz hale getirmişlerdir. Amerikan Koleji'nin öğrencisi olmaları, bölgede okuyan Ermeni kızları ve 3 Türk Kızı için neredeyse bir hayat güvencesi olmuştur diyebiliriz. Ziraa okulun öğrencilerine hiçbir koşulda okunulmayacağının iki tarafta teminatını vermiştir. Ancak Ermenilerin mahsur kalmalarının ardından koleje saldırarak erzaklarını yağmalamaları, kolej çalışanlarının ve öğrencilerinin milli kuvvetler tarafından ele geçirilmeleri ve kolejin Ermeniler tarafından yakılarak kül edilmesi, Zebercet Coşkun'un "Tarihe Düşen Dipnot: Haçin ve Çallıyan Efendi" isimli romanında tüm gerçekliği ile betimlenmiştir.[278] Amerikan Koleji ve çalışanları özellikle de Miss Cold,

[276] Bildirici, **agm.**, s.264.
[277] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.268.
[278] Bu romanda Haçin'in kurtuluş yıllarında yaşanılanlar gerçek kişilerle kurgulanarak anlatılmıştır. Özellikle Müslüman halkın yaşadığı dram ve uğramış oldukları insanlık dışı uygulamalar anlatılmakla birlikte, Amerikan Koleji ve çalışanlarının olaylar karşısındaki tutumu anlatılmıştır. Kolejin gizlice hizmette bulunduğu Ermeniler tarafından yakılmasının Miss Cold ve yanındakileri derinden etkilemesi ve yangını gözyaşları ile izleyen çalışanların geçirdikleri şok kitabın 15.bölümünde geçmektedir. Bknz: Zebercet

Haçin savaşının başından itibaren tarafsızmış gibi görünseler de; yer altından çekmiş oldukları kablolar vasıtasıyla mahsur olan Ermenilere olan hizmetleri daha sonradan anlaşılmıştır. Üstelik bunu yaparken de Milli kuvvetlerin ruhunu okşamak için; milli harekâtın çok adilâne, müşvikâne ve müstekimane yapıldığını söyleyerek şirin gözükmeye çalışmışlardır.[279] Öte yandan Kirkor, Aram ve Hamparsun üçlüsü, zulüm ve işkence yapmakla kalmayarak her başları sıkıştığında ise Amerikan nüfuzundan istifade etmekten de geri durmamışlardır.[280]

Kuşatma devam ederken Ermeniler; Haçin'de kalan Türkleri katletmeye devam etmişlerdir. Çalgı eşliğinde onların derilerini yüzmüşler, kızgın demirlerle Türklerin vücutlarını dağlamışlardır. Hamile kadınların karınlarındaki bebeklerin cinsiyeti üzerine iddiaya girerek karınlarını bıçak ile yararak doğmamış bebekleri anne karınlarından çıkarmışlar, annelerinin kucağından aldıkları bebekleri havaya atarak altına süngü tutmuşlardır. Bebekleri kazanlara atarak pişirip annelerine "Kuzu Eti" diyerek yedirmeye çalışmışlardır. Ermeniler bu ve bunun gibi insanlıkla bağdaşmayan vahşetlere kuşatma yaşanırken de devam etmişlerdir. Haçin'de yaşanılan vahşet öylesine korkunç boyutlara ulaşmıştır ki; günümüzde bile dinlerken tüyleri diken diken eden ağıtlara dönüştür. Haçin, acıların ve ağıtların adı olmakla birlikte aynı zamanda bir yangının küllerine verilen isim olmuştur. Bu acıyı en derinden yaşayanlardan biri olan ve aynı zamanda Haçin ağıtına kaynak olan kişi Yarpuzizade Melek Hanım'dır. Yarpuzizade Melek Hanım'ın bebeği kucağından alınarak ateşe atılmak suretiyle acıyı en derinden yaşamış bir hanımdır. Yarpuzizade Melek Hanım, yaşadığı bu ağır dram ve dehşete dayanamayarak akli dengesini yitirmiştir.[281] Yarpuzizade Melek Hanım'ın yeğeni Ahmet Kaytancı'nın anlattıklarına göre; Haçin katliamları sırasında kendi ailesinden 40 kişi Ermeniler tarafından katledilmiştir. Teyzesine ait olan ağıta "Hacın yanık şehrin hikâyeleri" isimli eserinde yer vermiştir.[282]

> *Doğan Bey, Haçin'de beni vekil bırakarak, top ve makineli tüfeklerin çoğunu alarak, bizzat Şar Belediyesi'ni ortadan kaldırmaya gitti. Tabi Haçin'in mahsur Ermenileri, Doğan Bey'in ayrıldığını ve kuvvetlerin çoğunluğunun gittiğini de her vakit ki gibi duymuşlardı. (Amerikan Kolejleri bir taraflılık*

Coşkun, **Tarihe Düşen Dipnot: Haçin ve Çallıyan Efendi,** Günizi Yayıncılık, Baskı 1, İstanbul, 2005, s.255, …, 258.

[279] General Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, s.96.

[280] Ahmet Eyicil, **age.,** s.8.

[281] Ahmet Kaytancı ile 22 Eylül 2018 tarihinde yapılan yüz yüze görüşme.

[282] Ek 22.

gösteriyorlardı. Ve şehir haricindeki mekteplerde güya harekâtta milli medeniyetin derecesine şahit olmaları müstelzem imiş. Hâlbuki Amerikalı kadınların yer altında bir kablo ile mahsur Ermenilere çok güzel hizmetlerde bulundukları, bilahare anlaşılmıştı).Kuva-yı Milliye'nin medeni hareketine şahit olarak, vâhi bir zihniyet hüsnü muamele ile işlerine devamına müsaade edilen bu Amerikan Kolejleri, Ermenilere hizmette hiçbir fırsatı kaçırmıyorlar, aynı zamanda bizim çete reislerine çok mültefit görünüyorlar ve milli kuvvetlerin ruhunu okşamak için, milli harekâtın çok adilhane ve müşfikane, müstakimane yapıldığını söylüyorlar ve saman altından sularını yürütüyorlardı."[283]

Osman Tufan Bey'in de hatıralarından anladığımız gibi milli kuvvetler sadece Ermenilere karşı değil, her bakımdan onları koruyup destek olan Amerikalı misyoner kadınlara karşıda büyük bir direniş örneği göstermişlerdir. Esasen daha öncede misyonerlik faaliyetleri ve batılı devletlerin Ermenilere yardımları konusunda ne denli öz veri ile çalıştıklarına değinmiştik. Ayrıca batılı eller "zavallı Ermenileri" ideoloji olarak eğitme görevini "melek" olarak adlandırdıkları misyoner kadınlara vermişlerdi. Onlar da savaş öncesi Ermeniler için yaptıkları kışkırtıcı eğitim anlayışları ile olaylara zemin hazırladıkları gibi savaş sırasında da yapmış oldukları casusluk faaliyetleri ile de gereken desteklerine devam etmişlerdir.

Ermeniler sık sık Haçin'den çıkarak ani baskınlar yapmışlardır. Kilikya Müdafaa-i Milliye Komutanı'nın 13-14 Haziran 1920 tarihinde Develi'de bulunan 20. Kolordu Komutanlığına göndermiş olduğu belgede 8-9 Haziran gecesi düşmanın doğu, batı ve güney bölgelerine ani bir baskın düzenleyerek siperlere girdiklerini daha sonra ise tekrar Haçin'e kaçtıklarını yazmıştır. Ayrıca yine aynı belgede 300 sahra top mermisini ve gerekli mühimmatların acilen Haçin'e sevk edilmesi istemişlerdir.[284] Şar Köyü'ndeki savaşı sonlandırıp orayı alarak cepheleri birleştirmek isteyen milis güçler; Doğan Bey Komutasında harekete geçerek 03 Temmuz1920 tarihinde yapılan bir baskınla bu köy alınmıştır. Bazı kaynaklarda Osman Tufan Paşa'nın Şar'ı aldığını yazsa da Osman Tufan Paşa, Şar'ın alınmasını sağlayan kişinin kendisi değil Doğan Bey olduğunu hatıralarında bildirmiştir;

"Doğan Bey, Şar'ı aldı avdet etti. Hep birlikte Hacin'e bir taarruz yapılmasını rica ettik, muvaffak ettiler. Ben bizzat Şark Cephesinde, Sultan Suyu

[283] Osman Tufan Paşa, **Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, s.82.
[284] "Milli Mücadelede Güney Cephesi 1 (Çukurova 'Adana' Bölgesi)", **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, GenelKurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ocak 1997, Yıl 46, S103, s.21.

taraflarından taarruz edecektim. Top ateşini ve taarruzun umumi harekâtını Doğan Bey, şimal cephesinden idare edecekti.[285]

Gece yerlerini almış olan birlikler sabah ışıkları ile birlikte Haçin'in mazgallı deliklerine kadar ilerleyerek on metre mesafeye kadar gelmişler ancak bir kayadan atlamak sureti ile düşman mevziisine girecek olan milis güçler ne yazık ki Ermenilerin kurmuş oldukları seti ve onun geçilmesini zorlaştıran türlü engelleri bir türlü aşamamışlardır. Esasen bölgede bulunan evler sık ve birbirine dayalı olmasına rağmen evler boş ve insanlar yer altından yaptıkları tüneller vasıtasıyla giriş çıkışı sağlamışlardır.[286] Şar Köyü'nden kaçan Ermeniler Haçin Kazası'na iltihak etmişlerdir. Türk güçleri tarafından etrafları kuşatılan Ermeniler uzun süren muhasara nedeniyle açlık yaşamaya başlamışlardır. Bu açlığa daha fazla dayanamayarak ölüm pahasına huruç harekâtına başlamışlardır. Kalesekisi mevkiine yapılan gece baskında; bir miktar erzak ve mühimmatı ele geçirerek tekrar kazaya dönmüşlerdir.[287]Haçin kuşatılmış olmasına rağmen Ermenilerin aylar belki yıllar süren hazırlıkları nedeni ile bir türlü alınamamıştır. Ermeniler adeta Doğan Bey'i adım adım izleyerek köye saldırabilmek amacıyla, onun bulunduğu bölgeden hareket etmesi için fırsat kollamaktadırlar. Osman Tufan Bey hatıralarında duruma şu şekilde değinmektedir;

"Haçin, birçok fedakârlıklara rağmen düşmemişti. Orası artık müzmin bir cephe halini alıyordu. Doğan Bey küçük bir mesafede geriye gitse veya başka bir vazife ile yer değiştirse derhal mahsur Ermeniler haber alıyor ve hemen huruç[288] *yaparak, muhasırları dağıtıyor ve köyleri tahrip ediyorlardı. Doğan Bey'in daima orada kalması bir zaruret halindedir."*[289]

Kumandan Doğan Bey'in karargâhta bulunmadığı bir zaman diliminde; 06-07/ 08/ 1920 gecesi Topbeleni'ne baskın düzenleyerek kumandan yüzbaşısı Ethem Bey'i, Develi eşrafından Kamberli Şükrü Bey'i ve birkaç kişiyi şehit etmişlerdir. Ayrıca burada bulunan topu da ele geçirmişlerdir.[290] Ermeniler yapmış oldukları bu huruç sırasında topçu zabitini de gazla yakmışlardır.[291] Böylece kısmen de olsa Kuzey cephesi bozguna uğramıştır. Adana Cephesi Komutanı Selahattin Adil Bey'in Genel Kurmay aracılığıyla Haçin Cephesi için istemiş olduğu 105'lik ve 155'lik olan obüs toplarının; 23 Ağustos tarihi ile Sivas'tan

[285] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.84.
[286] **Age.**, s.84.
[287] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.386.
[288] Huruç harekâtı; kuşatma altında olan kale yada bölgenin içinden ani ve hızlı bir saldırı ile kuşatma yapan birliklere zarar vermek için yapılan harekâta verilen isimdir. Kuşatma altında olan kale veya bölgenin askerleri bu şekilde **huruç harekâtı** ile karşı tarafa büyük zarar verirler. Ani ve beklenmedik bir anda bu şekil harekâtlar kuşatmanın kaldırılmasını hatta düşmanın yenilmesini sağlayabilmektedir.
[289] Osman Tufan Paşa, **Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, s.82.
[290] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.325.
[291] General Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, s.92.

yola çıktığı haberlerinin alınmasının ardından, hem cepheyi gezmek hem de topların yerleştirilmesine yakinen şahit olmak maksadı ile 11 Eylül tarihinde Haçin yolculuğuna çıkmıştır.[292] Selahattin Adil Bey; Maraş, Kadirli, ve Kozan'ın ardından 15 Eylül'de kendisini karşılayan Doğan Bey ile birlikte Haçin'e geçerek cepheleri tek tek incelemiştir.[293] Güney cephesini teftiş için Gürleşen Köyü'nde bulunan Doğan Bey'e durumu bildiren bir postayı Mehmet Baykal ve yanına verilen bir arkadaşı iletmiştir.[294] Haberi alan Doğan Bey; ertesi gün yola çıkarak Rumlu Köyü'ne gelmiş ve cephenin nizamını yeniden sağlamıştır. Ermeniler yapmış oldukları harekâtlardan cesaret alarak 23/ 09/ 1920 tarihinde Naltaş, Rumlu ve Gözelim Köylerini basarak çok sayıda zayiat verilmesine sebep olmuşlardır. Bu baskın sırasında yaralanan Doğan Bey tedavi için cephe gerisine çekilmiş, onun yokluğunda cepheye Kumandan olarak o sırada Kadirli'de bulunan(bazı kaynaklarda Misis Cephesinde olduğu belirtilmiş) Osman Tufan Bey verilmiştir.[295] Selahattin Adil Paşa'dan gelen emir doğrultusunda Kurtoğlu Hulûsi, Ahmet Cevdet Çamurdan ile birlikte on atlı olan topluluk zaman kaybetmeden önce Kozan'a ardından Gökdere suyuna kadar ilerlemişlerdir. Yolda iken Feke Kaymakamından acele bir tezkere alan Osman Tufan Paşa, Feke Kaymakamı tarafından yollarda dikkatli ve acele bir şekilde Feke'ye gelerek kendilerini kurtarmalarını istemiştir. Ellerinde hiçbir kuvvet bulunmayan Osman Tufan ve beraberindekilerin zaman kaybetmeden dağılan ve her tarafa ateş veren dağlarda pusu kuran Haçin Ermenilerinin bir an evvel tekrardan ya Haçin'e mahpus edilmesi gerektiğinin ya da oldukları bölgeden kaçırtmak gerektiğin bilinciyle ilk iş olarak dağılan birlikleri yeniden toparlamaya koyulmuşlardır. Bunun için de ilk olarak: Kozan, Kadirli, Göksun, Aziziye ve Develi müftülerine telgraflar çekerek eli silah tutan herkesin Haçin'in kurtarılması için Haçin'e gelmelerini istemişlerdir.[296]

Tufan Bey kendisine karargâh olarak Karsavuran Köyü'nü seçmiştir. Haçin savaşının Anadolu'nun kurtuluşu için nedenli elzem olduğunu bilen Başkumandanlık tarafından Karsavuran Köyü'ne iki ağır top gönderilerek bu toplardan biri Kirazoluğu'na, diğeri ise Domuzsekisi'ne kurulmuştur.[297] "Toplar lüzumundan ziyade muhafaza tehlikesi ile bizi yormuştu. Bir topta elli, diğerinde yüzeli mermi vardı. Topçu subayları asker oldukları

[292] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.325.
[293] **Age.**, s.326.
[294] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.386.
[295] Osman Tufan Paşa, **Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, s.87-88.
[296] General Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, s.100, 101.
[297] Ahmet Kaytancı, **age.**, s.386.

için, milislere ve bizim emirlerimize kıymet vermiyorlardı."[298]Tüm çabalara rağmen Haçin ele geçirilememiş ve bu durum milli kuvvetlerde sabırsızlıklara sebep olmuştur. Osman Tufan Paşa'nın hatıralarında bu duruma istinaden şöyle bahsedilmiştir; "Haçin hâlâ sukut etmemişti. Herkeste sabırsızlık başlamıştı. Komşu kuvvetler kumandanları, bir başa bağlanmamıştı. Harekette iltihak yoktu. Bütün Adana çevresini idare edecek, kuvvetli bir komutana ihtiyaç vardı." [299] Osman Tufan Paşa, Haçin'in uzun kuşatmaya rağmen alınamamasını cephe kumandanlarının birbirinden bağımsız ve her bir komutanın diğer komutanlardan daha önemli bir başarı kazanma gayretinde olmasına bağlamaktadır. Haçin'in en şiddetli çatışmaları yaşanırken cepheler yaklaştıkça Ermeniler bir nevi çember içine alınmışladır. Salahattin Adil Paşa tarafından Osman Tufan Paşa'ya bir emir gönderilerek; cenuptan iki fırka Ermeni askerinin Kozan'a yürümekte olduğunu ve amaçlarının Haçin'deki ateş hattından Haçin ve Ermenileri kurtarmak olduğunu, Kozan halkının kuzeye doğru hicrete başladıklarını ne pahasına olursa olsun Haçin'in zapt edilmesi gerektiği emredilmiştir. Salahattin Adil Paşa'dan gelen emir ile Osman Tufan Paşa o gece hücuma geçmiştir. 16 Ekim 1920 günü sabahın ilk ışıkları ile birlikte Kadirli Müftüsü Osman Nuri Efendi'nin Kuran'dan okuduğu dua ve "vatanın kurtuluşu için ya şehit ya da gazi olunmak gerektiği" konusunu içeren konuşması ile birlikte "Allah, Allah" sesleri ile hücuma geçildi. 16 Ekim sabahına kadar devam eden çatışmalarda Milli Kuvvetlerin durmayacağını anlayan Ermenilerin bir kısmı bir değneğe kırmızı bir bez bağlayarak Kalekilise'ye asarak "teslim oluyoruz" mesajı vermişlerdir. Bir gurubu "yaşasın Mustafa Kemal" çığlıkları ile teslim olmuştur.

Aram Çavuş, Ermenilerin büyük çoğunluğunu kaçırmak istemiştir. Ermenilerin kaçma girişimine karşı Milli Kuvvetlerimiz önlem almıştır. Özellikle keskin nişancı Tufanbeylili Çek Osman Oğlu İsmail Çavuş, Maşatlık yakınlarına Evci'den Hamza Çavuş'u koymuştur. Dere aşağısına kaçanlar İsmail Çavuş'un, dere dışına kaçanlar ise Hamza Çavuş'un hedefine düşmüşlerdir. Ermeniler en çok ölüyü kaçış sırasında iki makineli tüfek arasında vermişlerdir.[300] 17 Ekim 1920 tarihinde gelindiğinde sabahın ilk vakti ile birlikte iki top birden atışa başlanmıştır. Toplardan biri arıza verse de büyük top atışlara devam etmiştir. Durumu Osman Tufan Paşa şu şekilde anlatmaktadır; "Mermisi çok olan topun silindir yayı bozuldu, işlemedi. Mukabil taraftaki ağır topunda, barut hakları torbada ölçüsüz

[298] Osman Tufan Paşa, **Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları,** s.91.
[299] **Age.**, s.81, 93.
[300] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli,** s.347.

gelmiş; uzun, kısa tesadüfsüz atışlar yaptı. Bazı isabetle kale duvarları deldiğinden, Ermenilerin maneviyatını sarstı."[301]

Bu taarruz karşısında büyük yıkımların yaşanması Ermeniler üzerinde büyük bir moral bozukluğuna neden olmuştur. İlk taarruzda olduğu gibi ikinci taarruzun da sabah vaktinde olacağını düşünen Ermeniler; Tepe mahallesinde toplanmaya başlamışlardır. Manastır köprüsü başında bekleyen bölük yatsı ezanını müteakiben İlyasbayırı mevkiinden sessizce şehre doğru girmeye başlamışlardır. Tufan Bey; İlyasbayırı'nın başına ilk taarruz bombasının ve Kağnı pazarı mevkiimdeki birliklerin harekete geçerek girilen ve ele geçiren evlere yerleştirilen bombaların ateşlenmesi emrini vermiştir. İlk giriş bombasını bayırın başında bölük komutanı Süleyman Baytok'un atmasıyla birlikte; Kağnı Pazarındaki bölük komutanı Rıfat Karaduman'la Çerkez Ali müfrezeleri taarruza geçerek bomba döşenmiş olan binaları ateşlemişlerdir. Ani yaşanılan baskın neticesinde şaşkına dönen Ermeniler şehir içine doğru kaçmaya başlıyorlar. Artık şehre girilerek iki taraf arasında sokak çatışmaları başlıyor. Türklerin eline geçer korkusuyla Ermeniler; Kalekilise, Murahhasane Binası, hükümet binasını ve jandarma komutanlık dairesini ateşe vermişlerdir. Bu bölgedeki bir dereden faydalanarak Ermeniler karşı tarafa geçerek şafaktan önce Gökçebel mevkiinde toplanmışlardır. Haçin'de 10 Mart 1920 tarihinde Ermeniler ile Türkler arasında başlayarak 18 Ekim 1920 gününe kadar devam eden savaş; nihayet sona ererek şehir artık Türk Kumandanı Tufan Bey'in eline geçmiştir. Osman Tufan Paşa bu zaferin neticesinde şöyle söylemektedir;

> *"Dağlara tırmanmak sureti ile kaçmaya teşebbüs edenler vurulmuş kalmış, birçoğu boğuşma esnasında ölmüştü. Sağ kalanlar toplanarak Develiye sevk edildiler. Her şey bitmiştir ümidiyle yanık Hacın'ı gezerken, görülmeyen bir köşeden patlayan bir silah sesi ve birimizden yaralanması… Bu hal tekerrür etti. Kasabanın mağaralarında kalanlar, fırsat buldukça bu işi yapıyorlarmış. Yukarıdan gaz dökmek sureti ile mağaradan çıkartıyorduk Tam sekiz ay süren mücadeleden sonra, Haçin zapt edildi ve cezası olarak yakıldı.*[302]

Haçin'in kurtuluşundan sonra 07 Mart1921 tarihinde Kozan havalisinde gösterdiği üstün hizmetinden dolayı Riyaset Refakat Zabiti Tufan Bey'in terfi etmiştir.[303] Öte yandan Haçin'de gerek Ermenilerin çıkarmış olduğu yangınlar gerek kurtuluşu sırasında çıkan yangınlar neticesinde Haçin'de neredeyse yanmamış tahrip olmamış tek bir bina kalmamıştır. Özelikle Ermeniler tarafından çıkarılan yangınlar elli üç saat boyunca devam

[301] Osman Tufan Paşa, **age.**, s.92.
[302] Osman Tufan Paşa, **age.,** s.93.
[303] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 46-298-4, 07/03/1921.

etmiştir. Devam eden yangınlar neticesinde kasabada tahminen iki bin hane, beş kilise, beş okul, yüz elli kadar dükkân, han, belediye, reji daireleri yanmıştır. Geriye sadece sekiz yüz hane kalmıştır.[304] Bu sırada Gökçebel'de toplanan 200 kadar Ermeni; Himmetlili Gavur Hamza'nın (Ali Osman Hamza) kılavuzluğunda Ceyhan'a giderek burada bulunan Fransız birliklerine iltihak edilmişlerdir. [305]

Köylülerinden Kazak Hasan'ın kızının kaçırılması olayı yüzünden köylüleri ile kavgalı olduğu ve bu yüzden Fransız yanlısı Ermenilere sığınarak onlar için Kalekilise'den Milis Güçler'e doğru başarılı atışlar yaptığı bilinmektedir.[306]Kaçma ustası olan Aram Çavuş ve yanındakiler Mahmutlu yolunu izleyerek Sağırsekisine geçerek orada gizlenmişlerdir. Aram Çavuş gibi kaçma girişiminde olan Çalyan Karabet, yolda Yardibililer'e yakanmış; "Beni öldürmeyin ben kaymakamım size anlatacaklarım var!" dese de kurtulamamıştır. Ali Osman Hamza'nın rehberliğinde Tılan'a ulaşan Ermenilerin kuşatılması için yakalanmaları için Tufan Bey, geçici olarak Haçin'in merkezi olarak Gürleşen'i seçmiş ve Doğan Bey'e ulaşabilmek için yola çıkmıştır. Doğan Bey'e bilgi vererek ertesi gün oradan ayrılmış Kozan'a gelerek yetkilileri bilgilendirmiş ve Haçin'den kaçan Ermenilerin Tılan Değirmeni'ne sığındıkları haberini alarak, orayı kuşatmak maksadı ile aldığı emir doğrultusunda Tılan'a gitmişlerdir. Kuşatma esnasında değirmenin tabanından sızarak boğazlarına kadar gelen sazlık, su ve çamurun içinden geçerek orayı iyi bilen bir Ermeni'nin önderliğinde Ceyhan'a ulaşmışlardır. Buradan da Fransızların yardımı ile Beyrut'a geçmişlerdir. [307] Haçin Ermenileri'nin Develi'ye gönderilmesinin akabinde şehirdeki Ermeni nüfusunda artış yaşanmıştır. Burada bulunan Ermenilerin; mal, can ve namusları Türk Ordusu'nun ve Develi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teminatı altındadır. Hâlbuki Fransızların teminatı altında olan Ermeniler onların ordularına girerek Türklere karşı akıl almaz zulüm ve katliamlara imza atmışlar ve Haçin'den kaçarak Adana'ya ulaşmaya çalışan Ermeniler yol güzergâhındaki Türk Köyleri'ni basarak katliamlar yapmış ve köyleri yakıp yıkmışlardır. Haçin'de Türklere yaşatmış oldukları olaylardan dolayı Ermenilere karşı öfke duyan kişilerin özellikle de Gizik Duran ve Arap Ali Çeteleri'nin intikam almak istemeleri üzerine; Develi Belediye Reisi Özdemiroğlu Yaşar Bey'in evine çete liderleri davet edilerek toplantı yapılmıştır. Toplantıda intikam almanın, Ermenileri öldürmenin doğru olmayacağı ve bunun Türklere yakışan bir durum olmayacağı, özellikle

[304] Gani Girici, "Ermeni Komitecilerinin İç Yüzü", **Yeni Adana**, 27 Ekim 1973, s.5.
[305] Ahmet Kaytancı, **age.,** s.386.
[306] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.348.
[307] **Age.**, s. 348, 349.

dünya kamuoyunda bu durumun çok kötü sonuçlara neden olacağı anlatılarak bu isteklerden vazgeçmeleri sağlanmıştır.[308]

C. Haçin Savaşı'nın Unutulmaması Gereken İki Büyük Kahramanı

1. Gizik Duran (Attığını Vuran Duran) ve Faaliyetleri

En eski zamanlarından günümüze değin tarihin hemen her çağında haksızlığa uğradığını düşünen, mevcut koşulları yadırgayarak şikâyetçi olan, kendisine dayatılmış olan görevleri yerine getirmek istemediği için düzene başkaldıran isyankâr ruhlu insanlar olmuştur. İşte Gizik Duran'da bu insanlardan sadece biridir. Gizik Duran 1897'de Haçin Kazası'nın Cumhurlu Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Okuryazarlığı olmayan Duran; I. Dünya Savaşı sırasında askerlikten kaçarak dağlara sığınmış ve bulunduğu bölgede eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştır.[309] Bu kaçış süresi boyunca ihmal etmediği tek şey ise en sevdiği hobisi olsa gerek, tüfekle atış talimleridir. Ona "Gizik" unvanının verilmesine neden olan keskin nişancılıktaki mahareti ve kaçak geçirdiği günler boyunca dağlarda arında hiç iz bırakmadan ustaca gizlenmesidir.[310]

I. Dünya savaşını bitiren Mondros Mütarekesi sonucunda dağdan inmiş, ancak eşkıyalık ettiği süreç boyunca mağdur ettiği insanların yapmış oldukları şikâyetler nedeniyle tutuklanarak Adana Cezaevi'ne hapis edilmiştir. Gizik Duran'ın hapis günleri çok uzun sürmemiştir. Fransızlar Adana'ya geldikten bir süre sonra hapishaneleri gezerek, kendi amaçları için onlara hizmet edecek adamlar seçmeye başlamışlardır. Özellikle de Asker kaçakları onların gözünde vatan sevgisi taşımayan ve vatanında yaşanılan olaylara karşı ilgisiz olan kişiler olarak en ideal insanlardır. Bundan dolayı salıverilen Gizik Duran köyüne dönmüştür. Bir süre sonra Cumhurlu Köyü'ne Artin Çavuş önderliğinde Ermeni jandarmaları gelerek, muhtarın odasına oturup köylüleri toplatmıştır. Gizik Duran'ın gelmesi üzerine Artin Çavuş, köyde silah, teçhizat vb. şeylerin olup olmadığını Duran'a sormuştur. O'da köyde hiç bir şey kalmadığını av tüfeklerinin bile toplandığını söyler. Bu

[308] Metin Ayışığı, **age.**, s15.
[309] Remzi Kılıç, "Milli Mücadele'de Gizik Duran ve Faaliyetleri, Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Araştırmaları Merkezi", **IV.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No6, Kayseri, 10-11 Nisan 2003, s.368.
[310] Hayrettin Ivgın, "Gizik Duran Ağıtları, Çukurova Üniversitesi Türkoloji araştırmaları merkezi", **3. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni, Sempozyum Bildirileri,** Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998, s.390.

sözlerin ardından acımasızlığıyla nam salmış olan Artin Çavuş, sıranın artık kendilerine geçtiğini ve artık intikam vaktinin geldiğini söylemiştir. İntikam hırsıyla gözü dönen Artin Çavuş, köyün en güzel kadınını (Süleyman Kâhya'nın dul gelinini) gece vakti kendisine getirmesini ve böylelikle sadakatini ispatlamasını Gizik Duran'dan istemiştir. Bu sözler üzerine daha fazla kendisini tutamayan Gizik Duran, belinden çektiği bıçağı Artin Çavuş'un kalbine saplamış ve diğer jandarmaları da öldürerek arkadaşı Halil ile birlikte Kozan Dağları'na kaçmıştır. Zamantı Irmağı üzerinde bulunan Pungu (Kılıçkaya) Köyü'ne gelen Gizik Duran ve arkadaşına; Arap Ali, Hacı Ahmet, Yavuz Ali ve Cılaz İsmail'de katılmıştır. Çok geçmeden bu ekibe yeni katılanlar olmuş ve böylece Gizik Duran'ın etrafında yaklaşık otuz kişi toplanmıştır. Bu insanların çoğu Ermeniler tarafından aileleri mağdur edilen ve onlardan intikam almak insanlardır.[311] Gizik Duran ve yanındakilere yardım edenlerin çoğu onları Ermeniler karşı kendilerini koruyan birer güvence olarak görüyordur. Develi'de Kilikya Komutanlığı karargâhı kurulunca, ortaya çıkan silahlı kuvvet ihtiyacı Gizik Duran ve arkadaşları ile kurulan irtibat neticesinde kısmen sağlanmıştır. Bu irtibatın kurulabilmesi ve bölgede Fransızlar ile iş birliği yapan Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip'in de bizzat çekindiği Gizik Duran ve arkadaşlarının milli kuvvetler safına geçirilmeleri kararı alınmıştır.

Gizik Duran ve çetesi ile görüşen Aydınoğlu Tufan Bey'e, milli kuvvetler tarafına geçerek namuslu ve uslu olmaya söz vermişlerdir. Onların Toros Dağları'nın her yerini çok iyi bilmeleri çok büyük bir avantaj olmuş ve Kuvay-ı Milliye'nin bölgede vurucu gücü haline gelmişlerdir. Doğan Bey'in emri ile Gizik Duran ve arkadaşları 9-10 Mart 1920 gecesi öncü kuvvet olarak Rumlu (Doğanbeyli) Köyü'nü basarak Ermeni çetelerine ağır kayılar verdirmişlerdir. Geriye kalan Ermenilerin bir kısmı ise kaçarak Haçin'e sığınmışlardır.[312] 3 Temmuz 1920 tarihinde kuşatılan Şar Köyü'nün alınmasında da başarılı şekilde görev almıştır. Gizik Duran ve arkadaşlarının milli kuvvetlere katılmasıyla birlikte ondan cesaret alan bazı Türk asıllı devlet görevlileri de yavaş yavaş Milli Kuvvetlerin tarafında görev alabilmek için temaslara başlamışlardır.[313]Gizik Duran ve arkadaşlarının milli kuvvetler tarafına geçerek faaliyetlere başladıkları haberi Fransız ve Ermeniler tarafından da çabucak öğrenilmiştir.[314]Fransızların Kozan Mutasarrıfı Taillardat (Tayyarda), Develi Kaymakamı Âtıf Bey'e Gizik Duran ve arkadaşlarının Develi'de olduklarının haberini aldıklarını

[311] Remzi Kılıç, **agm.**, s.369.
[312] **Agm**, s.367.
[313] Hayrettin Ivgın, **agm.**, s.391.
[314] Remzi Kılıç, **agm.**, s.367.

onlarının tutuklanarak en yakın Jandarma Karakoluna teslim edilmesini istemiştir. Âtıf Bey ise Gizik Duran ve arkadaşlarının milli direnişler için çok önemli bir unsur olduklarının bilincinde olduğu için; yapılan tahkikat sonucunda ilçede herhangi bir çete unsuruna rastlamadıklarını rapor etmiştir. Ancak Taillardat almış olduğu bu cevaba inanmayarak bölgeye bizzat gitmeye karar verir. Yanına Kozan Jandarma Komutanı Ali Saip ve yüz kişiden fazla olan askeri bir kalabalıkla Develi'ye bağlı Çataloluk Köyü'ne kadar gelmiş ve Gizik Duran ve yandaşlarının hâlâ kazada olduklarını bildiklerini, eğer teslim edilmezlerse Mondros Mütarekesi'ne istinaden bölgenin işgal edileceğini bildirmiştir. Bu durum İstanbul Hükümeti'ne de yazılan bir yazı ile bildirilmiştir.[315]İstanbul Hükümeti tarafından da Gizik Duran ve arkadaşlarının teslim edilmeleri için Develi Kaymakamlığı'na çeşitli baskılar yapılmıştır. Bütün bu baskılara rağmen Gizik Duran'ın çetesine katılımlar devam etmiştir.[316]

Mösyö Taillardat'ın tehdit dolu yazılmış mektubuna karşılık olarak aynı sertlikte bir mektup yazılması kararı verilmiş ve Veysel Çavuş'a yazılan mektubu iletmesi için verilirken; Kozan'ın kurtuluşu için askeri hazırlık yaptıkları gibi propaganda dolu sözleri sarf etmesini istemişlerdir. Develi kaymakamının gönderdiği mektubu ve Veysel Çavuş'tan aldığı havadisler neticesinde bölgenin kendisi için güveni olmadığını anlayan Mösyö Taillardat ve yanındakiler Kozan'a geri dönmüşlerdir. Yaşanılan bu hadiseden dolayı kendisinden Gizik Duran'ın intikam alacağını düşünen Ali Saip ise Milli Kuvvetler ile temasa geçmek için fırsat beklemeye başlamıştır. Gizik Duran'ın yakalanamaması üzerine Ermeni çeteleri sık sık Gizik Duran'ın akrabalarının yaşadığı Cumhurlu Köyü'ne giderek ani baskınlar yaparak halka zulüm etmişlerdir. Gizik Duran'ın yakalanması için Ermeni asıllı Teğmen Misak görevlendirilmiştir. Teğmen Misak bir gece yarısı Cumhurlu Köyü'ne baskın vererek Gizik Duran'ın eşi Şerife Hanım'a tecavüz etmiştir. Bu utanç yüzünden Şerife Hanım intihar etmiştir.[317] Gizik Duran, Develi İstiklal Komitesi tarafından Ali Saip'in Türklerin aleyhinde faaliyet yapmayacağına dair yemin ettirilerek etkisiz hale getirilmesi, etmezse öldürülmesi için görevlendirilmiştir. Kozan İşgal Kuvvetleri Komutanı, Haçin'de bulunan Ermenilere yardım amacıyla silah, cephane ve para yardımı göndermiştir. Bu yardımın Haçin'e ulaşmaması için Feke Kazası Belediye Reisi Cemil Bey, yanına aldığı on beş kişilik ekibi ile birlikte Gizik Duran'a durumu bildirir ve yapılan müzakere neticesinde Bozat Gediği denilen bölgede Ermeniler için pusu kurulur. Göksu

[315] Bkn, Remzi Kılıç, **agm.**, s.367,368.
[316] Hayrettin Ivgın, **agm.,** s391.
[317] Remzi Kılıç, **agm.,** s368.

Karakolu'na 2 kilometre kala Bozat Gediği'nde posta aracının önü kesilerek içinde eşine tecavüz eden Teğmen Misak'ın da[318] olduğu gurup öldürülür. Ele geçirilen teçhizat Milli Kuvvetlere teslim edilir. Bozat Gediği (Geçidi) olayı düşman askerlerine karşı yapılan ilk eylem ve bölgede sıkılan ilk kurşun olması bakımından önemlidir.[319] Gizik Duran yaşanılan olaydan sonra Develi'nin Pungu Köyü'ne geri dönmüştür. Kamberli Osman'ın topladığı askerlerle Rumlu'yu Fransızlardan geri almıştır. Bu olaydan sonra Feke'nin alınması için harekete geçecek olan Kamberli Osman'ın 850-1000 kişi kadar olan ekibine Gizik Duran'da katılmıştır. Feke'nin on beş bin kişi tarafından kuşatıldığını yarım saat içinde ilçenin kayıtsız şartsız teslim olmasını aksi takdirde Ermeni ve Fransızların yok edileceğini Kamberli Osman gönderdiği bir mektupla bildirmiştir. Herhangi bir yardım çağrısına karşı telgraf hatları da kesilince Ermeniler Kozan'a doğru kaçarak ilçeyi boşaltmışlardır. İlçede sadece 80 kişi kadar Ermeni kalmış böylece 15 ay süren işgalden sonra tek kurşun atılmadan Feke işgalden kurtarılmıştır.[320] Milli kuvvetler Ermeni çetelerinin tedbirlerini bozmak için öncü birlikler çıkarma kararı almıştır. Mağara'ya çıkmakla görevli olan Hasan Seklikoğlu Kuvvetleri'nin öncü gücü Gizik Duran buyruğundaki 55 kişilik kuvvetle birlikte 9 Mart 1920 tarihinde yola çıkarak aynı günün öğlen saatlerinde Çatalçam'a gelmişlerdir. Çatalçam'da dükkâncılık yapan bir Ermeni'nin olduğunu öğrenen Gizik Duran onu bularak öldürmüş ve dükkânındaki malları çetesindekilere dağıtmıştır.[321] Çatalçam'a geldikten sonra bir Rumlu Köyü'ne posta çıkartmış ancak durumdan haberdar olan Ermenilerin çoğu Haçin'e kaçmışlardır. Köyün muhtarı Şahinler'den İsmail Çavuş'un babası İbrahim Hoca, baskından sonra Ermenilerin oğullarına bir şey yapacağından korktuğu için baskını Seksenoğlu Agap'a duyurtmuştur.[322] 19 Mart 1920'de Rumlu Köyü'ne giren Gizik Duran ve beraberindekiler köyü ele geçirmişler ve Ermenileri tutuklamışlardır.[323]

Türklere yapılan zulümden Kirkor Şinikyan'ın yaptıklarından fazlaca etkilenen Gizik Duran Ermenilerin "aman" dilemelerine aldırış etmemiş ve 4 Ermeni'yi vurmuştur. Gizik Duran'ın öldürücü eylemleri 11.1.1920 günlü şifreye ve Doğan Bey'in Eşelit toplantısında verdiği direktiflerle uyuşmamaktadır. Üstelik bu eylemler Ermenilere yapılan uzlaşma

[318] **Agm.**, s369.
[319] Hayrettin Ivgın, **agm.**, s390.
[320] Remzi Kılıç, **agm.**, s.370.
[321] Mustafa Onar, **Hacın Dosyası,** s.122.
[322] **Age.,** s.123.
[323] Remzi Kılıç, **agm.**, s.370.

çağrılarında onların uzlaşmamak için kullanmış oldukları bir "koz" olmuştur.[324] Cebeciyan kırk kadar Ermeni Çetesi ile Dallıçam'a kadar gelmiş olmasına rağmen Gizik Duran'ın çetesi ile girdiği çatışmada tutunamayarak köye giremeden geri dönmüştür. Gizik Duran'ın öncü kolun vurucu gücü olarak Rumlu Köyü'nü ele geçirmesiyle Mağara Ovası bütünüyle Ulusal Kuvvetlerin denetimine geçmiştir.[325]Gizik Duran'ın faaliyetleri ile Ermenilerin savunma hattı kırılmış ve Doğan Bey Gizik Duran tarafından ele geçirilen Rumlu Köyü'ne karargâhını kurmuştur. Haçin Kuşatıldıktan sonra Haçin'in batısında yer alan yüksek dağın eteğindeki Manastır'da Ermenilerin silah, cephane ve tahıl depoları Gizik Duran tarafından kuşatılmış ve ele geçirilmiştir. Bu olayın üzerine Kumandan Tufan Bey tarafından Gizik Duran'ın adının Şahan Bey olmasını istemiştir.[326]Mart 1920'de başlayan Haçin savaşları yaz ayları boyunca devam etmiştir. 3Temmuz 1920 tarihinde kurtarılan Şar Köyü çatışmalarında da yer almıştır.[327] Develiden getirilen topların Cephelere yerleştirilerek top atışlarına başlaması üzerine Cebeciyan; "Bu Gizik Duran'ın işi değil! Bu işte devletin eli var. Başınızın çaresine bakın Kaçın!"[328] diyerek Ermenileri uyarmıştır. Ermeniler kaçmaya başlarlar ve iki kola ayrılırlar. 80 kadarı Sağırseki'ye gelince Gizik Duran ve adamları etraflarını çevirir. Çatışma başlar ve Gizik Duran'ın ekibinden iki kişi vurulur birkaç kişi de ağır şekilde yaralanır. Çatışma sonucunda 85 tüfek ele geçirilir. Her türlü yaşanılan güçlüğe rağmen Haçin 15-16 Ekim 1920 gecesi Türkler tarafından ele geçirilmiştir. Bu zaferin kazanılmasında kuşkusuz en önde canla başla mücadele eden gözü kara Gizik Duran ve arkadaşlarının rolü büyüktür. Saimbeyli'nin kurtuluşundan sonra Pağnık Jandarma Karakol çavuş görevi de yapmıştır.[329] Gizik Duran'ın ekibinden çoğu savaşın bitiminden sonra köylerine dönerler. Gizik Duran savaştan sonra Yüzbaşılık unvanı ile terfi olmuş ve köylüler nezdinde "Ağa" olarak anılmaya başlamıştır. Cumhuriyet Dönemi ile çiftçiliğe başlayan Gizik Duran, bir müddet sonra köylüler ile anlaşamamıştır.[330]

Bir Cuma günü namaz vakti Gizik Duran camiye giderken pusuya düşürülür. Bu olayın ardından cami imamının da yönlendirmesiyle şikâyetçi olur ancak sonuç alamayınca; "kendi işimi kendim hallederim" [331]der. Ve 1926 yılında yeniden silahını alıp dağa çıkar. Eşkıyalığı sürecince 26 kişiyi öldürdüğü ve gasp ve ev basarak soygunlara başlamışlardır.

[324] Mustafa Onar, **Hacın Dosyası**, s.23-24.
[325] **Age.,** s. 130, 131.
[326] Cezmi Yurtsever, **Sis,** s.215.
[327] Remzi Kılıç, **agm.,** s.374.
[328] Cezmi Yurtsever, **Sis,** s.216.
[329] Remzi Kılıç, **agm.**, s.374.
[330] **Agm.**, s.374
[331] Hayrettin Ivgın, **agm.**, s.392.

[332] Kendisine ateş edenleri tek tek vurur. Müfrezeler gelip Duran'ı evinde ararlar ancak bulamazlar. Duran artık yeniden "Gizik" unvanına sarılmıştır ve evinin de eteklerinde yer aldığı Ballı Kaya denilen yüksek dağda saklanır. Jandarmalarla girmiş olduğu çatışma neticesinde; Murtaza Çavuşu, İbrahim'i, Çavuş Ali'yi vurur. Bu olaylar neticesinde Hükümet tarafından kellesini getirene 500 lira ödül verileceği duyurulur.[333] Gizik Duran'in çetesinden "Yırtlaz İsmail"; Elpen (Gökmenler) Köyü'nden olan ve o sırada askerlik görevini yapan Kel Kadı Osman (Osman Yazar)'ın karısı kaçırılmıştır. Kimileri bu hanımın Gizik Duran için kaçırıldığını söylemiştirler. Kaçırılan kadının kocası İç İşleri Bakanlığı'na yazmış olduğu dilekçe ile Gizik Duran'ı kendisinin bulup vurabileceğini söylemiştir. Ve bakanlıktan almış olduğu izin ile birlikte yanına iki kişi daha verilerek yola çıkmıştır.[334] Kimi kaynaklarda Kel Kadı Osman Gizik Duran'ı Cumhurlu Köyü'ndeki evinin önünde pusuya düşürerek öldürmüştür.[335] Osman Yazar komutasındaki müfrezeler tarafından 29 Haziran 1929'da öldürülmüştür.[336] Kimi kaynaklarda ise Kadı Osman'ın yaşlı annesi Gizik Duran'a haber salarak konuşmak istediğini söylemiştir. Gizik Duran konuşmak için yaşlı kadının evine gitmiştir. Tam eve yaklaştığında evin damında bulunan Kadı Osman ve arkadaşları tarafından ateş açılmıştır. Silah kullanmaktaki mahareti, hızı ve çevikliği ile tanınan Gizik Duran bu kez silahına davranamadan sırtından vurulmuştur. Dere kıyısına doğru kaçmış ve aşırı kan kaybından yere yığılarak hayatını kaybetmiştir. Saimbeyli'ye telefon açılarak Gizik Duran'ın hayatını kaybettiği haberi verilir. Hükümet adamları gelerek Gizik Duran'ın cansız bedeni alınarak önce Saimbeyli'ye götürülerek bir hekim tarafından incelenerek rapor tutulmuştur ve defnedilmek üzere kendi köyü olan Cumhurlu Köyü'ne götürülerek defnedilmiştir. Ölümünden 5 yıl kadar sonra gerçekleştirilen Soyadı Kanunu kapsamında Gizik Duran'ın ailesine "Ölmez"[337] soyadı verilerek adeta vatanını düşmanlara teslim etmeyen kimilerine göre "Kahraman", kimilerine göre ise "İsyankâr bir Haydut"un filmlere, destanlara konu olan hayatı ölümsüzleştirilmiştir. İnkâr edilemeyecek gerçeklik Gizik Duran'ın Haçin ve çevresindeki Ermenilerin kalplerine salmış olduğu korkudur. O ve çetesinde olanlar gözü kara ve ölümden korkmayan insanlardır. Öyle ki Gizik Duran'ın ölüm haberi alınmış olmasına

[332] **Agm.**, s.392.
[333] Cezmi Yurtsever, **Sis,** s.218.
[334] Hayrettin Ivgın, **agm.,** s.392.
[335] **Agm.**, s.392.
[336] Remzi Kılıç, **agm.**, s.374.
[337] Cezmi Yurtsever, **Sis,** s.218.

rağmen uzun bir süre kimse onun öldüğüne inanmak istememiştir. Ölümünün ardından ağıtlar yakılmıştır.[338]

2. Şehid-i Muhterem Saim Bey

Saim Bey 1893 yılında Adana'nın Kozan ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası Şükrü Bey aslen Diyarbakırlıdır. Okumak için gittiği İstanbul'da dul kalmış olan iki çocuk annesi Atiye Hanım ile tanışarak evlenmiş ve eğitimine devam etmiştir. Aslen Üsküplü olan Atiye Hanım okumuş ve kültürlü bir hanımdır. Şükrü Bey ilk görev yeri olarak İskenderun'a Maiyet Müdürü olarak atanmıştır. İskenderun'a geldikten kısa bir süre sonra ilk çocukları olan Haşim'i kucaklarına almışlardır. İskenderun'da uzun bir süre görev yapmıştır. Daha sonra Adana'nın Ceyhan İlçesi'ne yine müdürlük yapmak üzere tayinini istemiştir. Ceyhan'da görevini yaparken bu kez de görev yapması için Adana'nın Kozan Sancağı'na tayini verilmiştir. Kozan'a gelen Şükrü Bey ve ailesi buraya yerleşmişlerdir. Kozan'da kurulan yeni sancakta Şükrü Bey'e çok önemli görevler düşmektedir. Zira Ermenilerin kontrolsüz olarak bölgedeki arazileri ellerine geçirmelerine engel olabilmek ve bölgedeki konar-göçer hayat tarzını benimseyen yörük ve aşiretlerin bir an evvel yerleşik hayata geçmeleri gereklidir. Bunu yapabilmek içinde tecrübeli devlet adamlarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Şükrü Bey gerekli tecrübeye ve zekâya sahiptir. Bölgedeki Türkleri kısa sürede ikna edebilmek ve onlara tapularını verebilmek için çok çabalamıştır. [339]

Şükrü Bey ve ailesi yavaş yavaş Kozan'a alışarak tanınmaya başlamışlardır. Şükrü Bey'in oğlu Haşim, ailesi tarafından ne kadar okuması istense de okuyamamış ve babası Saim Bey tarafından o dönemlerde önemli bir zanaat olan demircilik mesleğini öğrenmesi amacıyla bir demirci ustası yanına çırak olarak verilmiştir. O dönemlerde zanaat ustalarının neredeyse hepsi Ermenilerden oluşmaktadır. Türkler konar-göçerliğin vermiş olduğu yaşam şartlarından ötürü daha ziyade ziraat ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Demircilik, kuyumculuk, tüccarlık, ayakkabıcılık vb. gibi işlerde genellikle gayr-i müslim halk uğraşmakta ve usta çırak ilişkisiyle devam eden bu mesleklerde kendilerine çoğunlukla soydaşlarını çırak tutmaktadırlar.[340]O yıllarda Kozan'da yaşamı sıkıntılı kılan en önemli unsur su kaynaklarının yetersiz olması ve şehrin içine su kanalarıyla gelen suyun ise aşırı

[338] Ek 22.
[339] Yusuf Delikoca, **Saim Bey**, Ekrem Matbaası, Adana, 2016, s.32-33.
[340] **Age.**, s.34.

kireçli olmasıdır. Kozan İlçesi, Kozan Dağı'nın eteklerine kurulu olduğu için iklimi aşırı sıcak ve nemli bir havası vardır. Yaz aylarında Kozan'da yaşamak neredeyse imkânsız hale gelmektedir. İklimin zorlayıcı sıcaklığının yanında aşırı derecede sineklerin olduğu ve sıtma vakalarının çok sık yaşanılarak genellikle ölümle sonuçlandığı bilinmektedir. Yöre halkı genellikle konar-göçer Türk köylüleri yaz aylarında yaylalara çıkmaktadırlar. Nitekim bu geleneklere Şükrü Efendi ve ailesi ayak uydurmuşlardır. Saim, tam bir "Kozanlı" olmuştur. İlerlemiş yaşları ve çevresel faktörlerden ötürü Saim Bey, önce annesini ardından da babası Bucak Müdürü Şükrü Efendi'yi kaybetmiştir. Hem öksüz hem de yetim kalan Saim Ruhi'nin eğitim hayatının yarım kalmaması için ağabeyi İskender Efendi (Demirbilek) ve eniştesi Kozan Mahkeme Baş Kâtibi Zekeriya Efendi ona destek olup okumasını sağlamışlardır.[341]Kardeşinin tıpkı babası gibi okuyup iyi bir devlet adamı olmasını isteyen İskender, ona henüz dört yaşındayken okumayı öğretmiştir. Saim, yaşıtlarına oranla çok zeki, olgun ve düşünceli bir çocuktur. Ağabeyi tarafından erken yaşta (5 yaşında) okula başlayabilmesi için nüfusunda yaşı üç yaş büyütülmüştür.[342] Saim'in okula başladığı yıllarda halkın konar-göçer olması ve eğitime fazla önem vermemesi nedeniyle, Kozan'da çok iyi eğitim veren okullar bulunmamaktadır. Saim ilköğrenimini Kozanda başarı ile tamamladıktan sonra Rüştiye'ye (Ortaokul) yazılmıştır. Burayı da başarı ile tamamlamıştır.[343] Saim; eğitimine devam edebilmek için 1906 yılında Adana İdadi'sine (lise) kayıt yaptırmıştır. O günlerde Ermeniler yaşadıkları bölgeleri sahiplenme derdine düşmüşler ve ayrılıkçı hareketlere başlamışlardır. O dönemlerde Adana'da bir adet idadi bulunmakla birlikte yatılı olarak hizmet vermektedir. Adana Mekteb-i İdadi'sine girebilmek için Mekteb-i idadiden onaylanmış diploma ya da Mekteb-i Rüştiye'den birincilikle mezun olmak gereklidir. Ve idadinin ücreti 3 taksitle ödenmektedir. Bu şartların dışında da kimsesiz kişiler de alınmakta lakin terbiyeli olmalarına özen gösterilmektedir. Başvuru sayısı fazla olunca da adaylar bir çeşit sınava tabi tutulmaktadırlar.[344] Saim'in okuduğu okul o dönemlerde sadece erkek öğrencilere eğitim verdiği için erkek lisesi olarak bilinmektedir. Ve bu okuldan mezun olanlar istedikleri devlet memurluklarına yerleşebilirdi.[345]

[341] **Age.**, s.44.
[342] **Age.**, s.56.
[343] Lütfullah Erdem, **age.**, s.22.
[344] Bknz. Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, 2.Baskı, TTK Yayınları, Ankara,1991, s.120-121
[345] Yusuf Delikoca, **age.,** s.61.

Saim eğitimini tamamlarken 1908 yılında ikinci meşrutiyet ilan edildi ve tüm Osmanlı'da olduğu gibi Adana sokaklarında da başta Ermeniler olmak üzere tüm gayr-i müslimlerde sevinç ve coşku ile karşılanmıştır. Ermeniler Türklere karşı hakaret içeren sözler sarf etmekte ve anarşizm ortamı yaratmaya çalışmaktadırlar.[346] Saim 1909 Adana Olayları'nın yakın şahidi olarak Türklerin biran evvel milli bir devlet kurmaları gerektiğinin bilincinde olduğu için Türkçülük akımını benimsemiştir. 1910 yılında büyük zorluklar ve maddi imkânsızlıklar içinde İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırmıştır. İlk olarak Türk Derneği'ne üye olmuştur. Ağustos 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'ne üye olmuştur. 3 Temmuz 1911'de Türk Ocakları'nın kuruluşunda yer almıştır. "Oruç" takma adıyla gazete ve dergilerde makaleler yazmıştır.[347]Birinci Dünya Harbi başlayınca; yedek subay olarak savaşa katılmıştır. Kafkas Cephesi'nde savaşmış ve savaşın bitimiyle birlikte memleketi olan Kozan'a dönmüştür.[348] Kafkas Cephesinde Rus ve Ermenilere karşı savaşmış birkaç kez yaralanmış olsa da Üsteğmen rütbesiyle cepheden ayrılmıştır. Cepheden dönerken kendisine Harp Madalyası sonrasında da Liyakat Madalyaları verilmiştir.[349]

Kozan'da işgal yönetimi tarafından gözaltına alınan kişilerden para istendiğini duyan Saim Bey, Kozan Komiseri Ahmet Hamdi'ye; "milletten aldığınız paraların defterini iyi tutunuz. Bu hesapları millet sizden soracaktır!" [350] dediği ve Adana İşgal Komutanı Fransız Albay Bremond'a karşı tehditler savurduğu [351] gerekçesiyle tutuklanarak Adana il dışına çıkarılmıştır. Bazı kaynaklara göre ise; Fransızların Kozan Mutasarrıfı Taillardat (Tayyarda)'ın Kozan'a gelişi sırasında Ermeniler tarafından yapılan hazırlıkları izleyen Saim Bey, Taillardat'ın içinde bulunduğu otomobilin altından geçmesi için aslan Fransız bayraklarını otomobilin geçeceği sırada bayrağın asılı olduğu gölgeliği yere indirmiştir. Olaya şahit olanların karşısında dik duruşunu kaybetmeyen Saim'den etkilenen Taillardat, hapse atılan Saim'i kendi tarafına çekebilmek ve ona Feke kaymakamlığı ve yüklü miktarda para teklifinde bulunsa da amacına ulaşamamıştır. Saim'in hapishanede olmasının tutulu olan Türklere büyük cesaret verdiğini ve onları kurtuluş için örgütlediğini anlayan Taillardat, Saim'i Kozan'dan uzaklaştırmıştır.[352] Sürgün günlerini İstanbul'da

[346] **Age.,** s.65, 66.
[347] **Age.**,s.7.
[348] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.371.
[349] Yusuf Delikoca, **age.,** s.7.
[350] Mustafa Onar, **Saim Beyli**, s.371.
[351] Yusuf Delikoca, **age.,** s.8.
[352] Muzaffer Timurtaş, " 'Haçin' Kazasının İsmi Neden 'Saimbeyli' Oldu?", **Resimli Şark**, 1931, S10, s24

geçiren Saim Bey, Kilikyalılar Derneği'ni bularak üye olmuştur.[353] Daha sonra da TBMM açılınca, orayla irtibat kurmuştur. Cemal Paşa aracılı ile Adana'dan edindiği bilgileri Mustafa Kemal'e iletmiştir. Bir yandan da yarım kalan tahsilini bitirerek 1919'da mezun olmuştur.[354] İstanbul'un işgalinin ardından cemiyet kapatılınca Cemal Paşa'dan aldığı 400 lirayı gemiciye vererek, ateşçi kimliği ile gizlice Anadolu'ya geçmiştir. Ve Nisan 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Kendisine verilen Yıldızeli ve Bozkır Kaymakamlığı görevlerini reddederek işgal altındaki memleketine dönmek istemiştir.[355] Çeliklerden Ali Şadi Bey'in kız kardeşi ile nişanlanmıştır. Aynı aileden Hüseyin (Avni) Bey ile bacanak olacaklardır. Hüseyin Bey'in aracılığıyla Şerafettin (Bayazıt) Bey'den boşalan Feke Kaymakam Vekilliği'ne atanmıştır.[356] Kozan'ın kurtuluşu nedeniyle orada bulunan Doğan Bey, Haçin çetelerinin bozulduğu haberini alınca cepheyi güçlendirmek maksadıyla eleman arayışına başlar ve kendisine Saim Bey önerilir. Saim Bey, Feke'ye gelerek kendisiyle görüşen Doğan Bey'in konuşmasının ardından haziran ayı ortalarında kaymakamlığı bırakarak Haçin'e gitmiştir.[357]

Güney Cephesi Milli Kuvvetler Komutanı olarak Haçin Savaşı'na katılmıştır. 30 Haziran günü Haçin'e ulaştığı sanılan Tufan Bey, cephe durumu konusunda komutandan bilgi aldı. 1 Temmuz günü Şar yolculuğuna çıkan Doğan Bey dönene kadar cepheyi sorunsuz yönetmiştir. [358] Gürleşen'e kurduğu karargâhı ile aylarca Haçin'in kurtuluşu için savaşmıştır.[359]Saim Bey'in en büyük hatası karşısındaki kişileri kendisi gibi görmesidir. Kendisine gelerek yalan yere yemin edenlere bile inanmıştır. Onun aşırı inançlı olması nedeniyle kendisine yemin ederek teslim olacaklarını söyleyen Ermenilere inanmış ve cephede bulunan topun düşürülmesine neden olmuştur. Onun ikinci vekilliği sırasında yanına gelerek açız diye ağlayan Ermeni çocuklarına aşırı merhameti yüzünden Rumlu Karargâhı basılarak birçok kişi şehit edilmiştir. [360] Haçin'in 18 Ekim 1920 yılında kurtuluşunun ardından kendisine yapılan kaymakamlık teklifini reddederek Ceyhan, Osmaniye ve Adana'nın kurtuluşu için mücadele etme kararı vermiştir. Önce Kars (Kadirli) Merkez Komutanlığı'na sonrasında ise Ceyhan Milli Kuvvetler Komutanlığı'na

[353] Ahmet Remzi Yüreğir, "Milli Mücadelede Çukurova (İstanbul'daki Kilikyalılar Bir Cemiyet Kurmuşlardı)", **Yeni Adana**, 6 Şubat 1953, s.2.
[354] Yusuf Delikoca, **age.,** s.8.
[355] **Age.**, s.8.
[356] Mustafa Onar, **Saim Beyli,** s.371.
[357] **Age.**, s.371.
[358] Mustafa Onar, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, s.290.
[359] Yusuf Delikoca, **age.,** s.8.
[360] Mustafa Onar, **age.**, s.372.

atanmıştır. Görevi öncelikle Kadirli'nin güvenliğini sağlamak ve Ceyhan ile Osmaniye arasındaki tren yolu istasyonlarına baskınlar düzenlemektir. Adana Cephesi Genel Komutanı Selahattin Adil Paşa'nın emri üzerine Kadirli Çeteleri ile birlikte Osmaniye'ye doğru Ceyhan Irmağı kıyısına gitmişlerdir. Kendisine verilen imzalı emir nedeniyle 17 Kasım 1920 'de Osmaniye yakınlarındaki Mamure İstasyonu'na baskın düzenleyecektir.[361]Domuz Dağı eteğinden Ceyhan Nehri geçilmiş ve tamamen oranlık olan bir bölgede dinlenmeye başlamışlardır. Bu sırada Tufan Bey yanındakiler bölgeye gelmiştir. Tufan Bey hareket planını çizmiştir. Kurtoğlu Hulusi, Topaloğlu Halil ve Üçtutlu Şükrü Efendiler Süvarilerle ovaya inerek, Osmaniye ile Mamure arasındaki düz araziyi kapatacaktırlar ve böylece herhangi bir düşmanın bölgeye geçmesine engel olacaktırlar. Kuzey ve kuzeydoğudan Andırın Kuvvetleri, kuzey ve kuzeybatıdan Recep ve Abdulsamet Efendi'nin Kuvvetleri ile Saim Bey'in emrindeki Kars (Kadirli) kuvvetleri, hareket ederek taarruz edeceklerdir. Kısa süreli bir sohbetin ardından taarruz için ertesi gün öğleden sonra başlamasına karar verilmiştir.[362] Mamure İstasyonu'na saldıracak çeteler ile geride kalanlar arsında haberleşme sağlanması için davul ve zurnacılar hazır tutulmuşlardır. Bu sırada baskın olacağından düşman askerlerinin haberleri olmuş ve gün boyu hazırlık yapmışlardır.[363] İstasyonda bulunan bir tabur kadar asker, pencereleri mazgal ve tuğlalar ile siper etmişler, üstelik düşman askerinde top bile mevcuttur.[364] Saim Bey binaya yaklaşana kadar çatışma devam etmiştir. Saim Bey içerde bulunan Müslümanların teslim olacağına dair büyük umut besleyerek onlara seslenmiş ancak onun ümitlerinin aksine üzerine doğru ateş açılarak iki tane de el bombası atılmıştır.[365]Osmaniye istikametinden düşmanın ağır toplarından bir tanesi Saim Bey'in yanında patlamıştır. [366]General Osman Tufan Paşa olayı hatıralarında şöyle anlatmıştır;

> *"Karanlıkta bir anda Kıyamet koptu. Tren hattını siper eden Andırınlılar pencerelere beyhude silah atıyorlardı. Düşman pencerelerden bombalar, silahlar atıyorlardı. Osmaniye istikametinden gürültülü bir top sesi geliyordu. Bu gürültünün Saim'in kapıda bastığı pille alakalı olduğu belliydi. Gürültü, ses, seda, sayhalar devamlı artıyordu. Malûmat yok ve vaziyet daima meçhul. Bir kara haber kulağıma biri tarafından fısıldandı; "Saim Vuruldu!". Vurulan o değil bendim ve adeta beynimden vuruldum."*[367]

---

[361] Cezmi Yurtsever, **Sis**, s.244.
[362] Cezmi Yurtsever, **Kozanlı Milli Mücahit Halil Topaloğlu'nun Hatıraları**, Ekrem Matbaası, Adana, 2002, s.153.
[363] **Age.**, s.245.
[364] "Mamure Şehidimiz Saim Bey", **Yeni Hür Söz Gazetesi**, 2 Haziran 1981, s.1.
[365] Yurtsever, **sis**, s.245.
[366] "Mamure Şehidimiz Saim Bey", **Yeni Hür Söz Gazetesi**, 2 Haziran 1981, s.1.
[367] "Büyük Şehit Saim Kimdir?", **Demokrat Gazetesi,** 5 Ocak 1947, s.5.

Hurşit Onbaşı'nın sesi diğer yaralıların sesini bastırarak; *"Saim vurulmuş baygın yatıyor."*[368] diye bağırmıştır. Saim Bey'in 20-25 kadar yerinden vurulmuş ve aşırı kan kaybı yaşamıştır. Yanlarında ecza malzemesi olmadığı için karanlıkta yaraları tam olarak tespit edilememiş arkadaşlarının silahları ile yaptıkları sedye ile gündüz karargâh kurdukları yere gelmişler her ne kadar ecza ve sedye istemek amaçlı bir süvari yollansa da aradan çok zaman geçmeyerek Saim Bey 18 Kasım 1920 günü vatan millet uğruna şehit olmuştur.[369] Saim Bey Kozan'a getirilerek defnedilmiştir.[370] Saim Bey'in vatanseverliği ve kahramanlığı elbette ki unutulamazdı. Saim Bey'in adı ve aziz hatırasını yaşatmak amacıyla 14/ 05/ 1925 yılında yayınlanan bir belge kapsamında Adana'nın Haçin Kazası'nın adı Saimbeyli olarak değiştirilmiştir. Böylelikle aziz şehidimizin adı ve hatırası anılmıştır.[371] Saim Bey'den geriye kalan aziz hatıraları Ahmet Kaytancı'nın teşviki ile Saimbeyli İl Halk Kütüphanesi'nde oluşturulan; milli mücadele ve öncesindeki Haçin'den kalma tarihi eserlerin bulunduğu müzeye bağışlanmıştır. Bugün bile şehit düşerken üzerinde bulunan gömleğindeki kan lekeleri kaybolmamıştır. Aziz şehidimizin kişisel eşyaları bu müzede sergilenmektedir.[372]

[368] "Büyük Şehit Saim Kimdir?", **Demokrat Gazetesi,** 5 Ocak 1947, s.5.
[369] Delikoca, **age.,** s.8.
[370] Ahmet Remzi Yüreğir, "Milli Mücadelede Çukurova (Kozanlı Saim'in Şahadeti Şeref ve Zafer Destanıdır)", **Yeni Adana**, 28 Mart 1953, s.2.
[371] **CBA,** , Fon Kodu 30-11-1, Yer No:13-21-7, 14.05.1925.
[372] Saim Bey'in yakın akrabaları tarafından, Saim Bey'in Kişisel Eşyaları 25/10/2007 tarihinde Saimbeyli Müzesine bağışlanmıştır.(Ek 15)

SONUÇ

Haçin bir yangının külü, kadınların ağıtı, geriye kalanların yürek yarası. Haçin'de yaşanılanlar insanlık suçudur. Yüzyıllar boyu kardeşçe yaşayan iki milletin birbirine nasıl düşman edildiğinin en büyük kanıtıdır. Bölgeye gelen misyonerlerin teşvik ve yönlendirmeleriyle birlikte Ermeniler, milliyetçilik rüzgârına kapılarak hayallerini süsleyen Büyük Kilikya Devleti'ni kurmak için azılı birer suçluya dönüşmüşlerdir. Kardeş bildikleri Müslümanları akıl almaz derecede işkenceler ve zorbalıklarla katletmişlerdir. Üstelik yapmış oldukları katliamlardan yine Türkleri mesul tutarak yıllarca, yurt dışında büyük devletlerin desteğiyle açmış oldukları komiteler vasıtasıyla; zulüm eden değil zulme uğrayan "mazlum milleti" oynamaya başlamışlardır. Bugün bile Ermenilerin Diasporasıyla uğraşmak, masumiyetimizi ispatlamak zorunda bırakıldık. Maalesef biz Türk Milleti'nin ve Türk Tarihçilerinin en büyük hatası bu gün bile 1915 Tehcir Kanunu'nu tam olarak Dünya'ya anlatamamış olmamızdır. Aslen büyük devletlerde Türk Milleti'nin böyle bir katliama girişmediğinin bilincindedir. Ancak yüz yıllardır kendilerine misyon edindikleri Şark Meselesinin çözüme ulaşması için bu yalanın arkasına sığınmak kendilerince iyi bir çözümdür. Uluslararası platformlarda Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak, imajını kirletmek maksadı ile her fırsatta arkasına sığındıkları bir bahane halini almıştır. Her yıl; "Acaba bu yıl ABD başkanı ne diyecek? Soykırım kelimesini kullanacak mı? BM'den ne karar çıkacak?" diye endişeli bekleyişlerle, sanki suçlu bir milletmişiz gibi rehavete kapılır olduk. Ne acı ki haklılığımızı ispatlamak istediğimizde ise hep bir engelle karşılaştık.

Haçin'de yaşanılan olayların elbette ki tarihsel bir geçmişi vardır. Zira bölgeye gelen misyonerler "Melek" rolü ile ajanlık faaliyetlerine girişmişlerdir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemleri fırsat bilen misyonerler akın akın Anadolu'ya gelerek faaliyetlere başlamışlardır. Bu uğurda Abdülhamit Han'ı "Kızıl Sultan" ilan

etmişlerdir. Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde açmış oldukları misyoner okulları onların amacına ulaşmalarını sağlayan önemli bir etken olmuşlardır. Mrs. Josephine Coffing, Rosa Lambert ve Gertrude Bell gibi bayan misyonerler amaçlarına ulaşabilmek için her şeyi yapmışlardır. Her birinin Osmanlı Devleti'ni çökertebilmek için kendilerince sebepleri vardır. Ama Gertrude Bell bu amaca ulaşabilmek için kendince yemin etmiştir. Oxford Üniversitesi'nde tarih eğitimi aldıktan sonra Osmanlı'nın tarihi mekânlarını gezerek insanlığa katkı sağlıyor gibi görünse de aslında Seddülbahir'de ölen sevgilisi İngiliz Albay Doughty Wylie'nin intikamını almak için İngiliz İstihbaratı'na çalışmıştır. 1909'da Haçin'in Şar Köyü'ne de bu amaca hizmet için gelmiştir.[373]

Elbette ki bu amaca sadece misyonerler hizmet etmedi. Özellikle iyi eğitim almış olan Ermeniler de Büyük Kilikya Ermeni Devleti için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Kendisi aslen hekim olan Hamparsum Boyacıyan; Osmanlı Devleti'nde Haçin Mebusu olmasının yanında aynı zamanda Hınçak Komitesi'ni yöneterek 1909 Adana Olayları'nın planlayıcısı olmuştur. Hamparsum Boyacıyan (Murad) ve ağabeyi Mardiros (Jirary ya da Moruk), amacına ulaşabilmek için türlü katliamlara imza atmış olsalar da Ermeniler tarafından "Kahraman" olarak anılmaktadırlar. Hamparsum Boyacıyan amacı uğruna yurt dışında İngiltere Parlamentosu'ndan Lord Bryce'den almış olduğu destekle "Ermeni Dostlar Cemiyeti"ni kurmuş böylelikle İngiltere'yi arkalarına almışlardır.[374] Bu durumdan da anladığımız gibi büyük devletler ayrılıkçı faaliyet gösteren azınlıkların özellikle de Ermenilerin yol göstericisi ve destekçisi haline gelmişlerdir. Zaten yıllarca Osmanlı'ya gönderilen misyonerlerin tek amacı da bu değil miydi? Osmanlı'yı yıkmak için her yolu denemişlerdir. Esasen Lord Bryce'i özveriyle çalışmasının ardında da İngiltere'nin Osmanlı'dan elde edemediği Mezopotamya petrollerinin işletme hakkı ve Osmanlı'nın sancağı olan Kudüs ve Filistin'e Yahudi göçlerine iznin verilmemesinin intikamını almak. Kısacası İngiltere'nin çıkarları söz konusudur.

Osmanlı Devleti'nin Ermeni vatandaşları Müslüman halk ile son derece huzur içinde yaşarken misyonerlerin teşvikleri ile yavaş yavaş Osmanlı Devleti'ne karşı bir araya gelerek terör ve çete faaliyetlerine başlamışlardır. Özellikle 1909 Adana Olayları'nda Adana'da yaşanılan vahşet neticesinde halk iyice düşman haline gelmiştir. Haçin,

[373] Cezmi Yurtsever, **Haçin,** s.107.
[374] **Age.**, s.66,667.

Zeytun, Sis gibi bölgelerde yoğun yaşayan Ermeniler yıllarca planladıkları Kilikya Ermeni Devleti için dış devletlerden aldıkları silah ve cephaneleri daha kanlı olayların başlayacağı tarihe kadar mağara gibi bölgelerde saklamışlar ve amaçları için her türlü suçu işlemişlerdir. Tabi ki Ermenilerin faaliyetlerine karşı Müslümanları korumaya çalışan Papaz Nerses Efendi gibi Ermeniler de olmuştur ancak onların sayısı da oldukça azdır.

Haçin bir tarihin aydınlatılması, yok edilmeye çalışılan Müslümanların yaşadıkları dramın anlaşılması, bugün bile kin tohumları ekilen beyinlere gerçeklerin ispatlanması için oldukça önemli bir tarihi bölgedir. Bugün bile yörede katledilen Müslümanların kemiklerini bölgede bulmak mümkündür. Vahşetin izlerini Haçin'de çıkarılan 4 büyük yangın bile silememiş yok edememiştir. Haçin'in İslam Mahallesi yok olup çok az kalıntılar kalmış olsa da yöre halkı gerek yaşadıklarını gerekse o günleri yaşayanlardan duymuş oldukları acı hatıraları unutamamaktadır. Nasıl unutulabilir ki zaten; Genco Çavuş'un derisinin yüzüldüğü meydanı, Teber Efendi'nin katledilişini, Papaz Hacı'nın gömüldüğü yeri, süngü ile çırılçıplak oynatılmaya çalışılan gün görmemiş gelinleri ve kızları, anne karnını yararak çıkarılan doğmamış bebekleri, Ayşe Gelin'in kana bulanan gelinliğini, Melek Hanım'ın ağıtını…

Haçin bir dramdan daha fazlasıdır. Bir ulusun varoluş çabasıdır. Ermeni Komitecilerine karşı milletçe verilen bağımsızlık ve topraklara sahip çıkma çabasıdır. Mustafa Kemal'in titizlikle takip ettiği, Doğan Bey ve Tufan Bey liderliğinde yokluk ve imkânsızlıklar içinde zor şartlarda türlü fedakârlıklarla kazanılan bir zaferin öyküsüdür. Kısacası Haçin, Anadolu Milli Mücadele Tarihi'nin yaşanılmış özeti, Türk- Ermeni ilişkilerindeki Batılı Güçlerin gölgesi, Adana Tarihi'nin mihenk taşıdır. Haçin'de yaşanılan dramın ve kurtuluş mücadelesinin her zaman hatırlanması gereklidir. Tarihin karanlık sayfalarına gömülmeye çalışılan gerçekler bu tür çalışmalarla hafızalarda canlılığını korumalı ve gerekli durumlarda hatırlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

A) Süreli Yayınlar:

a) Gazeteler:

Yeni Adana Gazetesi

Demokrat Gazetesi:

Demokrat Gazetesi, "Büyük Şehit Saim Kimdir?", 5 Ocak 1947, s.5.

Yeni Hür Söz Gazetesi:

Yeni Hür Söz Gazetesi, "Mamure Şehidimiz Saim Bey", 2 Haziran 1981, s.1.

B) Telif ve Tetkik Eserler:

"Ermeniler", **Meydan La Rousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi,** (Sabah, İstanbul, 1992), C6.

"Ermenistan", **Temel Britannika Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi,** (Ana Yay., İstanbul,C6), 1992.

AKBIYIK Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş),** Kültür Bakanlığı Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1990.

AKTOK KAŞKARLI Mehlika, **Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Kök Yayınları, 1ç Baskı, Ankara, 1990.

ARMAN Ömer Faruk, **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, "Genel Olarak Misyonerlik" İslami İlimler Araştırma Vakfı(Tartışmalı İlmî Toplantılar dizisi-43), Karma Matbaası, Ocak 2005, İstanbul.

ARMAOĞLU Fahir, **Siyasi Tarih 1789-1919**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1961.

ARIKOĞLU Damar, **Hatıralarım,** Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

ASAF Mehmet, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.

ASLAN Kadir, **Milli Mücadele İlk Kurşun ve Dörtyol**, Dörtyol Belediyesi Yayınları, Hatay, 2008.

AYHAN Yusuf, **Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana, 1963.

AYKAN Güven, **Atatürk'ün Silah Arkadaşı "Çukurovalı Sinan"**, Adana Büyükşehir Belediyesi Altın Koza Kültür Yayınları, Ulusoy Matbaa, Adana, 2012.

Cemal PAŞA, **Hatıralar**, Haz. Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.

COŞKUN Zebercet, **Tarihe Düşen Dipnot: Haçin ve Çallıyan Efendi**, Günizi Yayıncılık, Baskı 1, İstanbul, 2005.

ÇELİK Kemal, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

DANİŞMEND İsmail Hami, **31 Mart Vakası**, İstanbul Kitabevi, İstanbul, 1982.

DELİKOCA Yusuf, **Saim Bey**, Ekrem Matbaası, Adana, 2016.

ERCAN Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayri Müslimler (Kuruluştan Tazminata Kadar Sosyal, Ekonomik ve Huhuksal Durumları)**, Turhan Kitapevi, Ankara, 2001.

Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (Islahat Fermanı Devri)** 1856-1861, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

General Osman Tufan, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları,** Bahar Matbaası, İstanbul, 1964.

GÖRÜN Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

GÖYÜNÇ Nejat, **Osmanlı İradesinde Ermeniler**, Gültepe Yayınları, İstanbul, 1983.

KAYTANCI Ahmet, **Yanık Şehrin Hikâyeleri Hacın**, Ekrem Matbaası, Adana, 2010.

KARAL Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, **Islahat Fermanı Devri(1856-1861)**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi13, S16, C6, 7.Baskı, Ankara. 2007.

KOÇAŞ Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk Ermeni İlişkileri**, Altınok Matbaası, Ankara, 1967.

KODAMAN Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK yayınları, Ankara, 1991.

KODAMAN Bayram, **Ermeni Macerası,** Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, Isparta, 2001.

ONAR Mustafa, **Kuruluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları ile Saimbeyli**, Adana Valiliği Kültür Yayınları, Adana Matbaası, Adana, 2002.

ONAR Mustafa, **Hacın Dosyası**, Önder Matbaası, Adana, 1981.

Osman Tufan PAŞA, **Osman Tufan Paşa'nın Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

ÖZYÜKSEL Murat, **Anadolu Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

SERTÇELİK Seyit, **Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu ortaya Çıkış Süreci 1678-1914**, SRT Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015.

SÜSLÜ Azmi, Fahrettin Kırzıoğlu, Refet Yinanç, Yusuf Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Württemberg Türk Dernekleri Koordinasyon Yayınları, Ankara, 2001.

TÜMER Günay, KÜÇÜK Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1997.

URAS Esat, **Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi (Genişletilmiş),** Belge Yayınları, İstanbul, 1976.

URAS Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Yeni Matbaa Yayınları, Ankara, 1950.

YILMAZ Durmuş, **Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti,** Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2001.

YURTSEVER Cezmi, **Haçin**, Ekrem Matbaası, Adana, 2010.

YURTSEVER Cezmi, **Sis**, Çukurovalı Yayınları, Adana, 2007.

YURTSEVER Cezmi, **Anaların Gözyaşları,** Ekrem matbaası, Adana, 2005, s.37.

YURTSEVER Cezmi, **Kozanlı Milli Mücahit Halil Topaloğlu'nun Hatıraları,** Ekrem Matbaası, Adana, 2002.

C) Makaleler:

"Milli Mücadelede Güney Cephesi 1 (Çukurova 'Adana' Bölgesi)", **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, GenelKurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ocak 1997, Yıl 46, S103, s1-67.

AKTAR Cengiz, "Adana ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarih", **Toplumsal Tarih Dergisi,** Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Kasım 2009, S191, s 56-57.

ARI Bülent, "Bir Roman, Bir Ağıtla Haçin'de Ermeni Olayları", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Yıl 2012, C9, S20, s295-312.

AYIŞIĞI Metin, "Milli Mücadele'de Ermeni Saldırılarına Karşı Develi (Kayseri) Direnişi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, S60, 2014, s1-15.

BİLDİRİCİ Yusuf Ziya, "Ermenilerin 1919-1920 Adana Katliamları", **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, C3, ASAM-EREN Yay., Ankara, 2003, s755-765.

BİLDİRİCİ Yusuf Ziya, "Fransa-Ermeniler ve Soy Kırım", **Askerî Tarih Bülteni**, GenelKurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara GenelKurmay Basım Evi, 26 Ağustos 2001, S51, s87-92.

BOLAT BOZASLAN Neslihan, "Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Milli Mücadeleye karşı (Çıkan) Yerel Unsurlar", **Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future)**, C1, S1,2015,Gaziantep, s39-50.

ÇELİK Kemal, "Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge", **Gazi Akademik Bakış Dergisi,** Gazi Üniversitesi ATAUM (Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Yayınları, Hakemli Dergi, C2, S3, Ankara, 2008 Kış, s103-125.

DURAN Muzaffer, "Satraplık Sisteminin Pers Yönetim Teşkilatındaki Yeri", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Nisan 2015, S.34, s 61-86

EFE Aydın, "1909 Adana Ermeni Olaylarının Halep Vilayetine Etkisi; Kırıkhan Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** USAD Yayınları, C9, S42, Samsun, Şubat 2016, s605-616.

ERASLAN Cezmi, "Ermeni Komitecileri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler", **Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu**, Bildiriler, (24-25 Mayıs), İstanbul, 2001, s77-105.

ERCAN Yavuz, "Tarihi Belgelerin Işığında Ermeni İddiaları", **Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim)**, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara, 1985, s207-224.

ERTAN Temuçin Faik, "Lozan Konferansı'nda Ermeni Sorunu", **Kök Araştırmalar: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, C2, S2, 2000, s209-17.

EYİCİL Ahmet, "Zeytun ve Haçin", **Sütçü İmam Gayri Siyasi Mahalli Dergisi**, Şubat 1988, yıl 1, S1, s7-9.

FENDOĞDU Hasan Tahsin, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", **Türkler,** Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ankara, 2002, s189-196.

GİRİCİ Gani, "Ermeni Komitecilerinin İç Yüzü", **Yeni Adana**, 27 Ekim 1973, s5.

GİRİCİ Gani, "Haçın'ın Sukutuna Dair Resmi Tebliğ 3", **Yeni Adana**, 22 Ekim 1977, s4.

GİRİCİ Gani, "Şirin Kazamız Haçın'ın (Saimbeyli) 57. Kurtuluş Yıl Dönümünü Kutluyoruz", **Yeni Adana**, 20 Ekim 1977, s5.

GÜNAY Nejla, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C163, S163,2012, s21-45.

HATİPOĞLU Süleyman, "Çukurova'da Fransız-Ermeni İşbirliği (1918-1921)", **Belleten Dergisi,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, C66, S247, Ankara, 2002, s943-966.

HATİPOĞLU Süleyman, "Doğu Sorunu Kapsamında Adana Ermeni Olayları", **Yeni Türkiye Dergisi**, S.60, 2014, s 1-17.

İSLAM İbrahim, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova'da Ermeni Terörü", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, Yıl 8, S13, Eylül 2015, s477-492.

KARACAKAYA Recep, "Türk-Fransız-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış (1878-1914)", **Osmanlı Araştırmaları,** TDV Yayınları, CXXIV, İstanbul, 2004, s181-213.

KARADENİZ Yılmaz, KARA Hidayet, "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki Durumu ve Kağızman'da Ermeni Mezalimi (1918-1920)", **Turkish Studies,** İnternational Periodical For the Languages, Literature and Historiy of Turkish or Turkic, Volume 5/3, Summer, 2010, s1543-1565.

KILIÇ Remzi, "Milli Mücadele'de Gizik Duran ve Faaliyetleri", Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Araştırmaları Merkezi, **IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No 6, Kayseri, 10-11 Nisan 2003, s361-367.

KIRPIK Güray, “Birinci Haçlı Seferlerinde Ve Kurtuluş Savaşında Türk-Ermeni-Fransız Münasebetlerinin Benzer Yönleri”, Turkish Studies, İnternational Periodical For the Languages, Literature and Historiy of Turkish or Turkic, Volume 3/4, Summer 2008, s531-549.

KUTLU Sacit, “Jakop Künzler’in 1928’de DER ORİENT’e Yazdığı Makale Türk-Ermeni Sorununun Çözümünde Bir İpucu mu?”, Toplumsal Tarih Dergisi, Tarih Vakfı Yayınları, Eylül 2009, S189, s36-41.

MERT Özcan, “Osmanlı Türkleri İdaresinde Ermeniler, **DergiPark,** Yakın Dönem Araştırmaları”, S3, C0, 2003, s143-164.

ODMAN Aslı, “2009 Emirgan’ından 1909 Adana’sına, Sis’e Darson’a Haçin’e Bakmak”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Tarih Vakfı Yayınları, S192, Aralık 2009, s8-15

ONAR Mustafa, “Saimbeyli’de Türk Ermeni İlişkilerinden Örnekler”, **Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri**, BRC Matbaacılık, Baskı 1, C1, Ankara, 2003, s 217-237.

ÖZÇELİK Fatih, “Çokmerzimen’de (Dörtyol) Ermeni Olayları”, **Turkish Studies**, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/11 Fall 2013, s 231-245.

ŞAHİN Gürsoy, “Türk-Ermeni ilişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rolleri Üzerine Bir İnceleme”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, **Sosyal Bilimler Dergisi,** C7, S1, 2005, s184-208.

TACHJİAN Vahé, “Adana Ermenileri: Milliyetçi İdeolojilerle Ters Düşen Farklı Bir Kimlik”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yayınları, Kasım 2009, S191, s58-69.

TAĞIZADE KARACA Nesrin, “Haçin dedikleri… veya Bir Bölge Ve Bir Roman Olarak Haçin”, 38.ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) “10-15/09/2007” , **Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri Konferans Bildirileri,** Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, C2, Ankara, 2008, s 899-923.

TİMURTAŞ Muzaffer, “ ‘Haçin’ Kazasının İsmi Neden ‘Saimbeyli’ Oldu?”, Resimli Şark, 1931, S10, s24-26.

UĞUZ Sacit, “Bir Alman Mühendisinin Gözünden Zeytun ve Çukurova Ermeni Olayları ve Lepsius’un İddialarına Cevap”, **Uluslar Arası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C2, S4, Aralık 2015, s12-26.

UZUN Turgay, “Osmanlı Devleti’nde Milliyetçilik Hareketleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S4, 2000, İzmir, s257-275.

ÜNÜVAR Süleyman, KÜÇÜKDURMAZ Alper, “Saimbeyli (Haçin)’de Misyonerlik ve Kadın Misyonerler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul, S213, Aralık 2014, s143-162.

YALÇIN Emrullah, “Şark Meselesi ve Emperyalistlerin Türk Politikası”, **Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C2, S4, Aralık 2015, s.75.

YILDIRIM Cihat, “Mütareke Dönemi’nde Mersin’in İşgali”, Tarihin Peşinde, Uluslar Arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl 2010, S3, s83-105.

YILDIZ Muhammet, "Batılı Güçlerin Ermeni Politikaları", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (RTEÜ Journal of Social Sciences)**, C1, S2, 2015, s 11-20.

YORULMAZ Şerife, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s345-373.

YÜREĞİR Ahmet Remzi, "Milli Mücadelede Çukurova (İstanbul'daki Kilikyalılar Bir Cemiyet Kurmuşlardı)", **Yeni Adana Gazetesi**, 6 Şubat 1953, s2.

YÜREĞİR Ahmet Remzi, "Milli Mücadelede Çukurova (Kozanlı Saim'in Şahadeti Şeref ve Zafer Destanıdır)", **Yeni Adana Gazetesi**, 28 Mart 1953, s2.

YÜREĞİR Ahmet Remzi, "Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Nasıl Kuruldu?", **Yeni Adana Gazetesi,** 5 Ocak 1953, s5.

YÜREĞİR Ahmet Remzi, "Milli Mücadelede Çukurova (Milli Kuvvetler Kozan'da Büyük Başarılar Kazanıyor)", **Yeni Adana Gazetesi**, 9 Mart 1953, s2.

YÜREĞİR Ahmet Remzi, "Milli Mücadelede Çukurova (Kilikya ve Osmaniye Cepheleri Kuruluyor)", **Yeni Adana Gazetesi**, 3 Ocak 1953, s2.

YÜREĞİR Ahmet Remzi, "Milli Mücadelede Çukurova (Bir Genç Kız Namusum Diye Feryat Ediyordu)", **Yeni Adana Gazetesi**, 30 Nisan 1953, s2.

E) İnternet Kaynakları:

ÇAĞ Galip, "Ermeni Meselesi'nin Ortaya çıkışında Batılı Bir El: Fransa", **Yeni Türkiye Dergisi,** Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, S60, 2014, s1-14.

http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/4aca7f4d-eba9-4fd3-bcf4-326461ed65d5.pdf., (E.T. 11/09/2018).

IVGIN Hayrettin, "Gizik Duran Ağıtları", Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, **3. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni, Sempozyum Bildirileri,** Adana, 30 Kasım-2 Aralık1998, s389-409. http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/sempozyum/semp_3/ivgin.pdf,

(E.T. 20/12/2018).

TOSUN Ramazan, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S14,2003, s143-164. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/258185, (E.T. 8/10/2018).

D) Tez Çalışmaları:

ÇAVDAR USLU Feride, **Adana Ermenileri (1914-1918)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, Mayıs 2007.

İŞLEK Ali, **Milli Mücadelede Osmaniye**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde,2006.

MOLLAHÜSEYİNOĞLU Beyha, **Türkiye'deki Ortodoks Misyonerliği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı (Dinler Tarihi), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

F) Arşiv Belgeleri

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi

BOA, **A.MKT.MHM.**, Fon Kodu: 617-21-3-1, 3/11/1314(H),

BOA, **A.MKT.MHM.**, Fon Kodu: 653-3-1-2, 24/04/1315(H).

BOA, **A.MKT.MHM.,** Fon Kodu: 729-16-1-1, 21/10/1312(H).

BOA, **A. MKT.MHM.,** Fon Kodu: 79-16-1, 21/10/1312(H).

Yıldız Perakende Evrakı

BOA, **Y..PRK.BŞK.,** Fon Kodu:51-5-1-1, 28-10-1314(H).

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı

BOA, **DH.ŞFR.,** Fon kodu: 367-24-1-1, 04/05/1322(R).

BOA, **DH.ŞFR.**, Fon Kodu: 470-115-1-1, 30-02-1331(R).

BOA, **DH.ŞFR.**, Fon Kodu: 603-97-1-1, 25/11/1334(R).

BOA, **DH.ŞFR.**, Fon Kodu: 580-11-1-1, 17-03-1334(R).

BOA, **DH.ŞFR.**, Fon Kodu: 578-34-1-1, 19/02/1334 (R).

Dahiliye Mektubi

BOA, **DH.MKT.**, Fon Kodu: 2799-82-1-1, 12/04/1327(H).

Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiyye Müdîriyeti Umûm

BOA, **DH.EUM.EMN.,** Fon Kodu: 84-34-12, 11/08/1332(H).

Dâhiliye Nezâreti Emniyeti Umûmiyye Memurin Kalem-i Evrakı

BOA, **DH.EUM.MEM.**, Fon Kodu: 41-35-1, 25/01/1332(H).

b) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 46-298-4, 07/03/1921.

BCA, Fon Kodu 30-11-1, Yer No:13-21-7, 14.05.1925.

c) Milli Kütüphane Arşivi

MKA, **Saimbeyli İlçesi'nin 1994 Yılı Haritası,** HRT.1994 CD.112 DN.689.

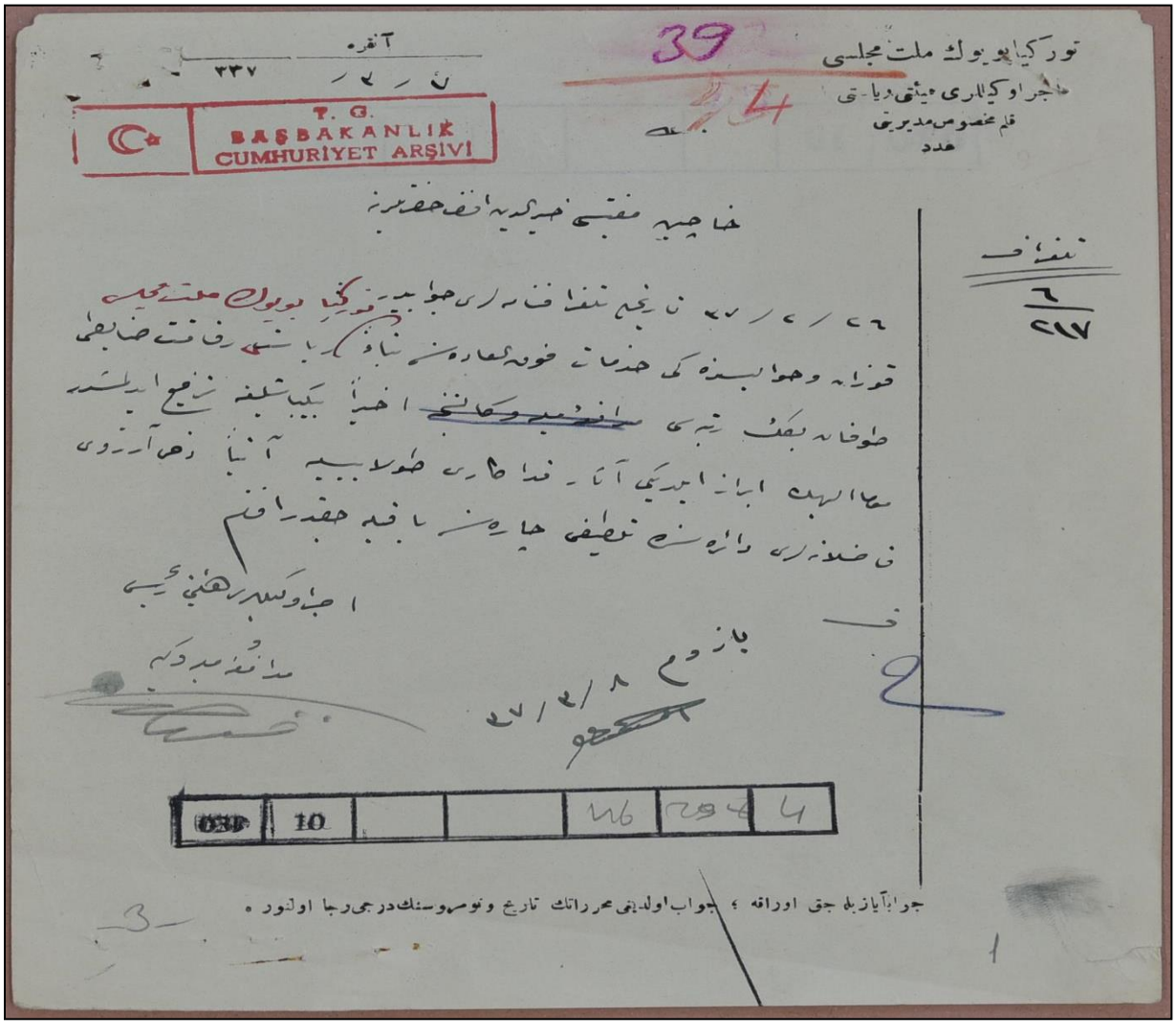
E) Kişisel Görüşmeler:

KAYTANCI Ahmet, Saimbeyli, 22 Eylül 2018 Tarihinde Yapılan Yüz yüze Görüşme Kişisel Arşivimizdedir.

AKÇAL İlker (Papaz Hacı'nın torununun oğlu), Saimbeyli, 22 Eylül 2018 Tarihinde Yapılan Yüz Yüze Görüşme Kişisel Arşivimizdedir.

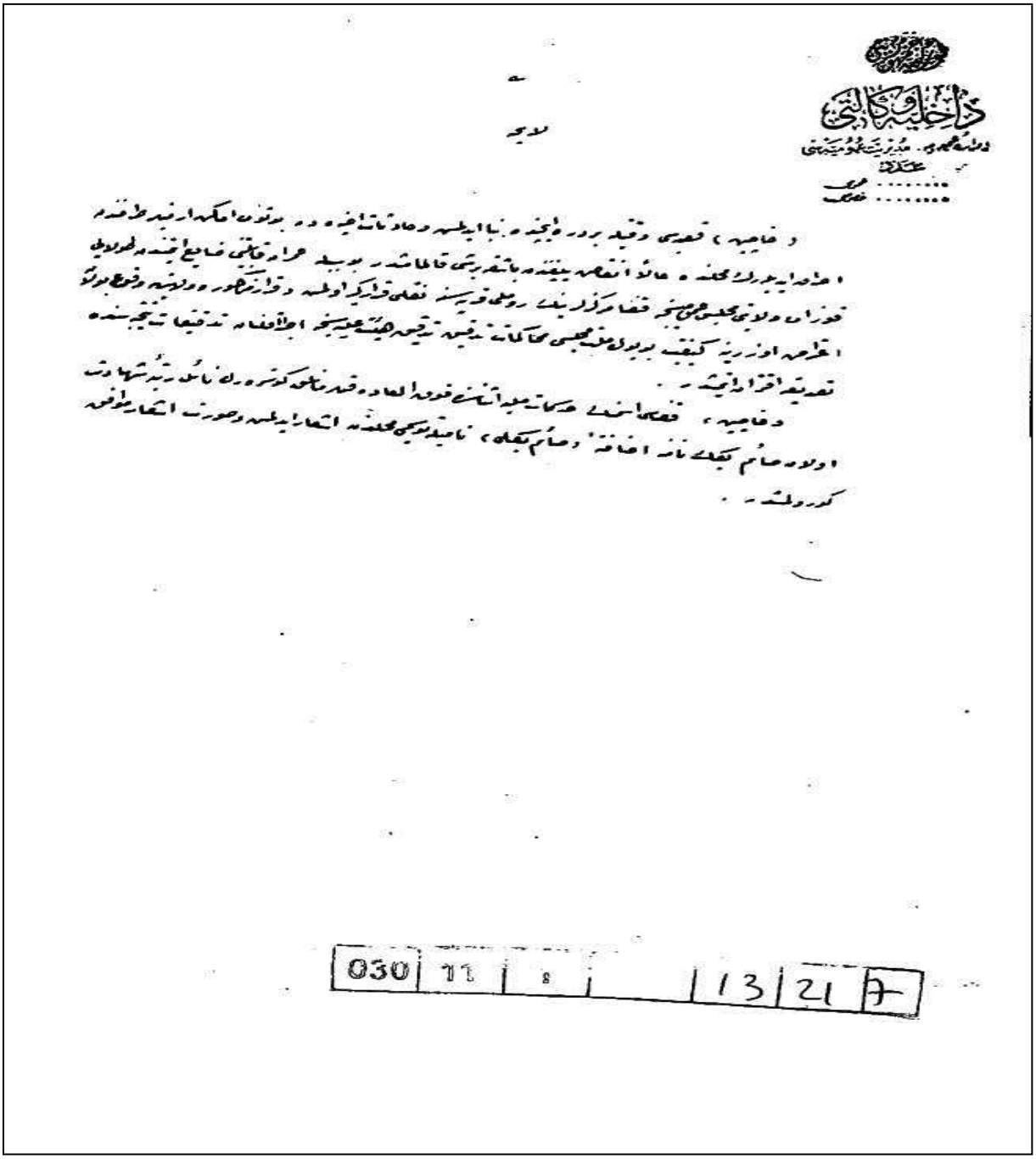
EKLER

Ek:1

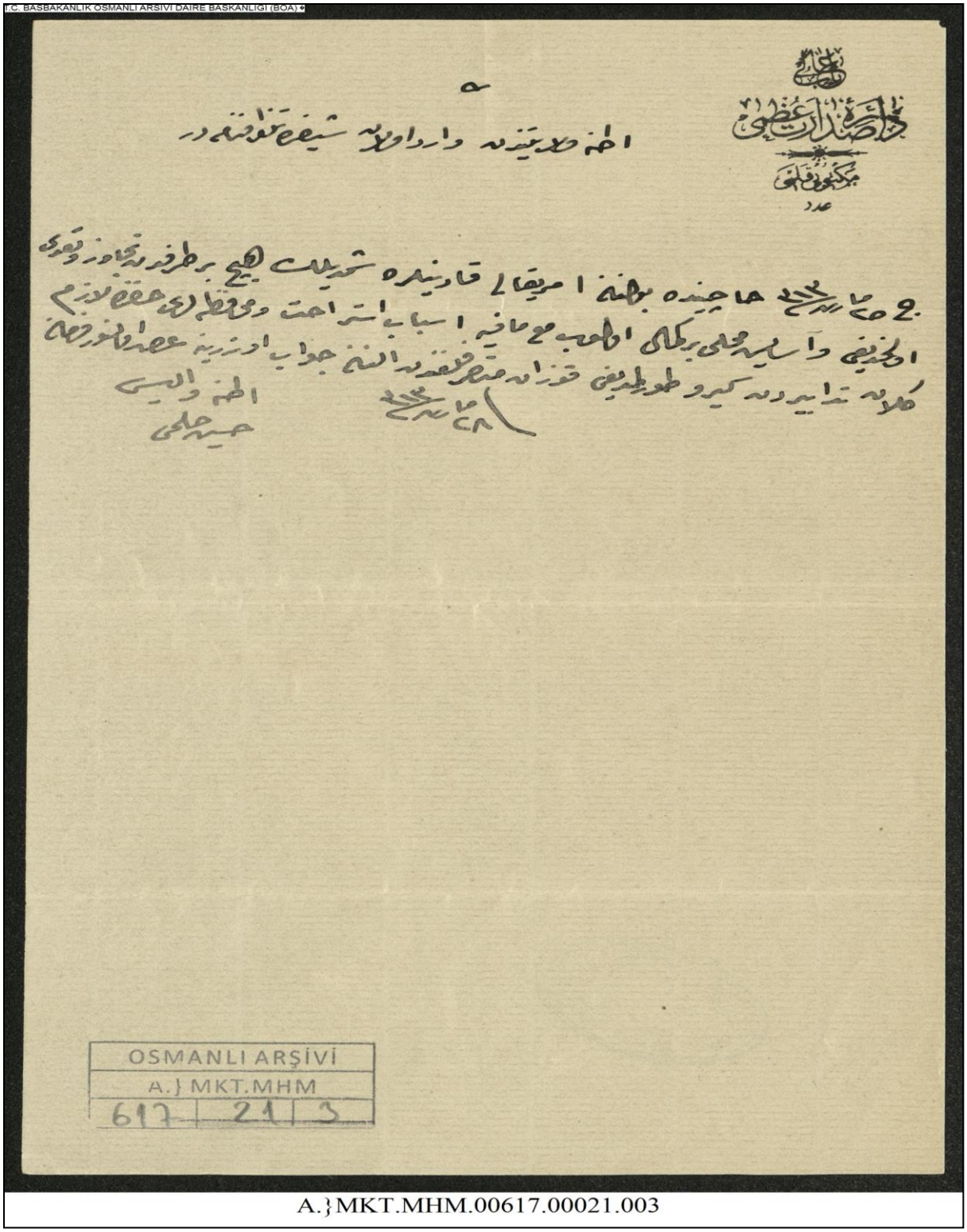
C.B.A., 07/03/1921, Fon Kodu: 30-10-0-0, Yer No: 46-298-4, Kozan havalisinde gösterdiği üstün hizmetinden dolayı Riyaset Refakat Zabiti Tufan Bey'in terfisi.

Ek:2

C.B.A., 14.05.1925 , Fon Kodu 30-11-1, Yer No:13-21-7 Kozan'ın Haçin kazasının isminin Saimbeyli olarak değiştirildiği Belge.

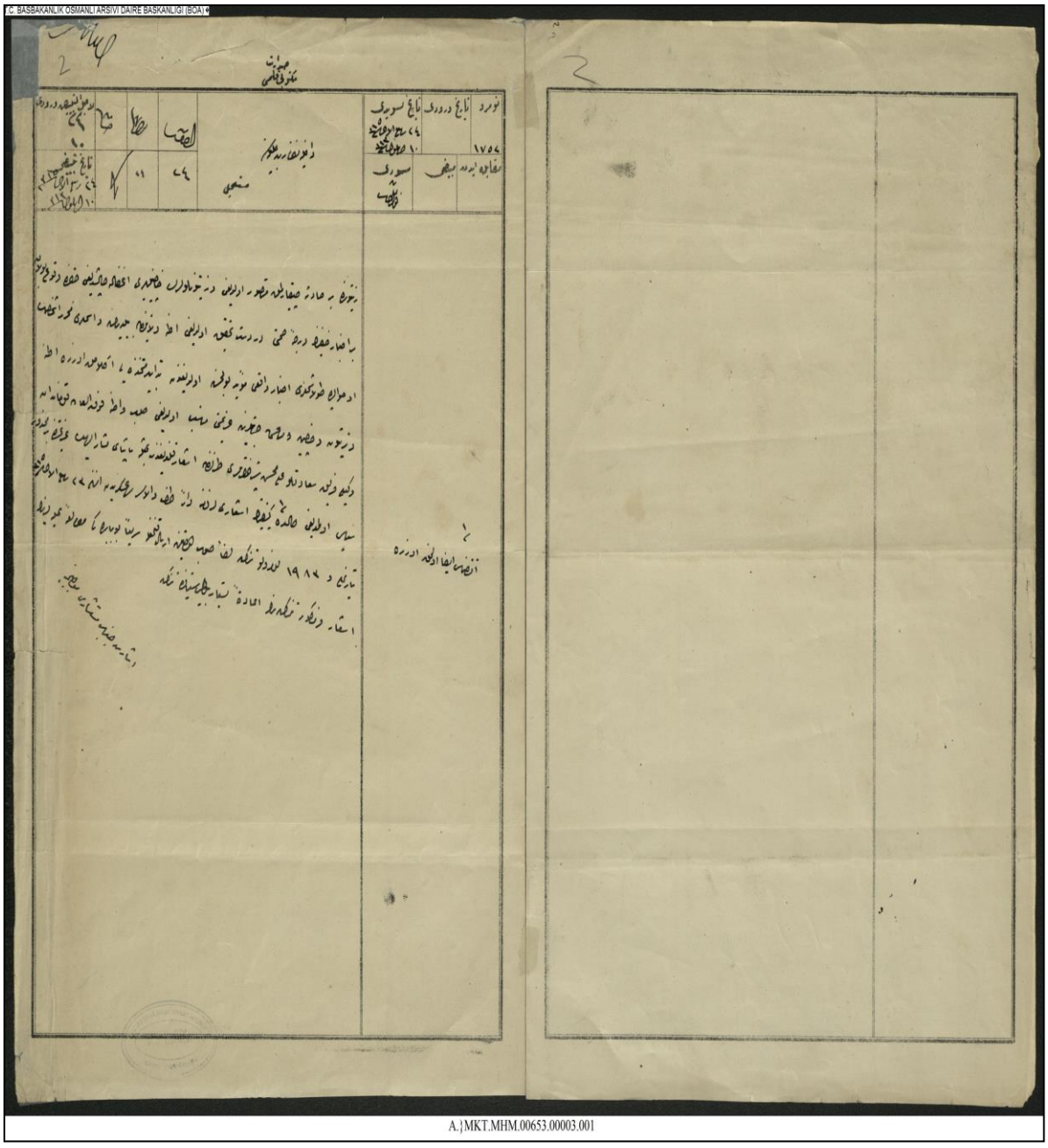
Ek:3

A.}MKT.MHM.00617.00021.003

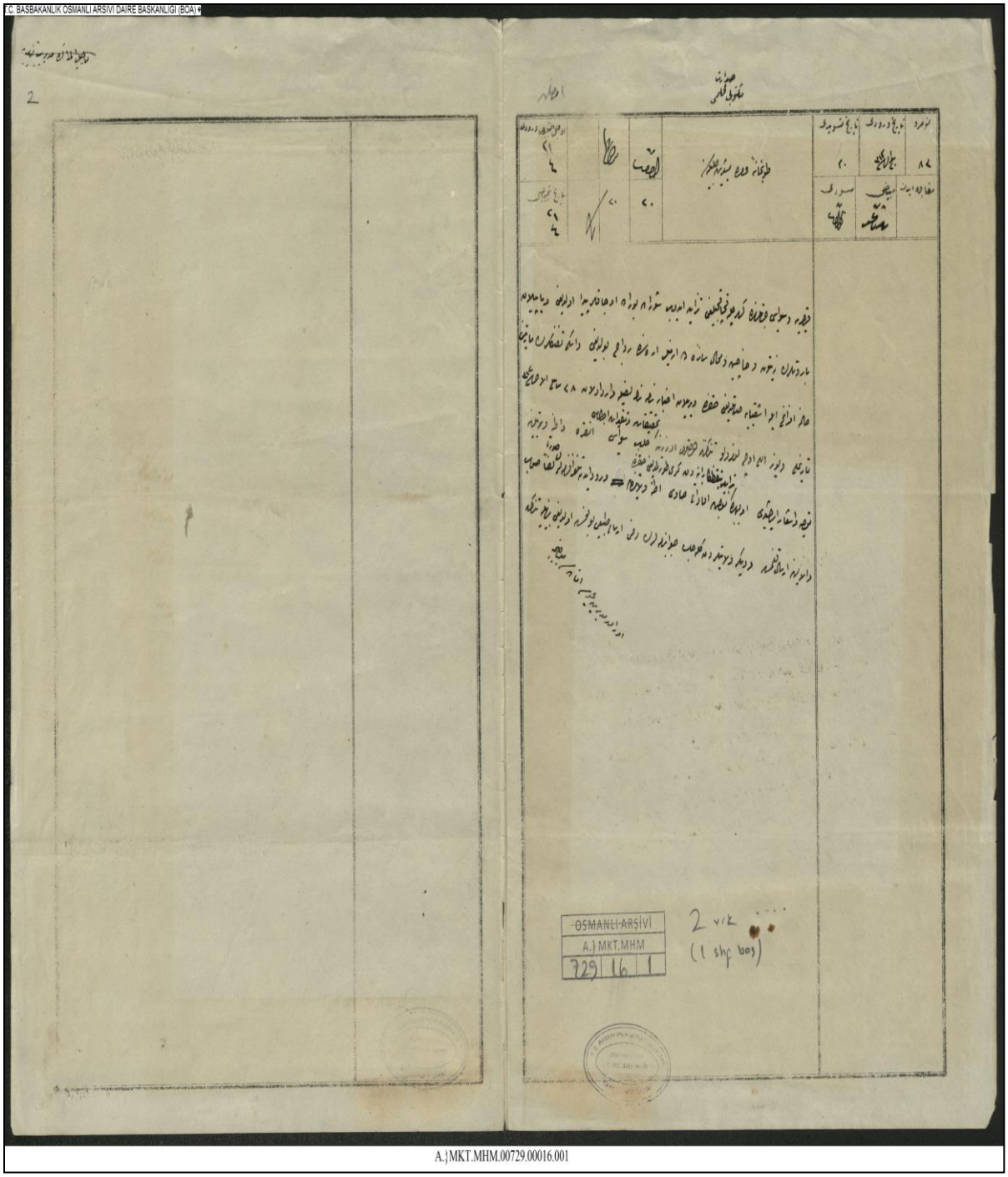
C.B.A., 3/11/1314(H.), Fon Kodu: 00617-00021-003-001 (MKT-MHM), Haçin'de bulunan Amerikalı kadınların güvenliğinin Adana Valiliği tarafından temini.

Ek:4

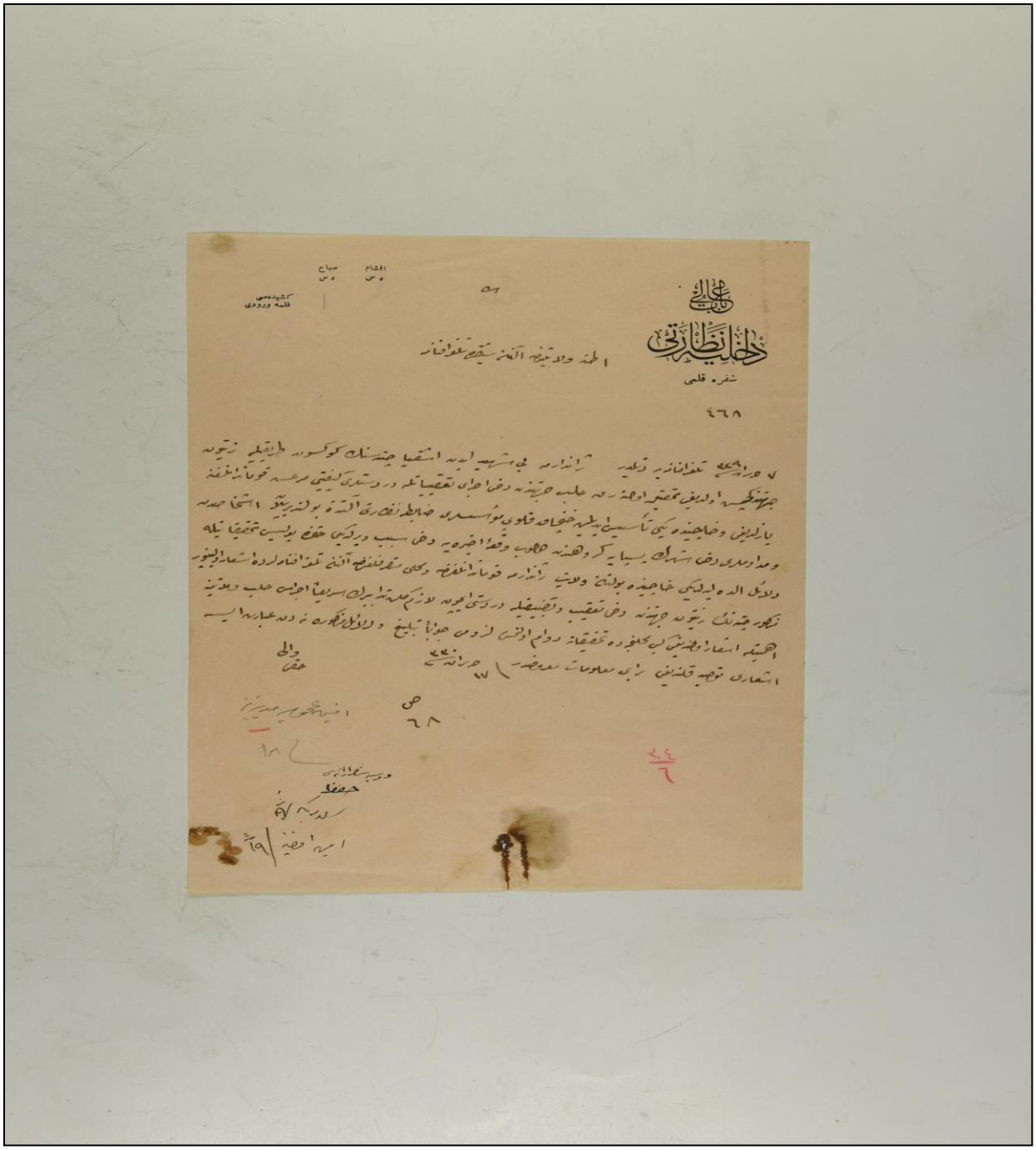
C.B.A., 24/04/1315,Fon Kodu: (MKT.MHM) 00653-00003-001-002, Zeytun ve Haçin'de Ermenilerin hadise çıkarmaya hazırlandıkları ihbarı üzerine alınacak tetbirler. Adana ve Haleb Kumandan Vekili Ali Muhsin Paşa'nın teftiş maksadıyla Zeytun ve Haçin taraflarına azimeti. Mersin'de bulunan Avusturya Lloyd Kumpanyası memurlarından Brazokoli'nin ihracı.

Ek:5

C.B.A., 21/10/1312, Fon Kodu: 729-16-1-1 (MKT.MHM.), Kayseri ve Sivas vilayetlerinde kaçak olarak imal edilen barutun Haçin ve Zeytun Ermenilerine ulaştırıldığı ve eski tüfeklerin geliştirilerek eşkıyaya satıldığı yolunda ihbar alınması üzerine ilgili birimlerce gerekli tahkikatın yapılması.

Ek:6

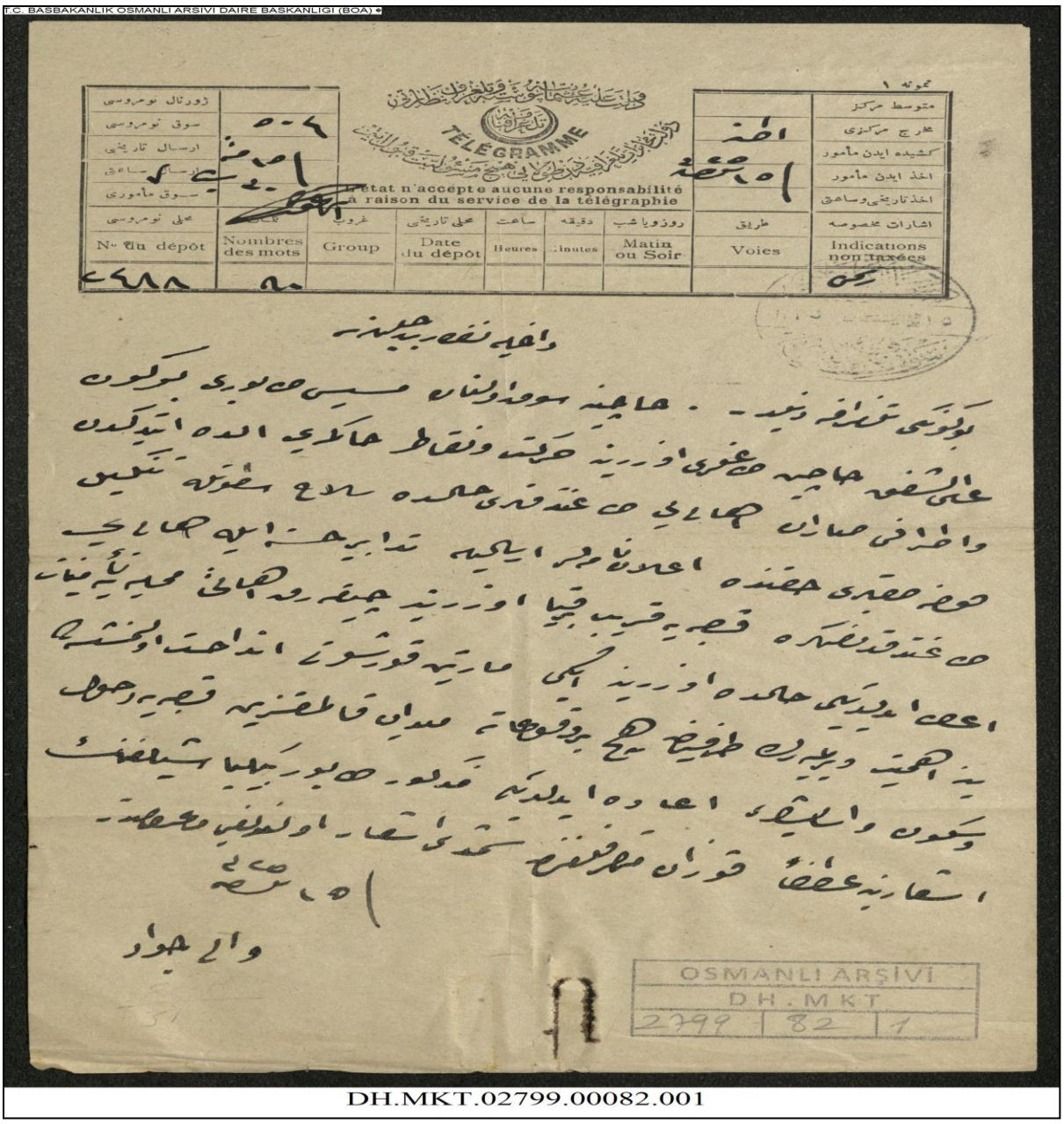
C.B.A., 11/08/1332(H), Fon Kodu: 84-34-12(DH.EUM.EMN.), Haçin civarında jandarma süvari efradından Alioğlu Turan'ı şehid eden 14 kişilik eşkiya üzerine müfreze sevk edildiğinin öğrenildiği; eşkıyanın takibine ve yakalanması hususunda takibata devam edilmesi ve neticenin bildirilmesi.

Ek:7

C.B.A., 25/01/1332(H), Fon Kodu: 41-35-1 (DH.EUM.MEM.), Adana'nın Haçin kazasındaki hadiseler üzerine Ermenice bilen ve liyakatli bir komiser tayini talebinin ancak vilayet kadrosundaki münhal olursa mümkün olabileceği.

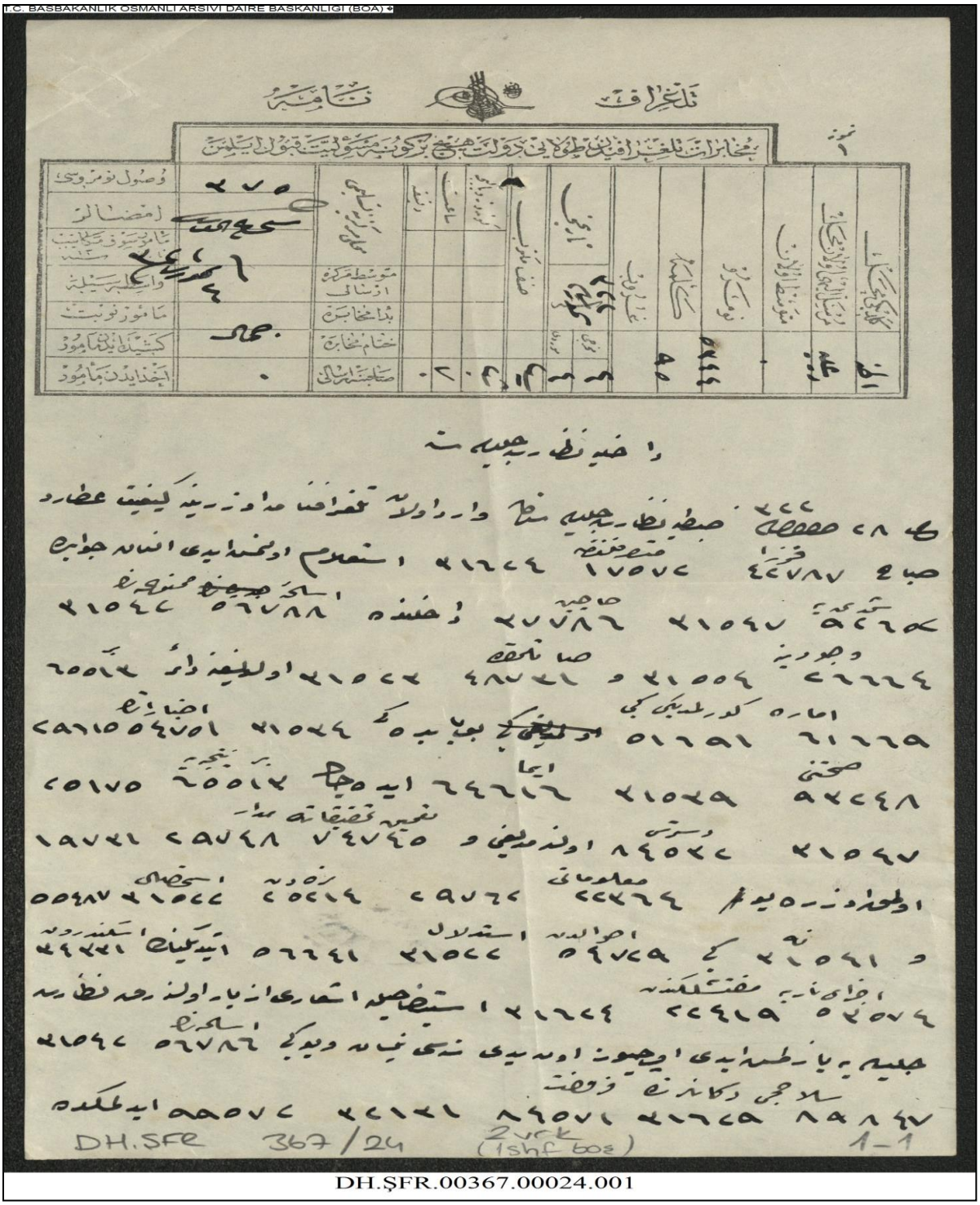
Ek:8

DH.MKT.02799.00082.001

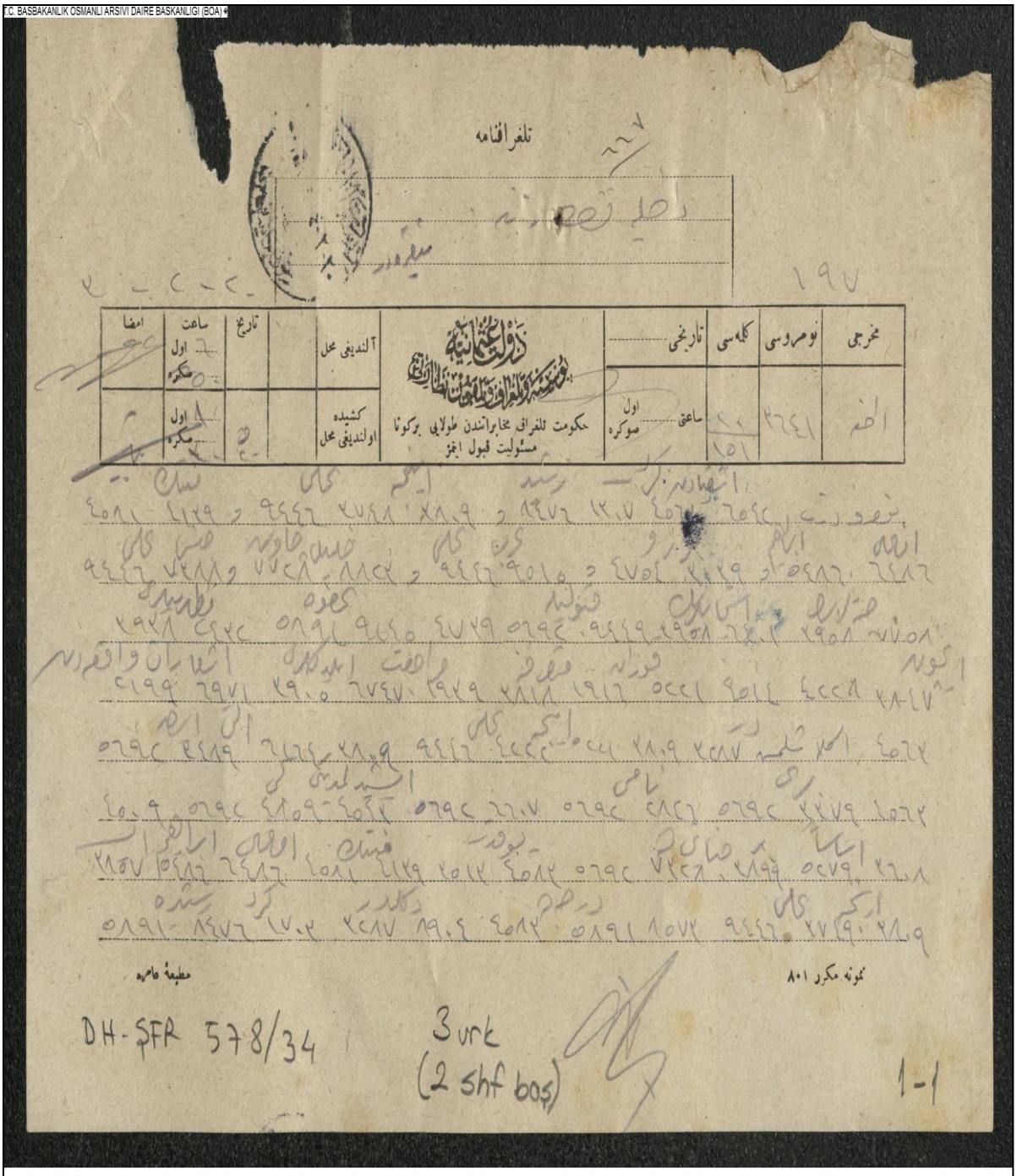
C.B.A., 12/04/1327 (H), Fon Kodu: 2799-82-1-1(DH.MKT.), Haçin'e sevk olunan Sis Taburu'nun Haçin dağları üzerine yürüyerek sükuneti sağladıktan sonra kasabaya geri döndüğü.

Ek:9

C.B.A., 04-05-1322(R), Fon kodu: 367-24-1-1 (DH.ŞFR.)/ Haçin dâhilinde yasak silah satılmadığı ve bu konuda yapılan ihbarın neye istinaden olduğunun anlaşılamadığı.

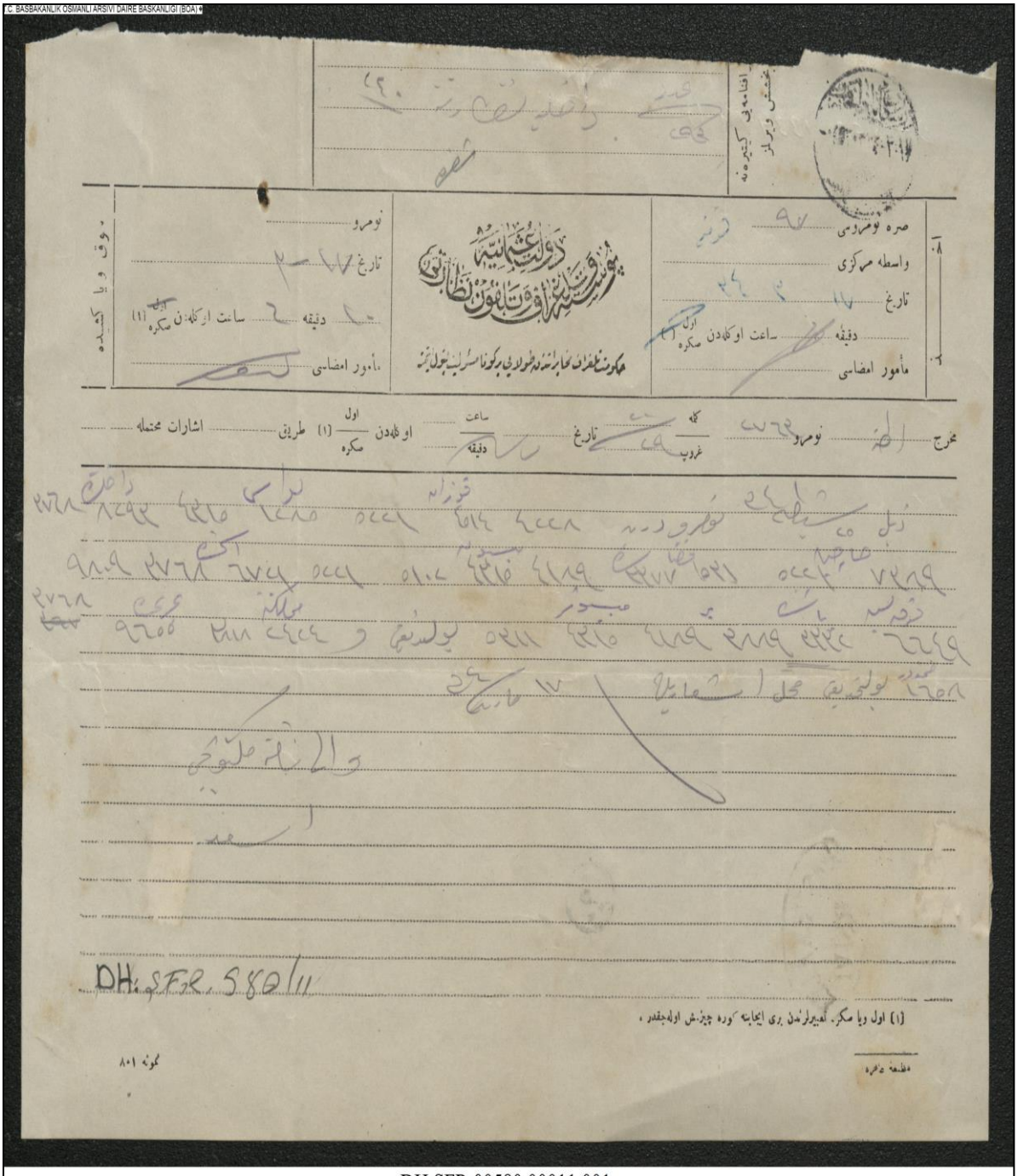
Ek:10

DH.ŞFR.00578.00034.001

C.B.A., 19-02-1334 (R), Fon Kodu: 578-34-1-1(DH.ŞFR.), Kozan'da bulunan eşkıyadan Kürt Reşit ve İnce Ali ve Netek oğlu İbrahim ve Bozo ve Arab Ali ve Halil Çavuş ve Cins Ali nam çetelerin Hükümet-i Osmaniye'ye dehalet etmek istediklerinden, affedilmelerinin asayişin temini açısından uygun olacağı.

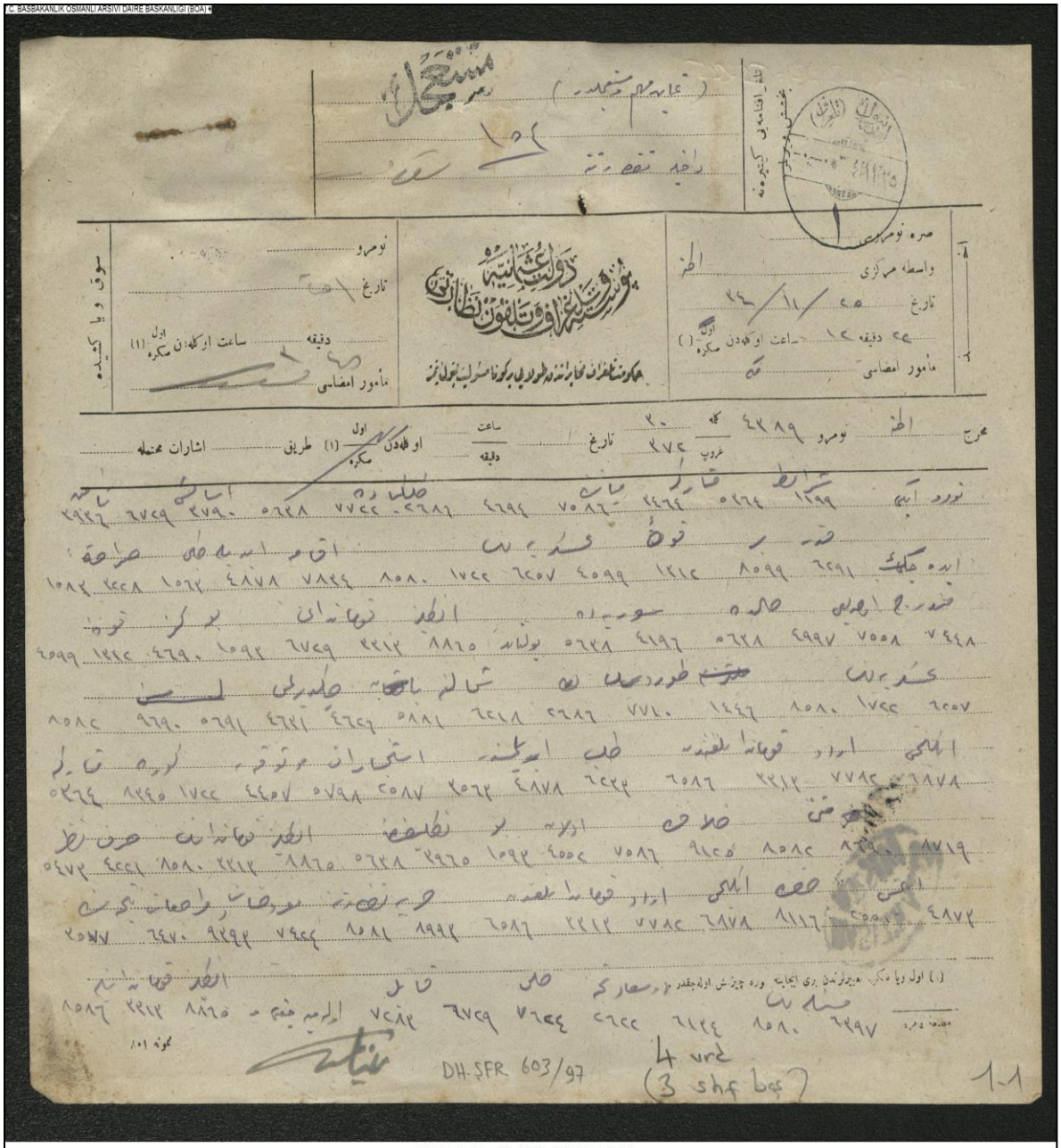
Ek:11

DH.ŞFR.00580.00011.001

C.B.A., 17-03-1334(R), Fon Kodu: 580-11-1-1 (DH.ŞFR.), Haçin Kazası'nda bir misyoner bulunduğuna dair.

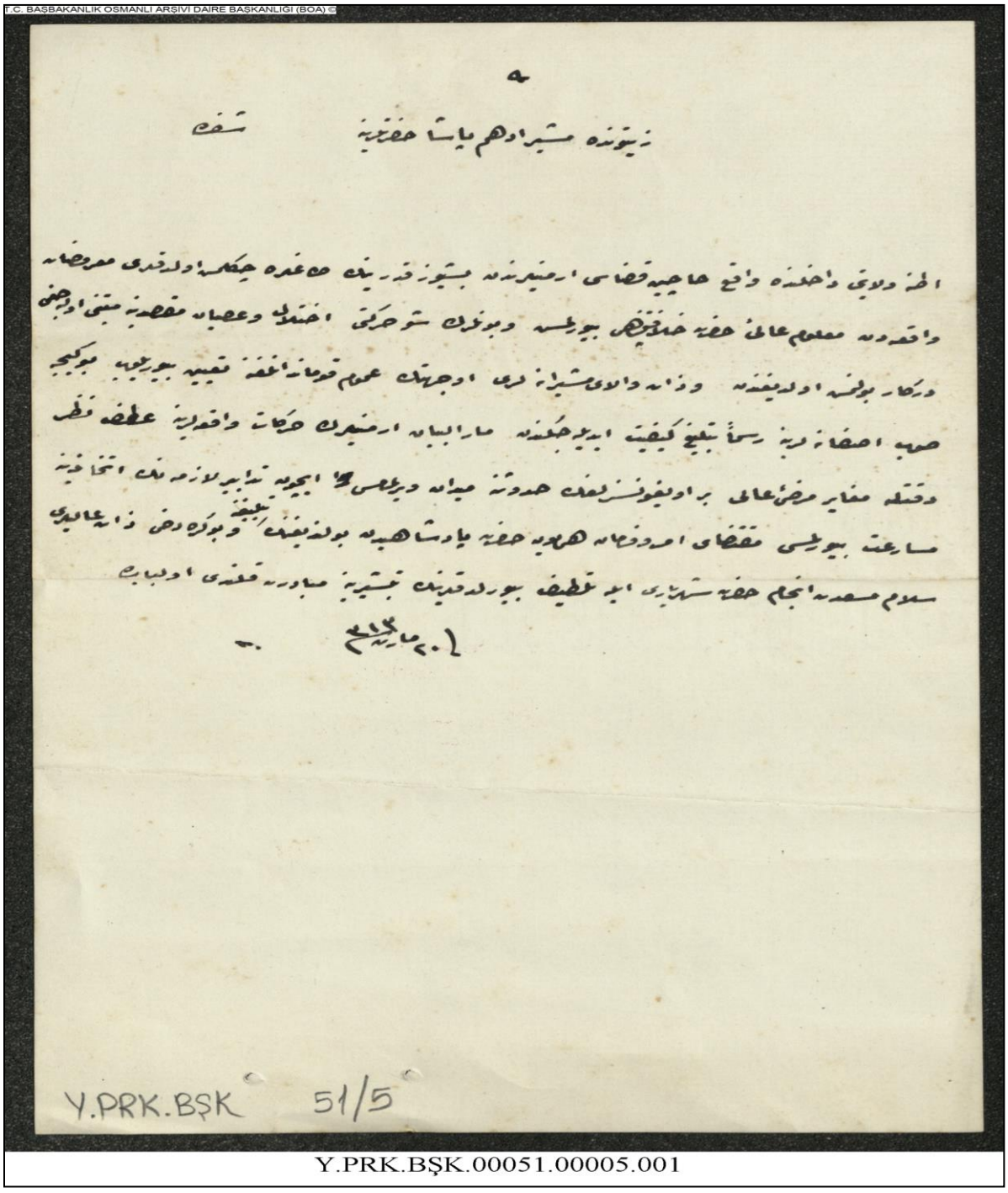
Ek:12

DH.ŞFR.00603.00097.001

C.B.A., 25/11/1334, Fon Kodu: 603-97-1-1 (DH.ŞFR.), Kilikya'da asayişi temin edecek kadar askeri kuvvetin bulundurulması hususu Mondros Mütarekesi'nde yer aldığı halde İngilizlerin askeri kuvvetlerin Toros'un kuzeyine çekilmesini istediği; İtilaf devletlerinin Adana'yı Ermenilere vermek emelinde bulundukları; Adana'nın elden çıkmasını önlemek için jandarma ve polis kadrolarının acilen artırılması.

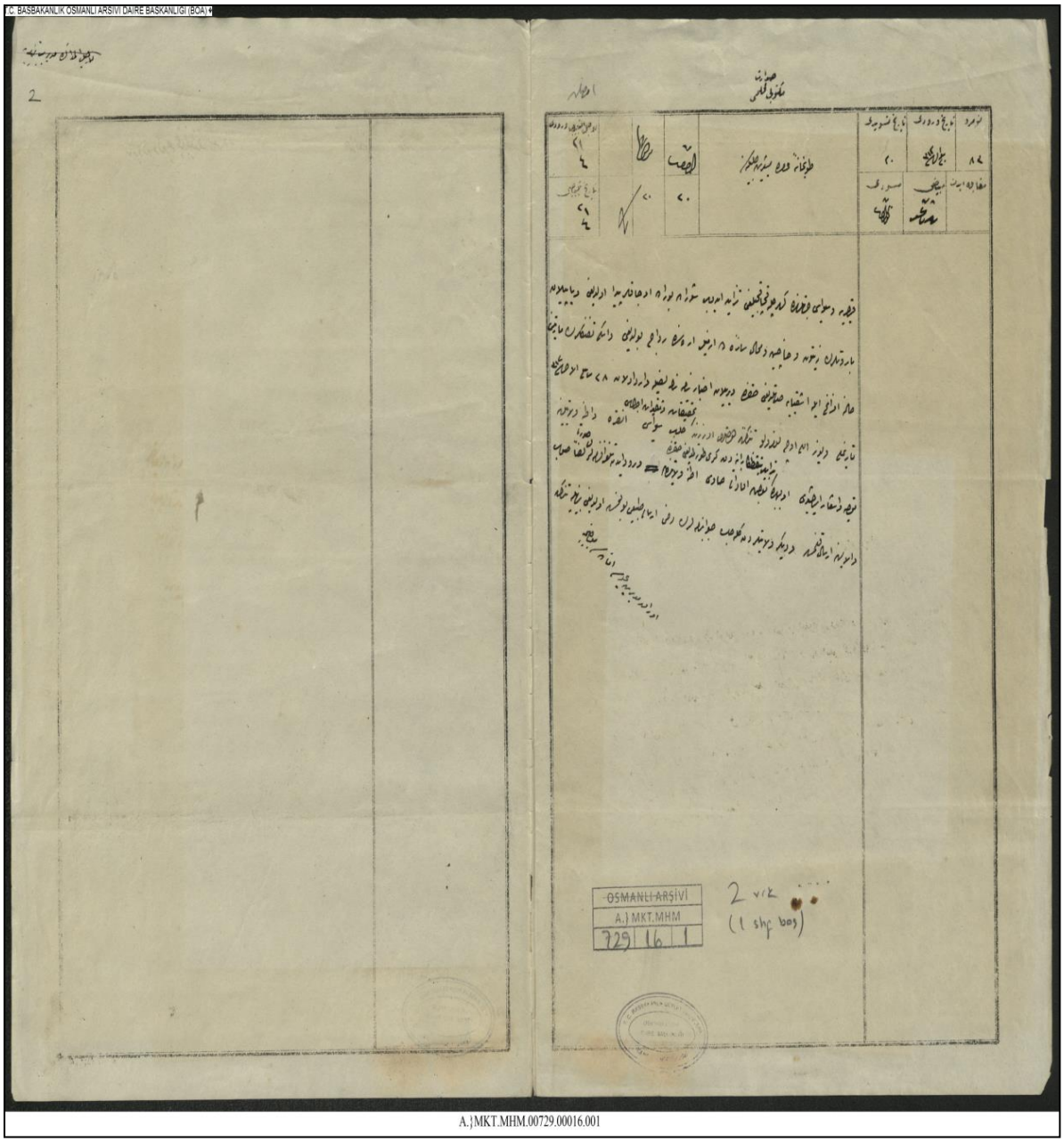
Ek:13

Y.PRK.BŞK.00051.00005.001

C.B.A.,28-10-1314(H),Fon Kodu:51-5-1-1 (Y..PRK.BŞK.), Haçin kazası Ermenilerinden bazılarının dağlara çıktıkları, bunların uygunsuzluklarına meydan verilmemesi.

Ek:14

C.B.A., 21/10/1312(H), Fon Kodu: 79-16-1 (MKT.MHM), Kayseri ve Sivas vilayetlerinde kaçak olarak imal edilen barutun Haçin ve Zeytun Ermenilerine ulaştırıldığı ve eski tüfeklerin geliştirilerek eşkıyaya satıldığı yolunda ihbar alınması üzerine ilgili birimlerce gerekli tahkikatın yapılması.

Ek:15

Saim Bey'in yakın akrabaları tarafından, Saim Bey'in Kişisel Eşyaları 25 Ekim 2007 tarihinde Saimbeyli Müzesine bağışlanmıştır.

Ek:16

Asador Tarafından İnşa edilen Marhasahane Binası (Haçin)

http://izmirian.blogspot.com/2009/05/lunch-in-hadjin.html (E.T. 20/02/2019)

Ek:17

Misyonerlerin Haçin'e gelişi

https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of-adana/hadjin/religion/missionaries.html (20/02/2019)

Ek: 18

Rosa Lambert ve Kız Kardeşi
(https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of adana/hadjin/religion/missionaries.html **)** **(E.T. 20/02/2019)**

EK: 19

Genco Çavuş https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of-adana/hadjin/religion/missionaries.html (E.T. 20/02/2019)

Ek: 20

Haçin'de yakalanan silahlar http://idrisyavuz.blogspot.com/p/tarihi-belgelerle-ermeni-mezalimi.html (E.T. 20/02/2019)

Ek: 21

Haçin (Melek Hanım) Ağıtı:

“Muşambaya oturtmuşlar
Etrafında geziyorlar
Sen çete topladın deyi
Çalgıyınan yüzüyorlar.

Gadanı alayım gadanı
Son görgü de bu muydu?
Çifte gurşun sıkılınca
Düşecek yerin su muydu?

Örflüydün Genco Çavuş
Gâvurlara eyle zavır
Osman’ımı öldürüyor
Çamşar oğlu goca gâvur

Hacın oldu ganlı guyu
Uyu Osman oğlum uyu
Hücumunan alınmadı
Yıkılasın Sultan Suyu

Feke’ye sevk edeceğiz deyi
Daş köprüyü aşırdılar
Yoldan geri kaçtın deyi
Gurşunan bişirdiler

Başkâtibi öldürdüler
Değneğinen döve döve
Kürt Genco’yu yüzüyorlar
Özne gibi öve öve

Sekiz gâvur bir gelince
Osman’ımı şaşırdılar
Baban çete başı deyi
Hacı Ahmet’i bişirdiler

Aman bu ne acı işler
Babasını öldürmüşler
Atfiye’me selam söylen
Göğ yüzünde uçan guşlar

Şefikamı öldürmüşler
Mektebin önünde yatar
Babam oğlu goç Bilal'ım
Bunu duysa neler yapar?

Amir memur demediler
Hep biripe bağladılar
Bekir Oğlu Dede Ağa'yı
Demirlerle Daladılar

Zabıt kâtibi Memmedi
Topuz ile dövüyorlar
Enfiyeci Hüseyin'i
Tellerinen boğuyorlar

Meyden gazını gurdular
Bebekleri gaynattılar
Gün görmedik hanımları
Süngüyünen oynattılar

Gapı gapı geziyorlar
İfadeyi yazıyorlar
Düşman başına vermesin
Oğlak gibi yüzüyorlar

Kele Dudu kele Dudu
"Ganlı gömlek yu" diyorlar
Bebekleri gaynatmışlar
"Guzu eti ye" diyorlar."

KAYTANCI Ahmet, Yanık Şehrin Hikâyeleri Hacın, Ekrem Matbaası, Adana, 2010, s161, 162, 163.

EK:22

Gizik Duran Ağıtı:

“Yaşa kara aslanım yaşa
Yazılanlar gelir başa
Öldüğünü yeni duymuş
Ankara’da Kemal Paşa

Değirmenin çifte gözü
Dizlerime indi sızı
Ölürmüşler Duran’ımı
Yetim kaldı körpe kuzu

Feke’nin Dağı yüce
Düşmanların gezer gece
Kelep öldüğünü duymuş
Düğün etmiş on beş gece

Karadeni dalgalandı
Gene gönlüm ıvgalandı
Duran Bey’in koltuğunda
Nice yiğit duldalandı.

Kayada mı kaldı haban
Kırıldı mı senin oban
Altı gardaş büyüyorduk
Hayfını alırık babam

Eller ne derse desin
Kurban olurum Duran’a
Mahşerde seni dilerim
Çürüme ha ben varana

Bende ağlıyom deli gibi
Derelerin seli gibi
Duran ağam harb ediyor
Hazreti Ali gibi

Oy Duran’ım oy Duran’ım
Ayrılık zor toy Duran’ım
Dolanda gel kapımıza
De ki, ölmedim yalanım

Kabul oldu mu dilekler?
Su verdi mola melekler
Gurşun değmiş Duran'ıma
Çırpındıkça gan galaklar

Dezze evin ateşe yansın
Yansın gitsin köşe köşe
Bana ganlı asbab salmış
Yaşa Dezzem oğlu yaşa

Duran gelir yele yele
Arkasında Yırtlaz ile
Şimdi selvi gelin gelir
Gözyaşların sile sile

Yatıl Duran Beyim yatıl
Yarasına sokmuş fitil
Öleceğimi bilseydim
Bin daha ederdim gatil

Ne de süslü fişek düzer
Ermeni ordusunu bozar
On sene olmuş öleli
Kelle goltuğunda gezer

Üç günde kayada yattım
Evimi basarlar deyi
Varıp teslim olucuyum
Korkuyom asarlar deyi

Daşların başında gezer
Çizme giyer ayağına
Gaçak olan evde durmaz
Çık dağların goyağuna

Obruk başı kar mıyıdı
Siper yerin dar mıyıdı
Çok eşkıyalar türedi
Senin gibi var mıyıdı

Hazer Duran Beyim hazer
Kurulu orduyu bozar
On sekiz seneden beri
Kelle koltuğunda gezer

Arkadaşım çok diyordun
Hani ya gelen olmadı
Baş güvencem Yırtlaz derdin
Ondan da imdat olmadı

Geldi kötünün uşağı
Ne kıvrak bağlar kuşağı
Öldürmüşler Duran'ımı
Boşuna atman fişeği

Şu Elpenli'nin uşağı
Gasıktan bağlar kuşağı
Duran Bey'i öldürmüşler
Dökülün yardan aşağı

Arabaya bindirmişler
Acısuya indirmişler
Duran ağam öldüğünü
Ankara'ya bildirmişler

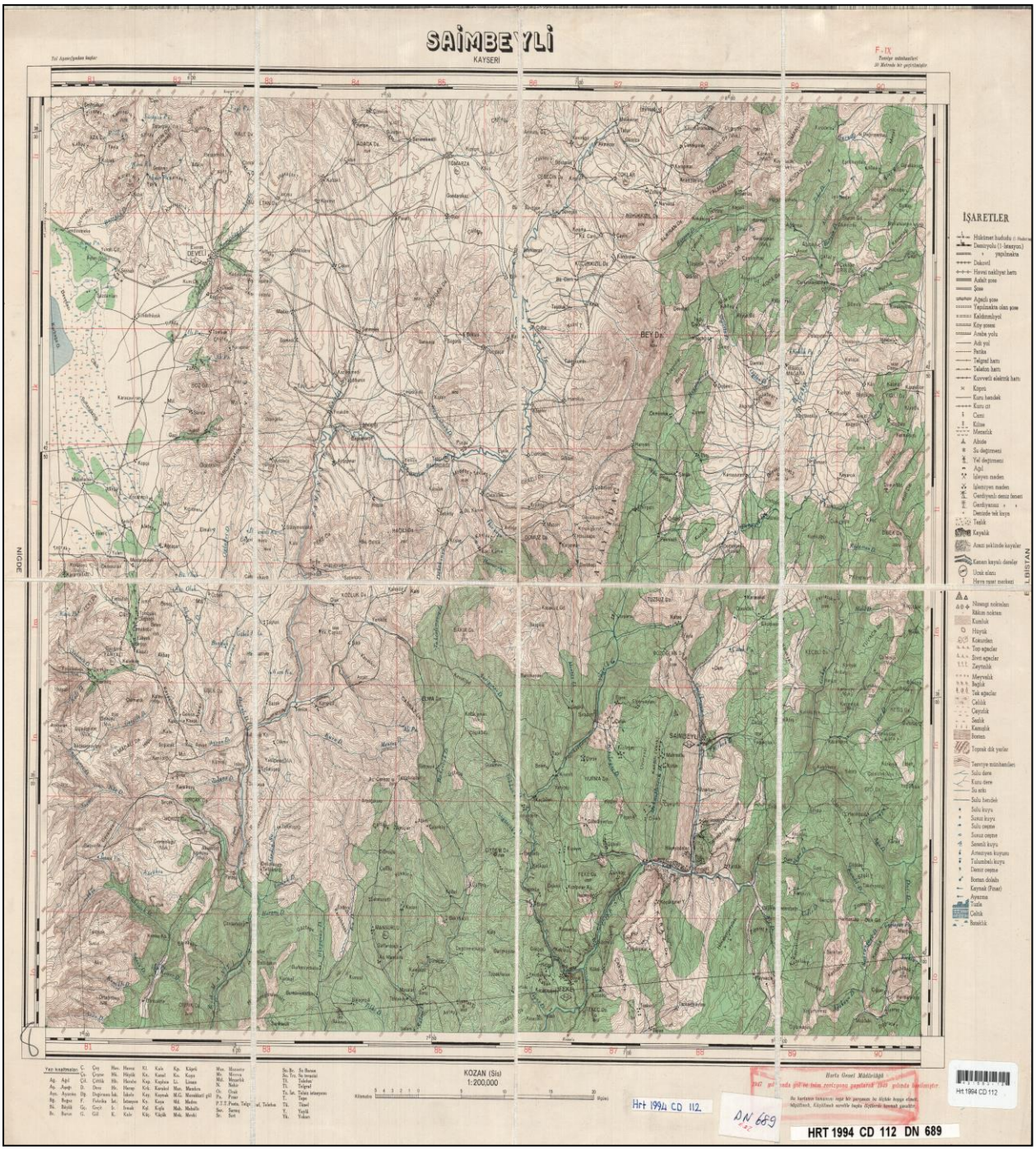
Ganlı gömlek, ganlı kuşak
Buna can mı dayanır uşak
Ben öpmeye gıyamazdım
Nasıl değdin ganlı fişek

Ünlü Duran Ağam ünlü
Döşünün arası enli
Bana gurşun geçmez derdin
Niye geldin ala ganlı

Elpenlinin dağlarına
Duman indi bağlarına
Elpenlinin dağlarına
Bir Yığılca gurşun değmiş
Cumhurlunun beylerine."

KILIÇ Remzi, "Milli Mücadele'de Gizik Duran ve Faaliyetleri", Erciyes Üniversitesi Kayseri ve Yöresi Araştırmaları Merkezi, IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri, yayın no6, Kayseri, 10-11 Nisan 2003, s374, 375, 376, 377.

Ek: 23

Saimbeyli İlçesinin 1994 Yılına Ait Olan Haritası: MKA., HRT.1994 CD.112 DN.689.